I

Дарка народилася в другій половині червня. Коли минаються суниці, а починають бриніти ранні вишні. Тому Дарчині уродини припадали все на двадцять дев'ятого червня.

Від сьомого (а може, скоріше?) року життя мала Дарка кілька брунатих веснянок (якби горобчик надзьобав) на насаді вигідного (бо трохи заширокого) носика й свої мрії, що про них ніхто не знав.

Інколи вечером, коли сон підсувався до ліжка так близесенько, що своїми мохнатими пальцями торкався повік, Дарка бачила двадцять дев'ятого червня, який вимахує не то бомбоньєрою з цукерками, не то листівкою з голубчиком, що несе лист у дзюбку.

Часом замість голубчика був віночок-серце з незабудьків з написом: "У день Янгола".

Не треба казати, що листівка мусіла мати марку, перебиту поштовою печаткою, мусів принести її сам листоноша і в сам день її уродин.

Такі були таємні бажання Дарчиного серця. Але ж хто мав це відгадати?

Одних уродин, коли Дарка не вміла так повестись, щоб виглядало, що вона тішиться з дарунків, мама розсердилася й назвала її "невдячною дитиною". Дарка не хотіла зробити мамі прикрости: до вечора того дня вихвалювала всі до одного дарунки й бігала по кімнатах, якби з надміру радости. Та це небагато помогло: мама зразу пізнала, що вона вдає.

Вечором прийшла до неї до ліжка бабця й випитувала, чи її часом не болить щось у грудях, може, має коли памороки, може, почувається так, якби велику дорогу зробила? Дарка на все відповідала: ні, ні, ні.

Рано, перед сніданням, примусили її випити якийсь гіркий чай: по цьому пізнала Дарка, що її вважають за хвору. Щоб не приспорювати журби мамці й бабці, постановила Дарка забути й переболіти листівку з голубчиком. Потім ще щось раз чи два снилося Дарці, що звідкись, аж з Америки, прийшла на її адресу листівка з парком. Але це був тільки сон, бо Дарка нікого в Америці не мала.

Проте не треба занадто нарікати, бо одних уродин (Дарці минув, власне, дев'ятий) сталося щось несподіване. Бабця подарувала їй два золоті. Це ще не все. Дарці сказали, що вона може з тими грішми робити, що сама схоче. Дарка аж вірити не могла. І мама це відразу пізнала по її очах. Дарка має очі сірі, як осінні тумани, але, коли Дарка тільки подумає собі неправду, вони стають темні. Такі темні, як доспілі сливи, й все розбігаються на боки. Тому в Дарки багато клопоту з правдою й очима, що темнішають від гріха.

Так було й того разу, бо мама ще раз сказала, що з грішми може Дарка робити, що сама схоче.

Може старцеві подарувати їх, хоч розумна дівчина цього не зробить.

Може за всі нараз купити собі цукерків — хоч так роблять тільки немудрі й лакомі діти.

І тоді Дарка вперше у житті пожалкувала, що вже на світ прийшла розумною дівчинкою.

Два дні й дві по половині ночі думала Дарка, що з грішми зробити. Третього дня, хоч як це було неймовірне і смішне, мусіла собі сказати,

що вона одна має більше розуму, як тато, мама й баба разом: Дарка рішила купити собі листівку з голубчиком.

Навіть не уявляла собі, що в сільській крамниці можна за безцінь таку чудову листівку дістати.

Бо треба знати, що, крім голубчика з листом, була ще пара рук, що ціпко стискала себе за долоні.

Дарці аж жаль стало плямити листівку адресою. Вона носила її коло себе, доки не заломився один ріжок. Тоді вже з меншим болем заадресувала листівку на своє ім'я, побажала собі щастя й успіхів у науці. Потім наліпила марку, що коштувала тричі стільки, що оплата звичайної листівки, але це були все ще уродини, а на уродини не повинно жалуватися видатків.

Найлегше вже було вкинути листівку до поштової скриньки. Обчислила, що другого дня ранком листівка повинна знову в неї бути.

Та ледве дійшла до закруту коло церкви, стало їй так страшно від того, що вона наробила, що хотіла вже завернути на пошту й на чому світ прохати урядовця, щоб віддав їй ту листівку. До цього страху приплівся звідкись ще один: листівка могла пропасти на пошті. Адже не була поручена.

Але: сором перед знайомим "почмайстром" переміг страх, і Дарка ввійшла в хату з серцем, перелитим почуттям страху, провини й болючого, але радісного очікування.

На підвечірку був у них панотець. Говорили про пасіку, й тому ніхто не звертав уваги на Дарку.

В ліжку вже рішила Дарка перехопити завтра рано листоношу перед воротьми. Відібрати картку й заховати, щоб про неї ніхто й не довідався.

Та хіба це було найрозважніше? Коли ніхто-ніхто не мав бачити й чути, як листоноша подаватиме їй картку, то краще вже було загалом не посилати.

Тієї ночі Дарка перевертalася з боку на бік, якби хто бочкою котив, і було їй так гаряче, що власні ноги й руки заваджали. Остаточно сказала собі: хай буде, що буде, листоноша має таки принести листівку до хати. Хіба не була адресована до неї?

Але не так сталося. Навіть Дарка з своїми дев'ятьома роками відтепер знає вже, що воно не все так стається, як ми собі бажаємо. Навіть, коли дуже бажаємо. Тато дав мамці, мама — бабці. Коли вже всі прочитали й добре насміялися (так!), наостанку дали листівку Дарці. Всі сміялися з неї і з листівки. Хотіли, щоб вона з ними теж сміялася, бо думали… що це такий дотеп Дарки.

Дарка анітрохи не сміялася. Не навмисне їй, але просто не могла сміятися з себе. Чогось здавалося їй, що розібрали її до гола й показують пальцями на неї. Було якось ніяково, прикро.

Вони мусіли догадатись, що, властиво, не було з чого сміятись (ніхто б не сказав, що бабуня шість разів старша від неї, а сміється там, де не треба), бо щось пошептали з собою в другій кімнаті, і тато хотів їй навіть гроші за листівку вернути.

А бабця забула, що перед часочком ще підіймала листівку на сміх, і почала навіть хвалити голубчика.

Тоді якби хто окропом хлюпнув Дарці на серце. Забула, що перед нею бабця (вшестеро старша за неї), забула, що то день її уродин, день, коли вона повинна для всіх бути чемна, вихопила листівку бабуні з рук і подерла на дрібні кусники. Аж пір'я з неї летіло!…

Так!

А гроші, що їх поставив тато перед нею на столі, фікнула з таким розгоном від себе, що аж по землі подзвенькотіли.

Це називалися уродини.

Мабуть, тому тільки, що то був Дарчин день, не дісталося їй нічого за це нечуване зухвальство. Аж віра не бралася голови: ніхто їй ані слова не сказав.

На другий рік, менш-більш у тому самому часі, дістала Дарка аж дві листівки. Сам листоноша приніс до хати. Справді. На одній листівці був намальований кошик з квітами, а на другій — голова пелехатої дівчини. Якби не уста й ніс, то можна було б ту дівчину взяти за Дарку. Така подібна була. Дарка зразу втішилася, як дурна, але хвилину пізніше, мусіла хіба соромитись своєї радости — на листівці з квітами був надпис: "Твої батьки", а на пелехатій дівчині було підписано: "Твоя бабуня". По цьому Дарка відразу пізнала, що то домашні написали. Було прикро, що дома ще не забули тамтої немилої пригоди. Ці уродини теж не вдалися.

Третього року не прийшла вже картка ні від батьків, ні від бабуні. Дарка ж дякувала Богові, що врешті вже все забулося.

На чотирнадцятому році життя стрінула Дарку нова несподіванка. Дарка не носила вже стрічок у волоссі, і нова служниця, що щойно стала на службу, говорила вже їй "ви". За два тижні перед уродинами (тринадцяті з черги!) мама сказала:

— Як здаш добре до четвертої, то зробимо собі забаву на твої уродини.

Прошу вважати: мама сказала "зробимо собі забаву", чи це не значило, що мамині й Дарчині гості відтепер будуть бавитись в одній порі, в одній кімнаті й… їсти при однім столі?

Дарка ходила того дня задумана. Кілька разів за день зупинялась перед великим дзеркалом у спальні й дивилася на себе, якби щойно цього дня приїхала звідкись додому. Надвечір зібрала свої обидві малі ляльки та всю виправу з великої ляльки й віднесла раз на все Сафтиній Марці.

Як вернулася без ляльок у хату, почувала себе якось так, якби в хаті хтось хворий лежав. Одне знала певно, що той хворий уже ніколи не видужає: її дві маленькі ляльки вже ніколи не повернуться до неї. А велика лежала обідрана в шафі з останньої суконки, як сам глум.

Це був пам'ятний день.

Згодом було вже й по іспиті. Учитель брав стільки на місяць, що Дарка мусіла здати. Так говорила бабця, і так сталося. Гімназійна шапка й чотири пасочки — хіба найкращий доказ, що все пішло добре.

Дарка приходила перед іспитом до Бога, як Він тільки сам був у церкві: ставала навколішки на холодну, як чоло мерця, долівку й обіцювала "горимости" Богові за той іспит. По іспиті відкладала подяку за ласку з дня на день, з години на годину. Почувала себе винна перед Богом й засоромлена перед усіми святими в церкві, свідками її прохань і обіцянок. Оминала Божий дім і потішала себе думкою, що, можливо, Господь і без покути простив її. Хіба ж Він не наймилостивіший?

Перші доспілі ранні яблука принесли з собою парні, аж густі від спеки дні. Пес Циган шукав раз у раз холоду на цементованій плиті під ґанком і як навмисне пригадував Дарці, що в таку спеку ніяк не годиться вбирати у село вовняної (але гімназійної!) шапки.

Нова, з блискучим дашком шапка висіла над Одарчиним ліжком і похіхочувала тихенько зі спеки на дворі.

Все ж не можна сказати, що Дарка зовсім не мала слова для щастя. (Як Дарці було п'ять літ, то вона уявляла собі "щастя" як грубого карлика з повними міхами золота. Залежно від своєї волі, карлик давав одним більше, іншим менше повні пригорщі золота).

Одного пополудня (бувають такі "пополудні", бо ранки все чогось жвавіші, що тягнуться без кінця, як "цісарська дорога") Дарка, нудьзі наперекір, надягла гімназійну шапку, йдучи до крамниці. Там мала купити синьки до білизни. Було так близько, що могла ще навіть тепер, як учениця четвертої гімназійної, перебігти боса. Дарка чогось вибрала обхідну дорогу селом, попри школу.

Видно, так хотів уже карлик — "щастя", бо саме коло церкви, так простісінько дзвініці стрінула сина директора школи — Данка і його товариша.

З Данком була Дарка вже два роки знайома (настільки це загалом можна "знайомством" звати). Ну, так, відколи батьки його прийшли до села, відтоді й вони побачили себе. Данко був тоді ще в четвертій класі: носив іще короткі штанці й ганяв по цілих днях на луці за м'ячем. Тоді ще був такий час, що він міг заговорити їй на "ти", й сьогодні могли вони бути добрими знайомими. Але він цього не зробив. Дарка не знала чому. Може був загордий, щоби з "другачкою" собі заходити, а може… може… не подумав про те, що й вона колись підросте. Потім прийшли ще одні вакації. Вона вчилася вже з книжок на третю гімназійну, він ішов вже до п'ятої: про "ти" й якесь знайомство без зазнайомлення вже й мови не могло бути.

Раз якось (Данко від якогось часу загалом не признавав дівчат і поводився навіть із старшими від себе так, якби ласку робив їм, що говорить з ними) пані директорова хотіла познайомити їх і назвала Дарку його товаришкою, а він (це соромно повторяти, але воно так дійсно було) відповів своїм зухвалим, якби все до лайки готовим голосом, що його товаришами можуть бути тільки хлопці.

А щоб ще більше вколоти Дарку, щоб найменше сумніву не було, що його слова тільки до неї відносяться, сказав:

— У мене той гімназист, що ходить до школи й носить шапку… Пхі, "приватна наука"! Я міг би сказати, що я університет "приватно" переробляю.

З тієї години враза й жаль до Данка приросли до Дарчиного серця, як мох до старого дерева, й кроком не відступали від спогаду про нього в Дарчинім світі.

— Дурний хлопчисько, — хотіла сказати собі так твердо, щоб аж повірити, але чи ж могла? Мусіла б хіба позатикати долонями вуха, щоб не чути, що Данко переходить з класи до класи з одним, найбільше, і то вже найбільше, з двома "достаточними".

— Дітвак, — хотіла осмішити, щоб тим гостріша була помста, але — хіба так дійсно було? Хіба Данко — дітвак?

Вистрілив так угору, що мусів би носити метрику уродження на чолі, щоб повірив йому хто, що він недавно п'ятнадцять скінчив. Не згадувати вже про те, що від Зелених Свят чесався "догори" й носив краватки.

І на жаль, не було ліку на того хлопчиська. Він зростав з кожним днем, з кожною неділею, як дириґував хором у церкві, з кожною новою краваткою (хоч би й була перелицьована з директорової зношеної). Це Дарка знала з математики: враза до Данка росла в її серці просто пропорціонально до росту поваги директорового сина в селі. І на це нема ради. Зустрівши його сьогодні знечев'я, Дарка збентежилася, як від приїзду несподіваних гостей. Де ж пак: сонце пражить, як найняте, обидва вони простоволосі, а вона одна на все село у вовняній шапці. Чи не виглядало так, наче б вона почванитись хотіла своїм блискучим дашком?

Достеменно так!

І раптом хтось бунтівничий підшепнув Дарці: "А якби й так, то що? Власне, хоч би й похвалитись хотіла — хіба не вільно?"

Прилетів на думку "приватний університет", й давня враза скипіла, як брила вапна під зимною водою.

Хлопці поставали собі коло дзвіниці й ждали. Чого й на кого? Дарка мала ще часу і бічну стежку під боком, щоб завернути. Навмисне цього не зробила. Шоста класа не втекла на десять миль від четвертої.

Піт затулював повіки, ноги скоботали під колінами, а Дарка йшла просто себе, задивлена у вибої на гостинці, на око байдужа до тих, що стояли під дзвіницею й певна себе, така певна, як перша учениця в класі.

Як минула дзвіницю, дігнали її Данкові слова:

— Ти, маємо нову товаришку…

Це було сказано до товариша, щоб почула Дарка. Бо: це було сказано до неї. Перепросини, перемир'я, визов чи насміх — майже все одно. Все воно походило від того, що ще перед роком признавав своїми товаришами тільки "хлопців".

На закруті вулиці, обганяючи муху з-над вуха, глипнула ще раз у сторону дзвіниці: хлопці йшли вже в напрямі школи. Почепилися руками за рамена й колихалися в крок.

Вже безпечніше оглянулася за ними: Богдан був трохи що не на цілу голову вищий від свого товариша. Блакитна сорочка відбивала від русявої голови.

Тоді пригадалося те, що раз сказала мама про Данкового батька. Мама сказала: "пристійний". Так. А Орисина мама додала:

— Коли б ви були його молодим бачили… Данко зовсім подібний до нього.

І від того, що пан директор "пристійний" і від того, що Данко зовсім подібний до свого батька, задавнена враза починає на очах корчитися, маліти, звиватись у клубочок, якби ніколи й не було її.

Божий вівчар наганяє хмарку на сонце — за загородою хмарок сонце тратить свою силу. На розжарену землю налягає одним крилом прохолода. Дарка каже собі один, другий, третій, четвертий раз: я маю вже "товариша". І я вже маю від сьогодні "товариша".

І знову чогось так легко, якби хто крила почепив. Тільки не на плечі, як у янголів, але десь так у грудях розгортав хтось білі, шовкові вітрила.

Приспішує ходи й летить (чути тільки, як у грудях лопотять білі вітрила) до своєї приятельки й товаришки Орисі.

На приходстві гавкнув пес. Пізнав Дарчину ходу, засоромився нерозуму (Дарка на приходстві — щоденний гість!) і сховався за буду.

Орися сиділа під "крапанистою" і цирувала свої шовкові панчохи. Так, правдиві, шовкові панчохи. (Перші шовкові панчохи). Дарка, може, теж такі дістане на уродини.

Дарка сідає коло Орисі, заслонює рукою очі від сонця, що навіть за гілляками "крапанистої" знайшло її, але зараз схоплюється: треба вже йти, бо мама синьки жде. Орися скліпує віями, як вітер лопухами: пощо було приходити, коли треба вже йти? Вогню вхопити?

— Посидь іще… Знаєш, ті шовкові панчохи дуже нетривалі… Вистане, кажу тобі, щоб одно очко пустило й вже… ого!

Дарка відповідає нерадо:

— Я теж, може, дістану такі на уродини…

Ніби шовкові панчохи — це звичайнісінька річ у світі. Щось, чим навіть тішитись не варто.

— Вже йду, Орисько… — це тільки осторога, що вона справді може собі піти, якщо Ориська не задержить. Але Ориська не може й знати "від Духа святого", що за новину таїть Дарка під серцем, тому каже:

— Добре, йди, як мусиш, але не забудь зараз по обіді прийти…

Новина вже тепер розсаджує груди. Не сила ховати її аж до пополудня: задавила б хіба серце.

Дарка скубає по дорозі до брами зелені ще порічки й каже ніби обурена, ніби певна, що воно мусіло колись прийти до цього (радість заховалась у найтемніший куток серця й тільки покліпує звідти до Дарки).

— Той директорів Данко зачіпив сьогодні мене… Іду собі коло церкви…

Ориська не дає докінчити. Вона наставляє своє вузеньке, як мордочка куни, личко й питає відразу перейнята, зацікавлена до всіх закутків свого серця:

— Дарка, він, може, тебе прозивав?.. Ти не знала, що йому відповісти? Стефко каже, що його в гімназії "льонґус" прозивають…

Дарка аж пристає: пощо даєш, Боже, приятельок на світі, коли навіть таємниці нема в чиє серце перелляти… а у власному для неї заповно…

Мусить аж ображену вдати:

— Мене? Він? Прозивав?.. Ну, знаєш, щось таке… ні, він в інший спосіб шукав собі зачіпки зі мною… він "приговорював" щось ззаду мене… ніби тепер вже й познайомитися хотів би… але нема дурних!

Аж тепер відчиняються Орисці очі на всі спусти й замки: правда, вони вже гімназистки…

Вона хоче направити свій нетакт (Боже мій, навіть ще двох неділь нема, як вона вже гімназистка — звідки їй вже все так знати?..) і каже, щоб приподобатись Дарці, щоб якось злагіднити смішне враження свойого здогаду (гімназист гімназистці та й прозиватися мав би!!).

— Мене він теж зачіпав… Іду якось, а він кланяється… Що він собі думає?

Вузенька мордочка кунички шукає Дарчиного лиця. Знайшовши його за тепло-жовтим, як гречка під косу, пасмом волосся, лоскоче смішком Дарчині виски.

Дарка не може втерпіти: крутить вліво то вправо. Вістка, яка щойно облетіла її серце (Данко, тепер уже "той пристійний" Данко, кланявся на дорозі Орисі), заморозила всі струмочки крові в тому серці.

Кланятись, аж кланятись ("здоровити" — ще не було звички) — це не те, що когось там одним словом зачепити. Це зовсім щось інше.

І в одній секунді, якби хтось з батога тріснув: не буде забави! Не треба забави, не треба уродин, не треба Орисі! Ах, — що тут багато говорити! — нічого не треба більше. Так.

Звільняється від Орисі й дріботить додому. Нездійснена надія й передчасно постаріла радість шкутильгають по обох боках її бідного серця...

На сам вершок розжалобленого серця налетіла настирлива думка й уступитись звідти не хоче: чому? Ну, чому? Чому наївненька, затуркана Ориська має мати аж таке велике щастя!

Щось прорізує навскоси свідомість, і нова правда, гіркіша від полину, стає перед очі: Ориська не має веснянок. Ориська має зуби рівненькі, якби хто на них міру брав.

Ах!!!

Хочеться впасти на землю і нігтями до крови здирати з носа й чола ті погані, зухвалі веснянки. Якби не боялася, ох, якби тільки не боялася болю, то камінням повибивала б собі ті криві зубища, що, як п'яні, повалились одні на одних...

До того всього ще очі розкліпались, якби вже плакати хотіла. В руках синька, а дома мама з білизною і лайкою чекає. Хай чекає, хай увесь світ чекає. Проте, ноги самі підганяють себе й Дарка вже ось-ось коло брами свого дому.

З комина кучерявиться дим. Заносить варенням білизни й грибів. Саме полудне.

Перед хатою, як гончі пси на припоні, насторожились нетерплячка й очікування: все жде Дарки. Дівчата-прачки з закасаними рукавами "відпочивають" на дубах, бо ще немає синьки й їм робити нічого. Звої

білизни, поскладані в копички, й собі ждуть на ту проклятущу синьку. Так, якби світ перевернувся коміть головою, якби один раз розвішено білизну непосинену. Дарці тепер не до цього, але мусить признати: спізнилась таки занадто.

Ось і мама. Просто з кухні, розігріта, червона, як помідор. "Аж тепер почнеться", — якось тупо думає Дарка, наче б річ не про неї. І воно починається:

— Де ти дотепер була? Дівчата здержались з роботою… я не знаю… дівчино, ти чула?

Дарка все чує, ну і що з того? Кладе синьку перед білизну й хоче йти собі в хату.

— Мастіть собі й голови тієї синькою, не тільки білизну, — думає. Все одно, до кого відносяться ці негарні, грубі слова. Якось так все одно, що навіть не хоче дослухати, що мама говорить. А цього, прецінь, невільно. Навіть коли б мама сварила, то треба вистояти й вислухати до кінця, але тепер до цього не має сили. Дійсно, таки не має сили, чи не можна раз цього зрозуміти?

Але Дарка замолода, щоб і її хтось мав розуміти. Замолода ще на власні болі.

Так, певно, думає мама, бо заходить Дарці дорогу до хати, бере сильно, так сильно за рам'я, що аж болить, і не кричить вже, а сичить Дарці у саме лице:

— Я тебе питаю, де ти дотепер була?..

Дарка не пробує звільнитись навіть від болю на рамені. Мовчить одну хвилиночку, а потім каже, навіть не злісно:

— Ніде не була…

Дарка мусіла це сказати особливим голосом і — особливими очима, бо мама пускає її руку і каже докірливо, але вже без лайки, може, навіть з жалем:

— Тобі знову вже муха на ніс сіла…

Але це неправда. Мама не сказала того, що думала. Мама вже знає, що Дарку щось болить. Тільки мама не хоче ще признати того болю, не хоче допитуватися, не хоче втаємничуватися, бо… може, не має часу, щоб розігнати той біль. Це Дарка чує.

Дарку вже ніхто не зупиняє: вона йде до вітальні, бо там на день спущені штори в вікнах. Лягає горілиць на отоману і думає, якби це добре було, коли б вона могла бодай годину, бодай пів години нічого не думати. Але так не можна: думки, як горобці від зерна, відстрибують від того тяжкого на серці, щоб за мент знову бути при ньому.

Нічого не думати… бодай пів години нічого не думати…

Від шарудіння за портьєрами думки насторожуються: хтось увійшов до кімнати. Може, мама.

Кроки повільні й непевні: бабця.

"А все ж таки мамі зробилось жаль і послала до мене бабцю… — ласциться до серця м'яка думка. — Кохана мама, хіба це її вина, що має таку негарну доньку?"

Бабця намацує наомацьки отоману і присідає на краєчку:

— Ти знаєш, Дарухо, що сьогодні в нас на обід твоя улюблена страва? Ану вгадай, що таке?

Дарка бороніться руками: чого поводяться з нею, як з дитиною? Пів села вже занюхало, що в них гриби варяться, а їй кажуть "вгадувати"... Бідна бабця, як незграбно береться вона розважувати її...

— Мене голова болить... мене дуже голова болить, бабцю, — каже, щоб залишитись сама.

Та це було дуже невластиво сказано. Бабця вже заметушилася:

— Не дивота... такі спеки, а ти, дитинко, ходиш у вовняній шапці... Чекай, я зараз тобі...

Вона вже готова йти по лікарство на біль голови. Дарка бере її за руку, зразу за одну, а потім за обидві:

— Бабцю...

Бабця нахиляється над нею. Дарка навіть у притемненій кімнаті бачить, що бабці тремтять губи. Щось тепле, лоскотиве клубиться в горлі.

— Бабцю... — і мимовільний рух рукою за бабцину шию. Вже рука нагинає бабцину голову собі до вуха, вже ввесь таємний біль висить на волосочку, і та сама рука, що обняла шию, пускає її.

— Бабцю... прошу... прошу мені нічого на голову не давати... тільки... прошу попросити сюди мамцю...

Бабця не питається, чому вона не може заступити мами, не протестує, не добивається таємниці, не налягає, тільки навшпиньки виходить тихо з кімнати.

І від цього образу бабці навшпиньках, перед якою щойно зачинено фіртку до серця, стає зразу гаряче на всьому тілі, а потім мокро в очах. Мама застає вже Дарку в сльозах. Це вже не та сама мама, що ще перед годиною була. Це вже добрий янгол, що бере Дарку за голову й питає:

— Що тобі, донечко?

Боже, тільки не таким голосом питати, тільки не таким, бо прорветься гребля десь там у серці, і таємниця виллється, як повінь. Дарка закидає мамі руки на шию, добру хвилину дивиться німо мамі в очі, а потім питає від самого серця:

— Мамцю… мамціку… прошу мені сказати… але прошу мені правду сказати… я дуже… дуже… погана?

Мама замахує головою, якби бджола вкусила десь у саме око. В цій хвилині злітає Дарці каменюка з серця: тепер вона вже напевно знає, що вона не дуже погана.

— Хто тобі таких дурниць наговорив, дитинко? Та ж ти мамцина люба, гарненька доня… Хто має такі, як моя доня, розумні гарні оченята? Ну, хто? А кому мамця розчісує щодня коси? "Наші" гарні, золотисті коси?..

— А про веснянки мовчить… мовчить… — щипає щось за серце Дарку. — Ніхто мені нічого не говорив… а чому Ориська не має веснянок?

Мама сміється.

— Дурненька моя "панна". Хто має кілька весняночок на носику… то значить, що він здоровий. Ориська не має тому веснянок, бо вона анемічна… чи ти не знаєш, що вона п'є тран? Дурненька… Дарка дурненька…

Тепер Дарка і собі сміється, що звучить, як пісенька щастя. Потім якось само з себе Дарка опиняється у маминих раменах… Лежать притулені до себе так близько, що Дарка чує, як б'ючка на маминій шиї вибиває такт. Щасливі собою і своєю любов'ю, не відриваються одна від одної, нерозривні, з'єднані в одно так, як тоді, заки ще Дарка світ побачила.

Холодком, як сонце збирається постілоньку розстелити, вибирається ще раз до Орисі. Нові думки, хитрі й підступні, гудять у голові, як чмелики. Ориську застає на порозі веранди. Саме в перехресних вогнях останніх променів добре спрацьованого того дня сонця.

— Хай собі буде, що вона п'є тран, але вона таки гарна… дуже гарна… Вона як весна, — знаходить порівняння, хоч не розуміє його.

Орися, доглянувши її, замахує руками, як ластівка крильми.

— Ах, Дарка…

— Знаєш, Ориську, я забула тобі сказати…

(Це неправда, бо забава ця мала бути на останній день обчислена несподіванка).

— …що мамця обіцяла мені на уродини забаву зробити… Будеш ти, Ориська, твій татко, твоя мамця… може, й пан директор… може, навіть і Данко…

Це останнє — мушка на гачку, але рибка ловиться і без цієї мушки. Орисині очі спалахують, як вогні на Івана.

Вона прилягає до Дарки й відразу хоче всі подробиці знати: коли акуратно? Хто буде? Чи будуть вони разом із старшими бавитись? Вночі? Вдень? В яких суконках? Що буде з солодощів?

Дарка відповідає, що знає й чого не знає. Коли між питаннями й відповідями паде підступне, на центиметри згори виміряне, питання:

— А ти… ти… йшла сама тоді, як… тобі Данко кланявся?

Ориська не полапується і каже:

— Та звідки! Я йшла з Софійкою… ми ходили до пані Стефки по рожу…

II

— Дарка, до тебе гості, — голос мами несе з собою й осторогу (може, розпатлана, може, заїджена овочами панна гімназистка…) і радість, врешті, і міх відповідальности за привітання, що його хоче передати на плечі тій, до якої прийшли гості.

Дарка, як бушувала в шафі за сіткою на метелики, так застигла: за порогом у відчинених дверях, як образ у рамах, стала панна в білому. Ясна, як сонце. Все ясне: волосся, суконка, очі, усмішка.

— О, я вас злякала, — каже ясна панна й простягає до Дарки руку.

— Зовсім ні, анітрохи.

— Занадто скоро, занадто запобігливо, щоб повірити в правду, відповідає Дарка і кладе свою долоню в холодну, дивно гнучку долоню ясної панни.

— Оля Данилюк.

"Ляля! Ляля — Данкова сестра з Відня… — защебетала думка Дарки. — Вітаємо, вітаємо…"

— Ви з Відня приїхали? Приїхали до нас… Прошу, прошу сідати… Я зараз… я…

І раптом з одної переляканої несподіванкою Дарки робиться десять жвавих, тріпотливих, як перші метелики, "Дарок", що роєм метушаться, заскакують, сміються, догоджають Лялі — Данковій сестрі з Відня.

Ляля, гарна, як сонце, ясна Ляля, бере все, що їй дістанеться, повними пригорщами. У відплату витрушує з свого серця перед Даркою все, що має:

— Я ще й цих вакацій не мала їхати додому… Ви думаєте? Інтернат… вакаціями мусимо з концертами по "курортах" їздити… Але я сказала собі: цих ферій вже ні… Ні і ні… До того Данко все пише мені, що в цьому селі багато дівчат… Ви думаєте… Інколи мусимо вправляти по сім годин денно… Я сама вже не знаю: люблю я музику, чи ні? Я приїхала так, кажу до Данка: "Ну, покажи мені тих панночок, що про них ти писав мені"… А він, Fratz einer[5], каже, що він усіх тільки "здалека" знає…

Він хоче, щоб я повірила йому… Ніби село — це місто, що можна жити в ньому роками і не знати інших… Але він навмисне мені так… Знаємо, він хоче, щоб я до всіх вас перша пішла і сама познайомилася… І я так зробила. Він ще сказав мені, щоб я від вас почала, а ви вже… ви вже так зробите, що ми всі будемо знатися… вже, певно, всі уложили собі план на ці ферії… Ну, ну, які ваші плани?

Певність Дарчина поволеньки, крок за кроком поступає взад: що та дівчина говорить? Хіба на селі можна які-небудь плани робити? Загалом, що Ляля розуміє під "планами"?

Та Ляля вже знову говорить. На щастя, забула, що Дарка винна їй відповідь.

— Воно буде так, воно найкраще буде так: ви вберіть на ноги сандали, й ходім у село... Поможете насамперед мені всіх пізнати... бо як же ж інакше? Потім скличемо всіх назавтра до нас, до класи (татко казав, що дуже радісно відступить нам ту класу "від дороги" на наші сходини) — вам не подобається щось у роді "вакаційного клубу"? А там вже врадимо...: в які околиці прогульки... ну, так, і на скільки днів... потім мусимо дати хоч один концерт — ви співаєте? Розуміється, від чого ж ви українка! А вистава? Ах, якби так оперетку... я вже від біди могла б і солові партії взяти... Вечорниці, розуміється... обов'язково! А щонеділі спортові змагання! Ви знаєте, я маю в інтернаті друге місце в плаванні...

Дарчина голова, як веретено, крутиться від цих задумів і смілих думок. Дарка думає: як це сталося, що Ляля в одній годині перемінила їй спокійне, аж нудне, село на Відень?

Насамперед хоче Ляля знати, хто є в селі. Гм... Хто є? Багато є, але... Але досі все так було, що вона з Орисею — були "ми". Ми — ще "малі", ми — "зелені", ми — "як щирість, то щирість, нема чого ховати", "смаркаті"; так, навіть смаркаті, ми — з ляльками, ми — з заздрими очима на все те, що творять "вони". Так думають про "нас" — вони.

Хто вони? Прошу дуже: сестра Орисина — Софійка і брат Стефко, Дмитро Улянич, Влодко Костик, Славко Празький... а твій брат, гарна Лялю, і його товариш, той мрук, вже не "ми" ані ще не "вони"...

— А панна Софійка — то вже якась старша?.. — питає Данкова сестра.

Язик Дарки зашпортується на власне піднебіння:

— Т-так… я не знаю… вже по матурі…

— Знаменито! — тішиться Ляля, — це знаменито, що ми всі такі рівні собі… Я… дуже зле почуваюся з старшими… Що ви думаєте? У нас в інтернаті самі професорки, а наймолодша має тридцять і п'ять літ… бр-р!!

Дарка трохи не розуміє щось, але сміється й собі.

— А ті панове, що ви вичислили, хто це?

— О, це вже студенти… Костик вже кінчить, один ще Стефко ходить до гімназії, але вже "восьмак", — Дарка наче б почванитись хотіла цією невеселою вісткою, що в них, на жаль, вже тільки самі студенти, не рівня ані їй, ані навіть Лялі, що, певно, ще матури теж не має.

Дарка бачить, що для "панни з Відня" не робить різниці обставина, чи хтось має вже, чи ще не має матури. Диво над дивами! Вона крутить Даркою на всі боки й приговорює:

— Але ж це знаменито… знаменито… самі молоді… сама рівня… Ви знаєте, що це значить?

Ні, Дарка не знає. Вона ковтає порцію за порцією слини, бо в горлі починає дряпати, як кітка лапкою. Дійсно, ця "ясна панна", ця Ляля з Відня, зуміє одним кивком пальчика розвалити мури між "нами" й "ними"?

Навіть пів години не проходить, як Дарка з Лялею на стежці в село. Ідуть робити революцію: валити старезні мури й заміняти села на міста.

Ідуть так близько коло себе, що Дарка чує, як легіт заносить запах Лялиної шиї чи волосся.

— Вона пахне, як квітка по дощі, — не думає, а молиться Дарка, бо вона сама, як квітка. "Ти… ти гарніша навіть від Ориськи", — забігає ласки в Лялі Дарчина думка. Ляля дальше розказує про своє життя в Відні. Дарка щаслива й горда дріботить в її тіні.

Ось вже й ясені при брамі приходства. На подвір'ї нема нікого. Якби хтось замів. Сміх людям казати: навіть пес не гавкнув! Дарка ще вагається, чи вести Лялю в покої, чи шукати дівчат де в городі, як раптом наглий сміх у саді: якби хто ста громами по небі покотив… Той Влодко Костик, якби знав, з ким Дарка прийшла сюди, то трохи здержував би себе. У Відні, певно, ніхто не сміється так розперезано. Дарці аж неприємно за нього.

— Вони всі в саді… ходім туди, — каже Лялі, але подивитись їй в очі справді соромиться.

— Де? Де? Де той сад? — питає Ляля й, не чекаючи Дарчиної відповіді, оставляє Дарку сама на стежці й біжить за сміхом Костика.

І знов сміх Костика, а за ним хорове, безстримне, навіжене "а… а… а… а!!!" — знак, що Ляля вже між ними. Дарка приходить вже запізно (як Ляля не хотіла на неї заждати, то Дарка бігти за нею, як цуценя, не буде — будь вона собі і з Парижа, не тільки з Відня). Всі вже обступили Лялю, як теля з трьома ногами на ярмарку, розпитують, сміються, заскакують, розглядають, пояснюють, трохи її на кавалочки не розщипують. Чи ж дивуватись, що в такій метушні навіть ніхто не завважив Дарчиної появи?

— Добрий день! — каже Дарка досить голосно, щоб навіть серед цього розгардіяшу почули.

Але нікому ані сниться звертати на неї увагу. Всі вони побожеволіли, затруєні заявою Лялі. Дарка, загублена, безпомічна, чужа, водить очима від одного до другого лиця: ніхто, ніхто не помітив, що вона тут?

Коли приходить черга на чиїсь ясні, якби з шкла, очі, Дарка чує відповідь, запізну, дуже запізну, щоб утішитись нею:

— Добрий день.

Дарка стоїть на вузесенькій кладочці над цією розбурханою рікою непевна, перелякана, обманена і думає, думає... "Хоч би Ориська показалася... Хоч би Ориська... бо звідси сама не вийду". Очі самі, хоч Дарка цього не хоче, все ще блукають від одного лиця до другого і просять, ні, не просять, а жебрають порятунку. Здається, що Костик помітив і зрозумів її безвихідне положення. Він глипнув на неї раз-другий... ось тепер повертає до неї своє негарне (Дарка готова в цій хвилині з вдячности цілувати це "кінське лице") лице, простягає до неї руку й каже:

— Ов, і донця Дарця тут? Ти чого прийшла сюди, дитинко?

Підлість, підлість... і ще раз підлість... Цей сам Костик ще торік (вона тоді ще навіть до гімназії не здавала!), як прийшов був раз за чимось до татка, то говорив їй "ви", а тепер при Лялі, при всіх... при Данкові в цей спосіб до неї?

Софійці теж, якби розум притемнило. "Нагадує" собі, що Дарка тут, і каже, якби змовилася з тим Костиком:

— Ти, Дарцю, шукаєш за Ориською? Іди, вона — на веранді... лагодить суконки на весілля своїй ляльці... іди, поможи їй...

Костик розреготався на Софійчину раду, якби сам чорт сидів у ньому. Так по-диявольськи, спокусливо регочеться, що за часок вся альтанка трясеться від сміху. Навіть… Данко, навіть він підсміхнувся. Дарка стає мокра в одній хвилині на всьому тілі. Вже втікала б, гнала б без віддиху з цього місця, але мусить стояти… мусить стояти, бо не певна, що як кроком рушить, то не захитається і не впаде…

— Боже, Боже, дай мені силу, щоб я могла піти звідси… зроби так, Ісусе…

Ісус вислухує її: вона робить крок і… не паде. Тоді обертається плечима і скоро, скоро, на яку тільки скорість дозволяють її спаралізовані ноги, втікає від цього недоброго місця і людей. Тепер сльози продирають собі дорогу і, нестримувані, скапують теплі одна наперед одної.

Недалеко брами, причувається, якби хтось гнав за нею. Щось стукнуло в мозок: не дай, Боже, щоб це був Костик чи навіть Софійка… бо не заручить за себе й своє добре виховання. Той "хтось" уже ось-ось коло неї… ще трохи й зможе її рукою досягнути. Обертається до ворога всім лицем і… не має сили вже завернути: Данко… сам Данко…

— Костик — свиня… не робіть собі нічого з нього… Він завжди такий…

Голос цей зціловує біль, і… відбирає всю силу.

— Паскудна свиня, — потверджує ще раз Данко.

Потім:

— Подивіться на мене…

Але вона не може цього зробити, хоч би хотіла, бо очі в неї червоні тепер, як у старого Иойни.

— Подивіться на мене… — просить він дальше… — подивіться на мене, я хочу бачити, що вам вже не прикро…

Тоді вона вже мусить показати йому свої червоні, щасливі очі. Він аж тепер направду обурюється:

— А з тим Костиком, то я поговорю… Я йому покажу, як…

Вона перелякується: щоб із цього не вийшла халепа. Тому просить його:

— Ні, ні… не кажіть йому нічого… Я вас прошу… я вас дуже прошу…

Він ще вагається, довго вагається, а потім каже:

— Добре, нічого йому не скажу, тільки тому, що ви просите… тільки тому…

Коло брами не знає: чи має йому подати руку перша, чи він це зробить, чи загалом цього не треба. Але й тепер він виручає її. Відважно й так свобідно, якби віддавна жили з собою, подає їй руку (така сама гнучка, як у Лялі):

— До побачення…

— До побачення…

Ледве пройшла кілька кроків, як завернуло її його питання:

— Ви виходите до вечірнього поїзда?

— Часом виходжу, — сказала Дарка правду.

— Бо я щовечора є на двірці… до вечірнього…

Він ще раз струшує перед нею своєю ясною чуприною, і вони розходяться: кожне в свій бік.

III

Два дні, що не видно було їм ані початку, ані краю, непевні, як дві години смерти, не виходила Дарка за браму дому.

Топтала стежки в саді й ждала чуда. Міг добрий карлик щастя так зробити, що всі "вони", що стільки спустошення наброїли в її світі, злетять одного дня на їх дім, як курява, і всю ту немилу пригоду заговорять, засміють, заворожать, щоб і пасма спомину не залишилось по ній.

Могла Ориська, приятелька й повірниця, закрастись одного дня попід плоти й розказати, розважити, попередити, донести все до словечка, що "вони" говорили про неї і на неї.

Але світ з Богом подав собі руки на змову проти неї: ніхто не переказував, ніхто не навідувався…

А тут сторожкі, байдуже, що каламутні вже і в окулярах, очі бабуні, як вірний пес, ходять слідом за нею. Дарка відвертає свої очі від бабусиних, але, коли неминучий припадок наткне одні на одних, — Дарчині сміються. Але як вони сміються? Так сміються, що бабуня, хоч нічого не говорить ані не питає, похитує головою.

"Гай, гай, тут щось твориться!"

А думки, вперті й неслухняні, хіба на ланцюги поприв'язувати їх, сіпаються все в один бік: туди! Туди, де твориться нове, невидане-нечуване. Туди!

Так було два дні. Третього дня, коли години так тяглися, так тяглися, якби хто їм ноги попутав, коли дома було так самітньо, що чути було відгомін стукоту власного серця, Дарка нагадала собі когось.

Обкинула оком уліво і вправо, чи хто не підглядає, і кукурудзами шмигнула до Сафтиної Марці.

Та перелякалась і відразу загрозила:

— А я ляльок не віддам… було не давати… Я вже їх на "наше" перебрала…

Дарка зніяковіла, аж змаліла.

— Я не прийшла по них, Марцю… Мені вже не випадає з ляльками бавитись, бо я вже гімназистка…

Марця розсміялась негарно з цього смішного слова, але зараз опам'яталася. Запитала щиро із співчуттям:

— Таки тобі вже не вільно з ляльками бавитись?..

— Вже не випадає, — спростувала Дарка, — але… дай… мені подивитися на них…

Марця все ще з недовір'ям, на всякий випадок готова до оборони, повела Дарку до дому ляльок за коморою.

— Ой, що ти з них зробила!! Ти... як тобі дам!.. — Дарка розмахується вже, але в одній хвилині приводить до свідомости сумну дійсність: це вже не її ляльки!

З іншого боку підходить до Марциного кам'яного серця:

— Дивися, Марцю, які вони брудні... які обдерті... тобі не жаль їх?

Марця знову чується у своїм праві власнички. Кидає самопевно, зухвало визов:

— Хай забудуть за шовки... вони тепер вже "мужички"!

До вечора пересиджує Дарка в гостині у ляльок. На прощанні перекуплює Марцю:

— Я буду відтепер частіше заходити до ляльок, Марцю. Принесу тобі "панських" платків... тільки уважай на них, хай не ходять такі брудні... Марцю, щоб ти нікому не сказала, що я ходжу до ляльок... Нікому-нікому...

Шовкові "панські" платки зовсім підмулили Марцине серце:

— Не скажу, бігме, не скажу...

Третього дня вже не стало сили держатись хатнього вугла. Не було сили, чи може це хто зрозуміти? Зрання ходила в гостину до ляльок. Марця не додержала слова: ляльки лежали догори ногами, патлаті, негарні, як циганки на ярмарку. Дарку вже навіть не зворушив їх вигляд: так уже, видно, було їм на роду написано. Навіть не сварила Марцю: мало ж має ще власного горя?

С полудня, наперекір зграї ображених, бунтівничих думок, наперекір зараненому себелюбству, вибралася до Ориськи на звіди.

В квітничку перед хатою поралася Орисина мама. Колись вистачило поздоровити й іти далі, тепер, сама не вміє сказати чому, задержується і питає:

— Чи Ориська дома? — хоч кожний знає, що Ориська, якщо не в Дарки, то все дома.

Але цим разом мусить чути таку відповідь:

— Нема Ориськи дома… Ориську, Софійку, Стефка забрали Ляля і Данко… Вчора були в нас і сьогодні прийшли по них… Ляля задумує якийсь концерт чи виставу давати… А по тебе не повертали? Вчора щось згадував Данко, що ти мала б якусь ролю взяти…

"Що тут відповісти? Що тут відповісти?.. " — скиглить Дарчина думка. Нагло Дарчині очі заходять темінню, якби хто чорнила в них повпорскував. Дарка говорить неправду:

— Повертали й по мене, але… не застали мене дома… Я саме пішла була в поле таткові обід понести… Тому я прийшла сюди… думала…

Орисина мама заперечує:

— Ні, їх уже нема тут… Іди до школи, вони там… — і нахиляється знову до квітів.

Дарка постоює ще пів хвилини, потім іде… Куди ноги самі понесуть. Ніхто їм не наказує дороги, ніхто не перевіряє їх праці.

А небо таке криштально-синє, що на милю видно слід голубів на ньому. Тільки серце важке, як нагробна плита.

А коли вечір починає свої залицяння з землею, до бідного, розкалатаного Дарчиного серця присікаються нові думки: "Піди сьогодні на двірець до вечірнього поїзда". А коли Дарка й чути їх не хоче, беруться на хитрощі: "Тільки сьогодні піди, тільки цей один-однісінький раз". "Чи ж не казав він, — підбунтовують Дарчине серце, — що він щовечора там?"

І що ж має Дарка робити? Що ж має іншого робити, як не прокинутись запопадливою донькою, що хоче таткові просто з вагона принести газету?

Дома навіть ніхто не дивується Дарчиній уважливости до батька. Тільки мама, як все, наказує з поїзда простісінько до хати вертатися: вечори тепер чогось таки добре холодні й пора досить пізненька.

Нечистого сумління не замкнути в клітку. Дарка не має відваги показатись на пероні. Ті, що інакше думають, а інакше роблять, мусять стояти в тіні. І Дарка стає собі в тіні крила магазину: незамітна, причаєна й сторожка, як лис на чатах.

Коби тільки зачула знайомий голос. Все ще буде час удати, що спізнилась, і виплигнути із сховища.

Вже чути, як дудонить поїзд, наче далекі удари молотків підземних ковалів. Вже заметушились люди на пероні, а знайомого голосу все ще не чути. Мабуть, і не буде чути. "Неправда, неправда, що він щодня до поїзда виходить… Навіть він… — думка в половині дороги перелякана відскакує на бік: Данко прийшов". Дарка ще не бачить його, але серед тої метушні сміхів і вигуків, що зчинились раптом на пероні, впізнала й його голос.

Вже готовиться вийти з тіни, лиш наставляє голову на світло й ще скорше прилягає вся до стіни магазину. На руці в Данка Орисин светер.

— Яка я дурна, яка я страшенно ще дурна, — бичує своє і так уже ледве живе серце.

Попід магазини, тінню, тінню, аж опинилась на рейках. Сюдою вечором майже ніхто не ходить. Менше свідків її сорому.

На ставищу мряка вже обіруч знялась до неба. Пахне росою. Так тихо й так молитовно, що чути скрип колес Великого Воза на небі. Дарка доходить до "трьох верб" і стає. Гріх шарудінням ніг полошити чари ночі. Хтось збігає з горбка, якби від приходства. Дарка робить крок вперед: можна її у клубах цього туману взяти за чарівницю. Постать з горбка задержується коло кладки, якраз проти стежки, кудою має іти Дарка. У вечірню пору чути людський крик на десять миль — чого боятися? Враз постать зіскакує з кладки, Дарка бачить тепер виразно, що це мужчина, й біжить навпростець до Дарки. Дарка не має часу кликнути за поміччю, бо Данко вже держить її за обидві руки.

— Звідки ви в цю пору тут? Звідки ви? — дивується, а Дарці чогось вчувається, що в цьому зачудуванні хлюпоче сама радість. Хоч Дарка знає, що він вертається з приходства, куди відпровадив Ориську.

І Дарка мусить удруге сьогодні шукати рятунку в брехні:

— Я ходила замовляти косарів назавтра, а звідки ви?

Рада, хоч як від цього шкрябає там в серцю, бодай цим питанням ввести його в замішання, збити з рівноваги, може, навіть засоромити. Та від чого він Данко? Відповідає зовсім спокійно, саму правду:

— Я ходив відводити Ориську додому… Ляля із Стефком вернулися дорогою, а мене скортіло направці ставищем скочити… І добре зробив…

Правда, що добре? Бо інакше був би сьогодні вас не стрінув… Але… ви не кажете, що я "добре" зробив… — упоминається за своє, бо не знає, задля кого Дарка вечором по ставищу блукає.

— Ви старший від мене… Як кажете, що добре, то мусить бути добре, — викручується від ясної відповіді Дарка.

— Це не має нічого до речі, що я старший… Чому ви не хочете розуміти, що я маю на думці?

Дарка мовчить, і це найкращий знак для нього, що вона розуміє, що він мав на думці. Вони ідуть чогось щораз повільнішим кроком… Він починає говорити, але це вже не говоріння, а шепіт сам. Дарка прихиляє голову ближче (він майже на голову вищий від неї), щоб не пропустити ані словечка з його мови. А він їй шепоче над головою:

— Чому ви не приходите на пробу?.. Ну, чому? Ляля все хоче по вас завернути, але все не стає їй часу через того Стефка… І ми все йдемо ніби по вас і все опиняємося у панства Підгірських… Але чому ви самі не прийдете? Ви знаєте, що ви мали зі мною ролю грати? Тепер замість вас, грає Ориська, але… вона нічого не розуміє… Чому вас нема?..

Він зупиняється й дивиться їй просто в очі.

— Тепер він мене поцілує… — не стає віддиху Дарці. Але Данко торкається лише рукою дуже легенько, дуже обережно її підборіддя й ще раз питає:

— Прийдете завтра?..

— Я не можу туди ходити, — каже Дарка й ховає в тінь своє лице. Думає: "Якби це все була правда, що твої очі говорять, ти теж туди не ходив би…" Бунтівнича кров знову відзивається в Дарці, бо вона каже відважно:

— Я не буду туди ходити, де могла б із Костиком зустрітись…

Решту вже хай Данко догадується сам. І він догадується:

— Я мушу вже ходити на проби… бо раз узяв на себе, ви знаєте, що це значить…

Дарка знає, але не може перемогти себе, щоб у дусі, бодай у дусі, не просити його: "Лиши їх… лиши… ти наймолодший між ними… тому ти, певно, останній між ними… а в мене будеш перший над першими…"

Данко якби відчув, що Дарка про нього в цій хвилині думає. Він знову зупиняється без одного слова, а по добрій хвилині каже зовсім тихо:

— У вас гарні коси… У вас дуже гарні коси, — каже ще раз й кладе свою руку на Дарчині коси на плечі.

"Поцілуй… поцілуй тепер мене… — безсоромно просять Дарчині очі… — Ніхто не буде бачити, ніхто не буде знати…"

Данко нахиляється так близько до Дарчиного лиця, що в неї аж серце перестає битись, але не цілує. Коло брами держить Дарчину руку в своїх долонях так довго, що аж гаряче стає в руку. Наостанку каже:

— Я ще ні одну дівчину не цілував в руку… але вас, як хочете… то поцілую…

Дарка не відзивається. Тоді він цілує наперед одну, потім другу руку.

— Дарко… — вимовляє він перший раз голосно Дарчине ім'я і обводить теплою долонею по Дарчинім лиці.

Хтось замикає вікно в хаті. Дарка мусить замикати вже за собою фіртку.

Без вечері, без відповіді на таткове питання, де та приобіцяна пошта, без сили й волі положилася в ліжко. Навіть світла не хотіла світити.

Потім, сама не знає, скільки часу пройшло, як мама ввійшла до кімнати з лампою в руках.

— Дарчик, ти чого плачеш?..

Щойно тоді опам'яталася Дарка. Не було іншої ради, як третій раз того дня збрехати:

— Я заснула вже… і мені щось таке страшне приснилося…

— Погані сни, — погрожує мама і цілує Дарку в чоло.

"Прекрасні сни", — думає Дарка й заплющує очі.

IV

Кожний новий день приносив якусь новину в кошичку: забаву мама відложила на 20 липня. Чому? Тому, що прийшла листівка від далекого свояка, але близького приятеля, — "вуйка Мухи". "Вуйко" писав, що зараз, по п'ятнадцятім, впаде до них. І мама, не питаючи навіть Дарчиної думки, зразу рішила, що приємно буде, як "вуйко" приїде на саму забаву. Ця самоволя мами щипнула Дарку за серце.

"Подарували мені забаву на уродини, а тепер розпоряджаються нею, як своєю… Не хочуть бачити, що я росту"…

Одного пополудня (рівно три тижні пройшло, як була вона тут перший раз) прилетіла Ляля. Забагато часу прогуло, загрубою верствою накипіло біля серця, щоб радіти тими відвідинами.

Та влетіла в хату, як чміль, обгуділа по всіх кімнатах і закружляла біля Дарки.

"Вона ще вжалить мене", — чогось прийшло таке смішне на думку Дарці.

— Я за вами, Дарко… Скоро, скоро, вбиратись… ідемо на пробу… Ну… вже? Ви знаєте, ми ще ані разу не були в комплекті? Ну, не стійте… вже… бо там ждуть…

— Ждуть? — спитала протяжно Дарка й розсміялася сміхом, яким уміють сміятися тільки дорослі. — Ждуть? Чому саме сьогодні мене ждуть?..

Вона тепер уже сміялася з того, що їй вдалося так добре "штучно засміятись". Сміялася так довго, аж Ляля стягнула уста й брови. Тоді й Дарка вмовкла.

— Ви ображені? — спитала Ляля.

І Дарка в тій хвилині вибачила їй за сам тон питання. Так само запитала б, напевно, Ляля і панну Софійку, і Празького, навіть самого "чорта" — Костика.

— Я не ображена, — відповіла зовсім тихо, — але… на пробу не піду.

Ляля зробила здивовані, аж неприємно невинні очі.

— Це якесь непорозуміння… Мені казав Данко, що ви погодитесь… Ну, казав, щоб я тільки вернулась по вас, а ви, напевно, прийдете… Ви так казали йому?

"Як не згодишся піти туди, зрадиш його й себе", — остерегла думка.

Вони стояли тепер проти себе без помічних усмішок і фальшивої невинности. Перша пішла на перемир'я Ляля.

— Ходіть, Дарухо… — вона нежданно обняла Дарку й міцно притулила її голову до своїх запашних грудей. Можна мати вразу до Лялі Данилюк, але ніколи до Данкової сестри. Таке вже химерне серце дав Бог першим людям, а вони передали його нам у спадщині.

— Ось вам Дарка, й зачинаймо пробу, — відчинила широкі двері Ляля і замкнула водночас усім уста. Тільки Улянич докинув:

— Гостям раді!

Улянич має такі очі, що сліпий не заблудив би в них, тому Дарка підсміхнулась йому на привітання. Тоді він пересунувся поміж лавки і прийшов до Дарки.

— Нарешті й ви зволили прийти… Тепер граємо "повною парою"… тільки наші молоді панночки дуже похапні до образ… Попереджаю, що ані мур-мур мені, хоч би я й десять разів завернув на пробі… Згода?

Мусить бути згода, коли говорить Улянич. Бо Улянич має серце на долоні, що його кожний бачити може. Бо Улянич один на багато людей, що не соромиться бути щирим, як простак.

І Улянич усе добрий на початок. Ледве він відійшов від Дарки, прийшов привітатися Стефко й Празький. Ніби, якби не приклад Улянича, зробили б це?

Данко не відривався від скрипки, але це не боліло. Так повинно при людях бути.

Ориська притулилась до Дарчиної шиї:

— Тепер уже знову все добре, — шепнула.

Дарка не відповіла, бо з-поза лаштунків показалась Костикова голова. Допавши очей Дарки, він показав свої верхні зуби, перескочив через суфлерську будку і двома кроками опинився коло Дарки.

— Як маємося?..

Простяг до неї свою, на метр довгу, руку. Тоді Даркою щось штовхнуло. Сама не знає, як це сталося, що вона в одній мінутці обернулась йому перед самісіньким носом і станула, як стовп. Можна було її на шматочки посікти — була б не обернулася. Цьому Дарка не винна, що не може нікому образи дарувати. Хоч би це рідна мама була. Хоч би це сам король був. Чула тільки, як за плечима просвистів Костик:

— С-с-м-аррката!..

Тоді Празький розсміявся уголос. За ним ще дехто захіхотав, але більшість мовчала, а це був поганий для Дарки знак. Нагло розреготався Костик. І якби шнурком усіх потягнув за собою. Дарка аж тепер остовпіла: сміються вони з Костика чи з неї?

— Панове, що сталося? Чому не робимо вже раз проби?.. — затягнула тоненько Ляля. Аж по цьому пізнала Дарка, що Данкова сестра фальшива.

— Прошу, проба! Панна Софійка на сцену, — щойно Уляничеві вдається потрохи вгасити ту пожежу сміху, що вибухла ні з цього, ні з того. Софійка вискакує на сцену, решта стає за лаштунки, і Дарка знову

сама. Знову мусить мати почуття, що вона тільки з ласки тут. Дарка повертає голову на всі боки, в прихильні й неприхильні собі сторони, щоб доглянути на чийомусь лиці думку про свою поведінку з Костиком. Бо ж вона не знає, чи так, як вона зробила, це зовсім погано, чи тільки "невиховано", чи попросту лише смішно… Не знає, чи за це будуть її хвалити, чи ганити, чи сміятися з неї?

Уляніч (ціле щастя, що саме він режисерує!) викликає Дарку на сцену.

— Слава Богу, — зітхає в дусі Дарка. — Прецінь, ще не так зле зі мною, коли й мене кличуть.

— Ви виходите з-поза лаштунків і співаєте: "Ой, у полі при дорозі"… Знаєте цю пісню?

— Ні, — каже неправду Дарка, бо знає кожне слово з цієї пісні. Тільки не вміє її співати. Ні її, ані будь-якої іншої не вміє співати Дарка, бо не має-таки, анітрохи не має слуху. До цього повинна вона була відразу признатись. І, може, була б мала настільки відваги, напевно, була б мала її, якби не той випадок перед хвилиною з Костиком. Тепер уже запізно, бо Уляніч звертається до Данка:

— Данилюк, візьміть скрипку й переграйте Дарці кілька разів цю пісеньку, щоб уже можна нарешті побачити ту пробу…

Дарці стає гаряче, якби нагло зі столітрового котла бухнула пара на неї.

"Тепер… ще тепер признатись…" — підбичовує останками волі свою відвагу, але та не може кроком рушитись з місця.

Данко (він теж вірить, що вона може навіть на сцені співати) стає перед нею зі скрипкою. "Яке непорозуміння… яке страшенно неприємне непорозуміння…" — трохи не б'є себе кулаками по голові Дарка.

Данко настроює скрипку.

— Прошу, — і, як на глум, подає їй тон, так, якби це могло врятувати її чи привернути їй слух.

— Прошу, панно Дарко, — і потягає смичком по скрипці, наче пилою по Дарчинім серцю.

— Прошу! — напоминає втретє вже злий й починає ногою такт вибивати.

Дарці відібрало вже не тільки спів, але й людську мову. Забула, буквально забула в одній хвилині говорити. Тільки теплі краплини поту, що наперебій скапують то з одного, то з другого виска, пригадують їй, що ще жива. Тоді Ляля (хто б це подумав, що навіть фальшиві люди можуть інколи помогти нам у біді?) порадила:

— Данку, попроси Дарку до другої кімнати… Там переграй їй, бо в цьому гармидері третьої не розбереш…

Дарка йде за Данком, як за янголом-спасителем. Йому одному можна виявити навіть цей сором.

— Я вам переспіваю насамперед без скрипки…, добре?

— Не треба, — може тільки вимовити Дарка.

— Чому "не треба"? Буде вам легше потім за скрипкою співати… — каже таким голосом, щоби Дарка пізнала, що він хоче щось для неї, спеціяльно для неї зробити.

— Ну, добре? — питає не знати вже котрий раз і кладе свою руку на Дарчине рам'я.

— Добре, Дарко?

Цього вже забагато. Очі не видержують, заколихують повіками, і дві сльози викочуються поза її береги. Данко ніяковіє.

— Що сталося? Я вас чимсь уразив? Прошу… дуже прошу сказати…

Прохання таке щире, що Дарка вже без страху визнає всю сумну правду:

— Я не маю слуху… Ніколи не співаю… чого хочете від мене?

Ледве докінчила, як уже мусіла пожалувати своєї щирости. У Данкових очах в одній секунді від цього її признання пригасли всі світла. Лице його, що ще перед мінуткою можна було серце гріти до нього, стало тепер студене, як від гострого подуву морозу.

— Не маєте слуху? — спитав по часі, хоч уже знав, що так є. — Не маєте слуху… — відповів сам собі. Потім додав іще:

— Цього був би я по вас ніколи не сподівався… Все чогось здавалося мені, що ви мусите розумітися на музиці.

До класи, де відбувалася проба, вернувся Данко недобрий.

— Хто казав мені перегравати з панною Даркою? Адже панна Дарка не співає!..

Тоді Уляних, той із серцем на долоні Уляних, відворкнув:

— Це наслідки пустих амбіцій наших дівчат… Як не маєш слуху одна з одною, то скажи відразу, але не забирай людям пусто часу…

Потім, може, щоб якось затерти те неприємне, що наговорив Дарці при всіх, сказав іще:

— Хотів я вас на "артистку" вивести… але, як не маєте слуху, то нічого з того не вийде…

Дарка підсміхнулась і відразу відчула, що посмішка вийшла дуже глупа й неприродна. Стала собі у сам куток між вікном і шафою. Чула, що Данко намовляв Ориську:

— Це нічого, що голос слабенький… зате слух маєте гострий, як у мишки… Я поможу вам "витиснути" з себе всю силу голосу… Добре, панно Орисю? Ще сьогодні по пробі підемо до вас і зробимо вдома пробу… Згода?

Орися маніжилася щось потиху, а Дарка думала: "Але вдає… але вдає… трохи їй очі не повискакують, що буде з Данком грати…"

Данко доніс голосно на всю салю, що він далі гратиме з Ориською, Уляних пристав і… Дарка, як непотрібна, могла винестись за двері. І вже пустилася до дверей, як запримітив це Уляних і кликнув:

— Заждіть, Дарко, проба вже кінчиться… я йду у ваш "кут", підемо разом…

І вона залишилася. Залишилася, щоб на власні очі бачити, як Данко заскакував з тими дурними нотами коло Ориськи, як притупцював ногою за кожним разом, як вона тільки уста до співу відчинила. Мусіла бачити ще й те, як Данко з помешкання виніс якісь олівцем написані ноти і став грати над самим ухом Орисьці.

— Власні композиції, — моргнула Ляля Дарці й прискулила смішно одно око. Але Дарці було не до жартів, і вона вдала, що не бачить Лялиної Гримаси. На щастя, проба скінчилася. Ляля стала з Стефком на порозі й зачіпала кожного, хто мусів попри них переходити. Данко стулив скрипку під пахою і вийшов разом із Ориською. Як проходили коло Дарки, що все ждала ще на Улянича, Ориська відізвалася:

— Йдемо до нас робити пробу при фортепіяні... Як маєш охоту, ходи з нами... — Вона навіть пристанула на хвилиночку.

— Панна Дарка не любить музики, — буркнув грубо Данко й потягнув Ориську за собою. Дарці аж уста затремтіли: "Чого він мститься так мені? Хіба... хіба це моя вина, що Бог не дав мені слуху?" — думала недалека від плачу.

Нарешті й Улянич з'явився з ключами від класи в руці. Він засміявся до Дарки і, вказуючи бровами на Данка й Ориську, що йшли попереду, сказав:

— З тих двох шкрабів виростуть колись українські музичні слави... Шкода тільки, що позадурюються в собі, й "муза" піде гуси пасти... Згадаєте моє слово, що тих двоє поберуться ще колись...

Дарка не відзивалася. Хтось там, на небі, забув того вечора, що пора засвітити світла, і сльози могли вільно котитись одна за одною? Ніхто не бачив їх, ані не догадувався.

За якийсь час знову озвався Улянич:

— А вам, мала, здалось би нині порядно вуха вим'яти… Але то порядно! Що ви собі позволяєте? Костик може бути, який собі хоче… але він ще так раз старий, як ви… Запам'ятайте собі, дитино, раз на все: в товаристві вітаємося і з найтяжчими своїми особистими ворогами… але тільки з особистими!

Дарка ще не могла прийти до слова без того, щоб не пізнати, що вона перед часочком плакала. Тому далі мовчала. Улянич поклав свою мозолисту, як з заліза, руку на Дарчину голову:

— Я вас розумію, Дарцю… Думаєте, що Улянич відразу мав 29 років?

Коли Дарка далі не відзивалася, він сказав, щоб її потішити:

— Не беріть собі так дуже до серця моїх слів, Дарочко… Ви знаєте, що я вам крайчик неба прихилив би…

Коло самої брами ще щось пробував говорити, але Дарка далі не відзивалася. Подала руку і зникла за фірткою. Улянич постояв ще хвилинку, потім пішов горі дорогою, підсвистуючи мелодію з "Ой, у полі при дорозі".

V

Дні бігли якоюсь нерівномірною ходою: раз дуже поволі, то знову навипередки з вітрами. Двадцятий липня визирав уже одним оком. Інколи по вечері за чаєм, коли балачки докочувались аж до кухні, мама любила кинути думку-дві й про забаву. Не знати, чи в повітовім містечку можна буде дістати леду?

Вуйка Мухи щойно не видно. Навіть постіль у малім покою перетріпали вже на його приїзд.

Дарка далі держалася домашніх порогів, як ластівка стріхи. Хоч тепер, коли після свого упокорення там, у саді Підгірських, виступила проти Костика на пробі у школі, властиво, могла знову без опущених очей приставати з "ними". Тим паче, що була там уже Ориська. Ориська завсіди могла бути тією останньою дошкою рятунку, що на ній ані добитись до берега, ані затонути не можна.

Та надії, що покільчились були з першою візитою Лялі, запустили коріння й розрослися в іншому напрямі. Все пішло внівець, і Дарка почувала себе ще більше самотньою, як раніше. Перед тим бодай Ориську мала при собі. Про своїх наймолодших ляльок, що їх так без надуми й серця віддала на поталу Марці, боялася думати. Як би воно там не було — пережилося з ними прегарні години, був час звикнути, і тепер мусіло боліти серце над їх недолею.

Правда, залишилася ще велика лялька в шафі, як королева на вигнанні. Дарка почувала, що завинила й перед нею. Хіба ж ляльки це вина, що їй, Дарці, доскочив ще один рік і ще одна класа? Нишком ушила ляльці нову суконку (хоч навіть порівняти її не можна було до того, що колись носила та лялька на собі), прибрала, причесала і, щоб не було багато балачки в хаті на ту тему, прикрила серветкою, як мерця.

Залишилася хіба одна Марця. Брудна, із злодійкуватими очима, невірна й хитра, але жива істота і близька сусіда.

Дарка могла цілу годину блукати в саді попри межу Марциного города, щоб тільки зарвати її на розмову. Могла перескочити через перелаз і прийти до Марці "в гості", але не хотіла вганяти тамту в гордість, що "школярка" її товариства шукає. Преціньь, Марцин дід був циган. Це кожний в селі знає.

Марця показала свою розкудовчену, перетикану пір'ям голову з-за плота. Дарка підбігла до плота:

— У нас буде забава, — закинула найцікавішу вістку, як аркан, довкола Марциного серця. Марця насторожилася. Звилася в клубочок на перелазі, як кітка.

— А буде з музикою? — спитала охочо.

— Ще не знаю… — завагалась Дарка, але зараз подумала, що будуть обидві "музичні слави" й спішно спростувала:

— Що я кажу "не знаю"? Напевно, буде музика… Певно, аж до вас буде чути!

— Може, й не буде чути… — засміялася зухвало Марця. — Або то я не вмію до вас на подвір'я прийти? А як піду у покої, то що — виженеш мене?

Дарка на добре перелякалася: Марця готова свій жарт замінити у правду. Готова от так, як стоїть, прийти до вітальні і при всіх-всіх почепитися Дарці на шию. І нема що перестерігати чи просити, щоб цього понехала, бо зробить так, як з ляльками: зовсім щось протилежне.

Дарка пустилася на підступ:

— Гадаєш, що та забава — це щось дуже цікаве? Посходяться самі старі, та й будуть у карти лупити. Може, сама піду спати…

Та Марця вже знайшла щось цікаве:

— Дарко, а яке ім'я дадуть, як буде хлопець?

Дарка розсміялася сердечно.

— Ото дурна! Ти думаєш, що в нас хрестини будуть? Кого будемо хрестити… хіба кітку? Дурна, то на мої уродини така забава…

— Ти сама дурна, — відрубала з місця Марця. — Дурна Дарка не знає, що її мама має дитину мати… Іди, помацай свою маму за черево, то будеш знати, хто дурний…

Свиснула, як вуличник, і скочила по той бік плота.

Так припадково довідалася Дарка про те, що відбирало їй сон, охоту до життя й їжі. Це були страшні дні: її мама мала мати дитину. Дарка не розуміла самого акту породу. Скільки б над цим не думала — загадка без розв'язки. Але під порогом свідомости товклося вже десь неясне передчуття, здогади, що їх навіяли недоскази служби й сусідок, статочних молодиць з соромливими очима й масними словами про те, якою дорогою дістається та дитина до лона матері.

А це була безсоромність… безсоромність… безсоромність… І, власне, цього не могла мамі дарувати. Особливо мамі, своїй "мамусі", яку не боялася гріха до Матінки Божої порівнювати. Коли думала, коли уявляла собі, що та мама…

Чим, хай хтось скаже, чим різниться тепер її мама від Олени, що мала дитину з парубком? І яким правом, власне, яким правом виповіла їй мама службу, коли сама не краща від Олени? Може, навіть гірша… бо Олена — проста мужичка і не має доньки, що вже до четвертої гімназійної буде ходити…

На тата теж не могла дивитись. Гордила ним явно й уникала стрічі віч-на-віч. Видався їй тепер нікчемним, безсоромним облудником, що береться дітей виховувати, а сам творить щось таке, що аж голосно соромно назвати.

Аж вірити не хотілося, що це той сам "золотий татусь" з-перед місяця... з-перед тижня ще. Тато... Все почувала до нього якусь дивну шану, що онесмілювала і клала наче перегородку між нею і татом. Може, це взялося ще з тих часів, як татко вчив її в школі, і вона, за звичаєм сільських дітей, зверталася під час науки до тата "прошу пана".

Не раз думала тайком: "А, преціньо, це нічий, тільки мій татусь... мій золотий татусь... І якби я хотіла, то могла б навіть по лиці погладити татка..."

І не раз відчувала просто болючу тугу притулитись лицем до татового лиця і хоч раз сказати татові одно з тих гарних, солодких слів, що обсипала ними маму щодня від ніг до голови. Але на дорозі все стояла та невидима перегорода. Бо цей татусь був теж і "паном", що питав її в школі таблички множення.

Згодом підросла трохи і вже соромилася своїх "дитинячих, наївних" почувань до батька, хоч туги за дотиком татового лиця не визбулася тоді навіть, коли здала до четвертої гімназійної.

Тепер мусіла дожити до того, щоб таке довідатись про татка. Світ від цього видався таким брудним, таким негідним того, щоб ходити по ньому, що не раз просила Ісуса, щоби забрав її до себе.

Вночі не могла тепер спати. Все здавалось, що там за стіною, у спальні батьків, твориться щось нечувано гріховне. Схоплювалася, сідала, наслухувала. Від найменшого шелесту за стіною завмирало серце. Часом бралася її чиста розпука: хотіла схопитися, задуднити кулаками в двері й закричати, щоб аж сусіди побудилися:

— Як вам не соромно!? Маєте вже таку велику доньку!

Рано вставала роздражнена, якби в постійнім підгорячковім стані. Ходила й робила тепер все, як наомацки. Старалася вмовити в себе, що

це все тільки злобна видумка Марці, але годі було. По мамі вже було так пізнати, що навіть без Марці була б догадалася всього.

Мама тепер ходила повільніше й була до всіх ласкава. "Що за фальш — так усміхатись", — думала Дарка й воліла не ставати з мамою на розмову. Мама любила тепер годинами пересиджувати в спальні, примкнувши двері за собою. "Все ж таки соромиться", — пояснювала собі по-свому Дарка й була в душі рада з маминого упокорення.

Раз якось влетіла Дарка до спальні, мабуть, за ножицями, і відразу, ну, в ту мить встигла запримітити, як мама сполохано шусьнула чимсь під капу ліжка. Дарка вдала, що не бачила нічого. Покрутилася по кімнаті і вибігла, якби нічого.

По обіді, як мама вийшла до городу, Дарка закралася до спальні на перешуки. Під капою не було вже нічого, крім наперстка й білих ниток. Даремно перетрушувала нічні столики. Нарешті знайшла: під ліжком мами кошичок із полотном. Розгорнула й аж ахнула з дива: в кошичку було повно білих і рожевих сорочинок. Обережно, наче б це жива дитина, а не її сорочинка, підняла одну з них двома пальцями вгору й трохи не скрикнула: сорочинка була у сам раз добра на її велику ляльку, а не дитину. Поквапно зложила все, як було, і засунула під ліжко. Вийшла на ґанок така схвильована, що аж руки трусилися. Зворушило її й те, що те все таке малюсеньке… таке малюсеньке… Чула жаль (хоч знала, що воно мусить так бути) до мами за те, що мама не втаємничила її в цю роботу. Адже колись усе разом шили для ляльок: разом нараджувалися, добирали мережива, крої… і стільки було радости, скільки сонця при тім… Тепер мама усе те сама робить. І того дня вперше спитала себе: кого вона воліла б більше — братчика чи сестричку? І на таке просте питання не могла дати сама собі відповіді. Просто не знала, кого варт більше хотіти.

Уявляла, що, як це буде хлопчик, то в хату прийде з ним багато кумедности. Адже ж за півтора року пошиють йому вже штанці,

надягнуть татів капелюх на сам ніс, а Гафія приспівуватиме: "Шапко, шапко, куди йдеш, де дитину ти ведеш?"...

З дівчинкою нові надії протирали очі: лялька, ця королева на вигнанні тепер, знову вернулась би до давніх своїх прав. Можна буде ввесь дім загатити ляльками — без найменшої небезпеки для своєї поваги: все це було б ніби для втіхи молодшої сестрички.

Яке те все було б гарне й як весело було б мати молодших братчиків і сестричок! Якби... Якби... діти могли приходити на світ без того... сорому для батьків.

Від того, що не спала по ночах, очі покотилися вглиб голови, залишаючи по собі тільки чорні кружева. Може, й на лиці марніше виглядала, бо бабця знову намагалася її якимись полинами годувати.

— Прошу мене лишити... прошу мене лишити... мені нічого не бракує, — боронилася Дарка, хоч часом аж язик підносило, щоб хлюпнути в лице правдою, як помиями, бабці і мамі.

Бабця не хотіла вірити Дарці і все снувалася за нею, то з молоком, то з зіллям-чаєм, як паламар з кадильницею за панотцем.

— Не говори дурниць, як не розумієш, — гримнула зовсім несподівано бабця на Дарку, як та знову брала за свідка своє здоров'я й відмовлялася від молока. — Марнієш на очах, я вже говорила таткові сьогодні, що треба з тобою до лікаря поїхати.

Дарка спопеліла: священик із-за ґрат сповідальниці і лікар — це були дві особи, яким навіть на Страшному Суді треба визнати правду. Краще, вже стократ краще скоритись перед бабцею, як перед зовсім чужим чоловіком. Але як? Як заговорити про цей страшний сором, що впав на їх дім?

— Бабцю… — затялася… — бабцю… я бабці щось хочу сказати… тільки мені так соромно. Так страшенно… — але не докінчила, бо сльози, не дожидаючи дозволу, затопили в горлі дальше признання.

Потім обняла бабцю за шию і з затуленими повіками, червона, аж спітніла, викинула поза фіртку серця:

— Бабця знає… мамця буде мати дитину… я знаю, як дитина береться… і мені так соромно, що мамця… Мені жити не хочеться… як подумаю, що люди собі про маму подумають…

Може, інакше думала, а інакше сказала, але бабця добре зрозуміла, бо тільки руки заломила. Дарка відразу зрозуміла, що згубила себе навіки. Бабця вийшла з кімнати, залишаючи Дарку саму на ліжку без одного доброго чи навіть злого слова. Дарка лежала горілиць на отомані й ждала на те, що мало зараз надійти. Була приготована, що влетить мама, тато, бабця, служба, сусіди, зробиться рух, зачнуть її проклинати, виженуть з хати, з села навіть… Та тепер було Дарці чогось так дуже "все одно". Лежала, як мерлець, що жде тільки, щоб уже раз зачинили віко труни, бо гробу все одно не оминути йому. Коли клацнула клямка, Дарка зложила скоренько навхрест руки на грудях і помолилася ще:

— Ісусе, зроби так, щоб я заснула тепер і більше не збудилася.

— Дарко!.. Дарцю!.. — це був голос мами.

"Боже, — скавуліло щось у Дарці, — Боже, мама теж плаче…" — І в тій мінуті наче зійшло на неї якесь світло, що огріло й осяяло, розпорошуючи своїм блиском усі сумніви, всі врази, всі жалі й гніви. Наче золоті ворота відчинились перед Даркою, і вона враз із мамою ступила по той бік щастя й радости. Такої радости, що аж серце тане від неї.

— Дитино моя… моя бідна дитино… Що за непорозуміння… — цілувала й плакала мама.

Але коли б навіть тепер мама ані словечком не відзивалась, коли б навіть вийшла тепер з хати й більше не вернулась, то й так усе вже прощене й забуте. Бо любов — велика, надлюдська любов прорвала нагло всі греблі в Дарчинім серці й гатила почерез всі коридори серця, як весняна повінь. Потім лежали притулені одна до одної на мокрій від сліз подушці, а мама говорила:

— А ти знаєш, чому ти народилася? Ану, чи знаєш?.. Ану? Бачиш — не знаєш! То мама тобі скаже: тому, що мамця з татком любилися… любилися і хотіли мати таку, сам раз таку дівчинку, як ти… А ти тепер, як татко з мамцею хочуть, щоб тобі не було нудно самій, щоб ти мала з ким жити, як ми повмираємо… тепер, як хочемо тобі подарувати маленького хлопчика, ти береш — і плачеш… І чи не смішно, Дарухо? Дарухо, а ти не хотіла б мати маленького братчика? Такого пузатенького, з кучерявою голівкою, що бігав би за тобою, як та чубатенька курочка, що була в нас, і на кожну річ питався б: "Дядя (бо він, прецінь, не зможе так виразно відразу говорити), а тьо-тьо? а тьо?" Правда, що хотіла б, щоб був у нас такий малий карапузик? Ага, сміємся? Значить, ти хочеш те саме, що мамця і татко? Ага, зловили ми тепер пташка! А тепер подумай, дитинко, ти вже в мами панна з четвертої гімназійної, подумай, як виглядав би за сто років світ… якби ані одна мама не вродила дитини? Знаєш, що тоді сталося б? Світ вигинув би! Прецінь, як ти виростеш, то теж будеш мати дитинку… А мамця буде її кликати внучкою… А твоя дитина буде теж мати дитинку… І так будемо жити всі навіть тоді, як нас на цвинтарі закопають.

— Тепер скажи мамці в очі, замість плакати по кутках: ще гніваєшся на мамцю? Ну?

Дарка чіпалася обіруч маминої шиї й визнавала щиро, як на сповіді:

— Ні, мамухо, ні… І ніколи… ніколи… вже того в мене не буде… Тоді ввійшов татко до кімнати й спитав:

— Де мої ластівки діваються?.. — хоч мусів від бабці вже довідатись, що Дарка з мамцею саме тут. Потім, як би відгадав, що так буде краще, сів між Дарку й мамцю. Одною рукою обняв мамцину, другою Дарчину шию. Заколихав обидві, пристав, цілував одну, то другу наперебій і знову колихав.

Це був один з тих вечорів у родині, що так рідко трапляються, як перла в морі: можна інколи ціле життя витратити на розшуки і не мати такого вечора в житті. Мама хотіла конечно щось зробити добре для Дарки. Сміялася, що Дарка мусить скористати ще з тієї нагоди, поки вона ще одиначка в родині. Тому мама пішла за конфітюрами з морелів для Дарки. Дарка мала їсти й попивати водою, скільки душа забажає.

Як залишилися самі з татком, татко взяв Дарку на руки, підніс (хоч із Дарки вже тягар собі!) вгору й поцілував в самі уста раз і другий. Тоді прийшло чогось Дарці на думку, що, можливо, татко так само тужив за цим поцілунком, як і вона… Можливо, так само не мав сміливости, а може… може, просто соромився… як мужчина… признатися, що аж так любить свою доню?

І раптом видалося, що з неба, а, може, тільки з тієї ясности в душі, злетів янгол і розбив крильцем перегородку між татком і Даркою, що стільки років ділила одне від одного.

Дарка закинула татові руки на шию, притулилася щільно до його лиця і сказала голосно, щоб і янгол з білим крилом міг почути й тішитись разом з ними:

— Мій татусь… мій золотий татусь…

VI

Поки братчик барився в дорозі, Дарка сама бігала за мамою, як та чубатенька курочка, що була в них колись. Мама задумала зробити

Дарці несподіванку над несподіванками й одного вечора показала їй те, що було в кошичку під ліжком. І хоч Дарка доторкалася вже раз того дива своїми руками, не могла і цим разом надивитись та начудуватись. Як би справді все перший раз оглядала.

— Мій малюсенький… мій малюсенький… — шептала, цілуючи рукавчата сорочинки.

Мигнуло їй питання Марці. Тепер Дарка признала, що воно було зовсім до речі. Чей же дитина мусить дістати якесь ім'я.

— А як ми назвемо його? — спитала мами. — Він може вродитись нам зовсім несподівано, тоді що?

Мама засміялася, поцілувала Дарку в куток поза вухо, а щойно потім відповіла:

— Ти моя дорадниця велика… А так, як називався син Володимира Великого, тобі подобається?

— Ярослав! — вгадала відразу Дарка, хоч Володимир Великий мав аж дванадцять синів. — Але ми будемо кликати його "Славчик", — застерегла собі Дарка.

— Певно, — пристала відразу мама.

І все могло б бути таке миле, якби мамині очі не були такі далековидні. Одного разу, хоч Дарка старалася тепер, Бог один знає, як старалася, все бути весела і пила по пів літра молока, мама не дала вивести себе в поле, й спитала:

— Що з тобою, Дарчику? Що моїй дитині долягає? Ну? Чи не обіцяли ми собі говорити одна одній правду?

Достеменно так, якби чоловікові притулив хто дуло револьвера до чола кажучи: "Життя або правду!"

Кожний волів би вже правду дати, як життя, тому Дарка навіть не пробувала заперечувати здогадам мами.

— Чогось мені так сумно… так сумно… мамухо… І чого? Я не знаю сама… Часом розпростерла б руки перед себе й втікала б так кудись… Хай мамуха скаже: перед ким мені втікати?.. А часом хочу втікати, якби хтось гонився за мною… Часом знову хочеться мені плакати, мамцю… Якось так, знає мамуха, якби тих сліз було повні ведра й треба… конечно треба наділляти трохи, щоб було легше двигати їх…

— Ти, може, погнівалася з Орисею? — спитала мама таким самим голосом, як питає лікар, обстукуючи груди.

— Я не гніваюся… ми не гніваємося… — відповіла за себе і Ориську. Але зараз же запитала себе: чи сказала мамі ту правду, якої мама просила в неї. Так, чи сказала мамі правду? Ні, дійсно, гніву не було між ними. Але й не було більше тієї сердечної, з одвертими раменами, щирости, що колись. Щось втиснулося між них. Щось зовсім нове, чого Дарка ані збагнути, ані стрясти з серця не могла.

Мама питала далі:

— Чому не підеш часом до Ориськи, ані Ориська сюди не показується? Бачиш сама, як тобі нудно без неї…

— Мамухо, Ориська тепер вічно на пробах… то в школі проби, то Данко приходить до хати вчити її співу… Хай мамуха скаже: має вона час? Має? — боронилася Дарка, доки мама не сказала:

— Для такої приятельки, як ти, мусить знайтися дрібка часу… Я знаю… Ориська — тиха дитина, але моя доня трохи загониста… Чи не

наброїла ти чого в панства Підгірських, а тепер не хочеш туди показатись?

А коли Дарка знову й знову боронилася, мама, щоби покласти край тій балачці, сказала:

— Маєш ще сьогодні піти до Ориськи… хай я бачу, що між вами знов все по-давньому… Бо ж мама не може дивитись, як її доня ходить з перехиленою голівкою, як пташка з перебитим крильцем.

І так воно сталося, що Дарка почала знову бувати на приходстві. Та мамині далековидні й чуйні очі, такі чуйні, що вміли порошинку на Дарчинім серці доглянути, цим разом помилилися! Бо по кожній візиті на попівстві до мішечка з піском десь там, у грудях, чиясь невидна рука досипала все кілька нових зерняток. І від цього було так тяжко, так тяжко, що інколи дихнути не було чим. Коли Дарка показалась там, чи над самим ранком, чи над самим вечором, усе заставала Ориську за фортепіяном. Дурний догадався б, чия це робота. Тільки його справа й тільки його воля. А та Ориська летіла на все, що він згадав, без думки й стриму.

Та сама Ориська, що ще перед місяцем не вміла одного кроку зробити без Дарки, та Орися, для якої вона була стільки літ єдиним провідником по всіх закамарках будня, якій власними руками мусіла відчиняти кожну таємницю життя, тепер, заворожена ним, вимикається з-під опіки, ступає на власні ноги й іде… Іде за ним з зав'язаними очима, як його тінь, як сам відгомін його думки.

Та це можна б ще переболіти. Це не було ще найважніше. Найболючіше було те, що Ориська та затуркана Ориська, змагає кудись, куди Дарка не матиме ніколи вступу.

Ніколи Данко, хоч як подобались йому її коси, не прийде, не візьме за руку й не поведе туди, куди вже веде Ориську. Ніколи. Бо хоч би

Дарка жбурнула всі скарби світа лихій долі до ніг, то та однаково не приверне їй слуху.

А як же ж, Боже, як же ж могла б вона розцвістись, якби він нахилив так близько своє серце до неї, як до Ориськи.

А що ж Ориська? Під теплим дощем його похвал вигулькнула раптом угору, як дичка. Дичка, дичка, що ніколи не зможе шляхетного овочу видати з себе! Живе й говорить тільки те, чим її надихав він. Повторяє слова, яких значення не розуміє. Бо він так говорить. Як папуга. Знаходить тепер тільки там щось варте, де сам пальцем вкаже їй на то.

Сміятись хочеться! Звідки раптом така велика любов до того доробала-фортепіяна? Чей же Дарка ще пам'ятає ті сварки, які не раз велися у цьому домі, коло цього самісінького фортепіяна, тому тільки, що Ориська не хотіла вправляти на ньому!

— Перестань уже раз бумкати! — відтягала Дарка Ориську від клавіятури.

— Не може... Данко казав, що я повинна по чотири години денно вправляти...

Це вже справді розлютило Дарку. Так розлютило, що не спам'яталася навіть, як вибухнула:

— І пощо? Скажи мені, пощо? З тебе й так ніяка "слава" не буде... бо ти дурна... Так, навіть до музики задурна, хоч... усі кажуть, що маєш слух і голос...

А та вже навіть ображуватись забула. Відповіла, як би нічого:

— Мушу... багато грати... бо мушу набрати стилю...

"Це ж папуга. Чиста папуга..." — подумала ще раз таке Дарка. І від цього наче легше на серці стало. Наче зменшилася небезпека. Хіба можна таку дурну дівчину любити, хоч би й співала, як сам херувим?

Раз зустрілась там віч-на-віч з Данком. Був у білих штанях і білій, з виложеним коміром, сорочці. Виглядав, якби щойно вернувся з-над берегу моря. Був такий гарний і чистий, що збирала охота понюхати його, як квітку. Подаючи Дарці руку, він сказав дослівно таке:

— Тішуся, що бачу вас... Чому ніколи не показуєтеся ніде? Чому, властиво?

Це не був уже той сам голос, що питав тоді, в той перлистий вечір, там, на ставищу. Дарка не відзивалася, бо й що мала сказати? Лише подивилася на нього. Але так якось подивилася, що він додав скоро:

— Даруйте мені, це ми... повинні були прийти до вас. Потім знову замовкли всі троє, якби хто їм павутинням думки поплутав. Стало тихо, аж неприємно. Відізвався знову Данко:

— Панно Оришко, прошу... заспівайте панні Дарці ту пісеньку, що ми вивчили недавно.

І так, як він уміє, додав ще:

— Дуже прошу. Ту, знаєте: "Коли розлучаються двоє..."

І тепер сталося щось, чого досі не бувало: Ориська без одного слова встала й станула коло фортепіяна. І ця певність себе й цей послух, все те було його й від нього. Дійде до того (чому ні, може так статись?), що навіть те повітря, яким дихатиме Ориська, переходитиме насамперед через його руки.

— Подайте мені голос, — попросила Ориська, ніби справжня співачка.

Він ударив по клавіші й вона почала співати:

Коли розлучаються двоє,

За руки беруться вони…

Та заледве Ориська проспівала дві перші стрічки, як Дарка знала вже, що їй нема чого більше по світі Божім крутитися: все щастя і так загорне Ориська. І не може навіть інакше бути. Хто так співає, тому повинні самі королі відчиняти брами й кидати квіття під ноги.

Але за хвильку вже, наче хтось стягнув завіси Дарці з очей: та ж це обманство! Люди добрі, схаменіться! Бо це обманство! Папуга на половину, ні, на третину, четвертину, не відчуває того, що брешуть її очі й голос. Хтось наговорив вам неправди, безсердечно обманув вас, що люди серцем співають! Дивіться на Ориську! Дивіться всі на неї й зі свічкою шукайте в ній того серця, що співає! Це неправда, десять разів неправда, що ті, яким Бог не дав голосу, не мають, не можуть мати вже й чуття.

Ориська скінчила й… засміялася. По такій пісні сміятись! І тоді стало ясно Дарці, як перед сходом сонця: той ворог, що простягнув руку по Данкове серце, — це не була Ориська. З нею могла б ще упоратися Дарка. З нею самою й її смаглявим, як у циганської дитини, личком теж. Навіть з тим голосом дала б ще собі раду. Небезпека, страшна небезпека, якої ані заворожити, ані ублагати не можна, насувалася з іншого боку. Данко спізнався вже з вічним бурлакою — музикою. Неспокійний, підступний бурлака, що невідомо коли застукає до його серця й потягне за собою в світ широкий. З обіймів рідної мами вирве й потягне. Сьогодні підшився під Орисине лице, завтра може й прийняти постать іншої жінки. А Ориська нічого не винна.

Дарка обняла Ориську за шию й сказала щедро в своїй сердечності:

— Ти дуже гарно співаєш, Орисько… Якби я так співати вміла, то гадала б, що світ мій…

І цим наче знову закинула місток над їх дружбою. Тепер хотіла побігти чим скоріш до мами й розповісти, що з Ориською знову — по-давньому.

Коли простягнула руку Данкові "до побачення", він сховав свою за спину й сказав щось, чого Дарка так не сподівалася в тій хвилині, як смерти. Данко сховав руку за себе й сказав:

— Я піду з вами.

Ориська зробила такі "великі очі", що сміятись хотілося. Все ж таки відпровадила їх аж поза браму. Може, була б і дальше пішла з ними, якби хоч одно було бодай словом натякнуло на те. Але вони, видно, воліли остатися самі, бо ані Данко, ані Дарка не попросили Ориськи, щоб ішла з ними.

Як Ориська зникла за брамою приходства, Дарка відітхнула так вільно, як би там, у душі, були всі вікна й двері нарозтіж повідчинювані. Обернулася одверто всім лицем до Данка й перший раз за весь час їх знайомства черкнула своїми очима по самі береги його зіниць.

Данко хіба не доглянув перелету її усміху, бо заговорив задумано про щось, що Дарці ані не при гадці було:

— Хотів би я колись у житті виїхати в світ й подорожувати так, щоб щомісяця в іншім краю жити… Ви подумайте, що є десь у світі люди й міста, ріки, пустині, гори й моря, що про них ми навіть снити не можемо… навіть снити не можемо. Але я буду те все колись оглядати… о, напевно, буду!

— Я не думаю про "світи", — признавалася Дарка. — Тепер думаю, як мені там у школі буде, які товаришки, які професори, яка моя пані буде, де я буду на станції?..

— Бо ви дівчина. Ляля така сама. Але я читав раз про таку дівчину, що сама по світі подорожувала… Може, й я таку знайду колись? — він засміявся тихенько, якби мишка захрупала. В одній мінутці проковтнув усмішку й знову задумався.

— А вам… не жаль було б покидати дім, товаришів… ну, й знайомих? — запитала Дарка. Навала жалю підсувалась під саме серце: як можна, як можна так легко говорити про розлуку з усім і… всіма?

Данко махнув тільки рукою:

— Чоловік, як дійде до своїх літ, перестає жалувати за домом. І товаришів знаходить інших. Зрештою, я додому все писав би з дороги.

Дарка зачепила рукою соняшник. Зірвала голівку, крутила в руці й не відповідала Данкові. За часочок все ж таки запитала ще:

— Але гімназію будете ще тут кінчати?

Три роки ще гімназії, а потім може таке зайти, що він загалом забуде про тих, що має в світ їхати. Може, навіть більше сам не схоче цього.

— Розуміється… Може, загалом нікуди не поїду. Це тільки такі мої мрії… Читаю так багато різних книжок.

Це закравувало вже на таке, що він навмисне хотів закаламутити спокій її серця. Що ж це значить: раз їде в світ за очі без найменшого жалю, без думки навіть, що хтось тут може минатися з туги за ним, а за хвилину нема вже навіть тієї певности, що загалом коли-небудь рушиться з дому? Чи не скидається це на іграшки з її серцем? І

сердечний жаль передає тепер віжки в руки досаді, що жене Дарчиними думками, як навіжена.

— Куди ви, властиво, йдете? Вам дорога не сюди, — починає свою скажену гру досада.

— Я вас відпроваджую, Дарко.

— Чи я боюся? Чи тепер ніч? Чи мене мають собаки обпасти, що я потребую провідника?!

Данко не ображається, тільки дивується. Так щиро дивується, що трохи вже соромно за свою вибуховість.

— Що вам, панно Дарко? Я вас не розумію… я сам знаю, що мені сюди не по дорозі… Але я люблю з вами поговорити… Ви не хочете цього?

Він робить довгу перерву: жде відповідь. Аж серце в'яне, так дуже хочеться відіслати його тепер на балачки з тими, що мають музикальні вуха, а дурні, як чопи в бочках. Хочеться пригадати ту дівчину з книжки, що сама світ об'їхала: прошу, може, б з нею на розмову? Коли Дарка не може рішитися на відповідь, Данко запускається в дальші здогади:

— Ви боїтеся, що можуть вас татко або мамця побачити зо мною? Я вгадав? Можемо обійти вуличкою попри олійню, хочете? Добре, Дарко?

"Добре, добре, добре. Страшенно добре, Данку. Не питати, не дозволятись, не просити. Взяти за руку й потягти за собою, хоч би в саме пекло. Зробити так, Данку. Данку!!!"

Данко все ще жде, що вона надумається. Дарка думає: "Як він мене не розуміє? Коли хоч ще одне слово, я піду… Хоч ще одне малюсеньке слівце… Одне словечко тільки, Данку!" Та Данко сказав уже все, що мав

сказати. Тоді Дарка в розпуці, що він може тепер оставити її тут, серед вулиці, нежданo для себе самої вибухає:

— Ані татка, ані мамці не боюся. Але не хочеться мені з вами йти. Розумієте?

"Як це сталося? Ради Бога, як це сталося, що вона сказала щось зовсім протилежне, до того, що хотіла? Але ж він не повинен повірити цьому, що вона говорить. Повинен знати, догадатись, відчути, зрозуміти, що це — неправда. Повинен насилу побігти за нею, хоч би вона камінням обганялась від себе, повинен побігти за нею. Дігнати й сказати в самі очі, що вона неправду, страшну неправду говорить".

Та Данко не напирає, не заперечує, не говорить навіть багато. Червоніє злегенька, якби лиш сама тінь троянди впала на його лице, й каже смертельно поважно:

— Перепрошую вас, панно Дарко… Дуже перепрошую… Я не буду більше навкучуватись вам…

І навіть руки не подає. Струшує перед нею ясними, як доспіла диня, вершками своєї чуприни й відходить гостро, по-жовнірськи.

Відходить, іде собі геть від неї на її власних очах, а вона не може знайти слова, якими привернути його знову до себе. Обертається за ним і стоїть, як дурманом напоєна. Сорому не має, що він може обернутися, не хотячи й побачити, як вона бовваніє отут серед вулиці. І сміятись може потім з дурної гуски.

Та Данко не з тих, що обертаються за дівчатами. Іде рівненько перед себе, якби вже відчинялись перед ним ворота незнаних світів.

Біліє на тлі зелені соняшників, щораз, то дальше, щораз, то дальше, як нездійсненна мрія.

VII

Дарка розігналась по кімнаті і, як відбитий м'ячик, кинулась назад: посередині над мидницею води стояв, майже нагий, вуйко й спорскував з себе воду, як норовистий лошак. Мусів щойно приїхати оцей "вуйчище".

— Ах, вуйко!

Дарка аж підскочила з нетерпеливости за дверима: вуйко привозив з собою все кусник "міста". Справді. Навіть його валізки заносили фабричним димом міста. А запах його убрання все нагадував великі салі й багато народу. Вуйко накинув почерез плечі рушник і, лише в штанах, відчинив двері Дарці.

— Але ж ти вигуділа, моя панно!

Вуйко обкрутив Дарку повним оборотом навколо себе.

— Та ж ти вже панна, Дарко... Слово чести! Чекай, скільки тобі років? Тому два роки, як я був у вас, ти, здається, скінчила була одинадцять. Значить тепер вже чотирнадцятий, що? Ну так... Одні ростуть вперед, другі взад. А ти привіталася вже з вуйком?

Дарка вхопилася обидвома руками вуйкової шиї й заколибала ногами. Як колись. По дорозі ткнула кілька поцілунків в поза вухо й у чоло.

Вуйко підняв її вгору й задержав саме на тій височині, що їх уста були якраз проти себе.

— Тільки всього, Дарко? — спитав вуйко й аж задихався від того тягару, що держав у руках.

— Але ж ще ні… ще отак-так не робила… — і вона пригадала собі давні пустощі з вуйком, як ще до гімназії не ходила: товкти своєю головою до вуйкових грудей, щоб аж відгомін було чути.

Вуйко розсміявся, як би несподівано хтось його поскоботав. З розгону пустив Дарку на землю, вхопив за голову, перекрутив взад і сильно, як би нагло роззлостило його те все, притиснув свої уста до Одарчиних, аж дихнути не стало чим. Дарка покрутила головою, щось замручала, але за хвильку вже й у цей спосіб не могла боронитись: вуйків гарячий і гострий, як зелезо ящірки, язик продерся крізь її зуби й неприємно, нахабно щипав її язика. Від цього гарячого, нахабного язика між зубами зробилося неприємно, аж страшно.

Дарка зі страху забубнила кулаками по вуйковій голові. Це мусіло опам'ятати вуйка, бо зараз пустив її з своїх рук. Побачивши сльози на Дарчиних віях, він і собі злякався, не знати чого:

— Пс-с, Дарко, пс-с! Може ввійти мамця сюди й що собі подумає про нас? Ще готова подумати, що я тобі щось погане зробив… Ну, обітри очка: вуйко тільки пожартував собі…

Дарка любила вуйка й тому зробила так, як він собі цього бажав: обтерла крайчиком рукава очі і зробила погідне, як по теплій купелі, личко. Ніхто не догадався, що вона плакала першого дня вуйкового побуту в їх домі.

До самого вечора заваджало Дарці між зубами щось туге й слизьке. І за кожним разом від цього спогаду надкочувалась звідкись зайва слина до жолоба уст.

За вечерею, як на столі осталися тільки склянки від чаю, вуйко посадив собі Дарку на коліна й, як колись, розповідав до болів попід грудьми смішні історії.

І знову було все так по-давньому, що Дарка мусіла аж нишком запитати себе, чи це той сам вуйко, що вполудне так налякав її?

"Хіба не той сам", — думала Дарка, шукаючи собі головою вигідненького містечка на подушці.

Коли б запитав хтось у ту мить Дарку, кого вона більше любить: татка чи вуйка, мусіла б усі думки скликати на нараду, щоб дати певну відповідь.

В п'ятницю зрання мама сказала:

— Я вже своїх гостей запросила на забаву... Тепер ти ще своїх маєш попрохати... Але це треба, Дарчик, зробити ще сьогодні...

Дарка аж плечі випростувала з припливу гордости: мама навіть не бралася радити, кого і як має вона прохати... Ніби це все вона вже давно сама знає (не знати звідки!).

Все ж таки Дарка знайшла в собі силу, щоб припняти свою безпорадність на ланцюг і не витягнути до мами руку по пораду.

Але від чого закоханий "вуйчище"?

Завилася в вуйкову раду й побігла пополудні до школи на пробу. (Вуйко має вже тридцять і вісім років, але нежонатий, тому ще дуже молодий.)

Не можна сказати, щоб там, у школі, хтось зрадів чи бодай здивувався її появою. Данко (ніби вона хотіла з ним погніватись чи що) навіть удав, що не запримітив, як вона ввійшла.

Одна Ляля, так, одна Ляля, хоч фальшива, як березень, але чемна й вирозуміла, прискочила відразу до неї й обтикала Дарку від ніг до голови питаннями. Дарка відкрила перед нею віко своєї таємниці без вагання: як запросити всіх на забаву? Ага, і "музикантів" теж!

Досить. Ляля знає вже, що дальше слід робити. Вискакує на сцену, складає долоні в трубку й, ніби барабанщик на ринку, проголошує:

— Гей, спокій... слухайте всі! Дарка робить забаву й просить всіх до себе на неділю на шосту... Увага!! Я, мій брат і тов. Празький без "музики" не маємо що й носа показувати в панства Григоровичів...

Хлопці загуділи, дівчата заплескали в долоні, й все було б добре, якби... Костик не показав своєї кінської голови й не спитав навздовж і поперек цілого горла:

— Я теж приявний тут. Чи це запрошення відноситься і... до мене?

— Розуміється... розуміється... йдемо всі-всі, — пробувала замішати, заговорити Ляля. Але той перебив:

— Хай Дарка сама відповість... Я хочу почути її слово...

В салі стається тихо, як би хто з марами пересунувся по ній. Всі приссались очима до Дарки й ждуть, що вона скаже.

Дарка набігає кров'ю, аж темніє. Глядить півколом себе, чи не вдалося б з цієї ситуації виплигнути через просмик жарту. Але тому, що всі мовчать визовно, Дарка мусить забрати слово:

— Так, це відноситься і до вас... але... якби хтось не хотів був мені руки подати... то я не пішла б до нього до хати...

— Славно! Молодець Дарка! — гукнув Уляніч щиро, аж йому очі заграли. І тими очима наче посіяв признання для Дарки по салі.

Та Костикові, видно, було ще замало цього.

— А я таки піду… І ви всі тут свідками, що прошу Дарку до першої коломийки.

Він розреготався і наче підпалив усіх: всі загуділи дурним сміхом. Дарка посумніла. Не було вже ані соромно, ані жалісно, тільки без кінця сумно. Що значить для людей хоч би й гімназійна шапка, коли не мається бодай… бодай… п'ятнадцять літ?..

Коли Костик простягнув свою руку Дарці й кліпнув при тому Празькому, мовляв, другий акт комедії починається: увага, Дарка ткнула йому свою назустріч зовсім опановано. Хіба не все одно? З своїми тринадцятьма роками й так не виграє справи з "ними".

Костик підсадив брови вгору, підсвиснув і сказав щось, що до тієї ситуації ані пришити, ані прилатати не можна було:

— Ех, Дарка! Якби ти мені була бодай кілька років старша, поміряли б ми, серце!..

Софійка замахала погрозливо головою:

— Костику, дайте спокій!!

На цьому закінчився другий акт комедії.

Дарка закреслює півлук очима в сторону Данка: він водить олівцем по кривульках нот.

Чіпаючись нібито бесіди Софійки, обходить Дарка за стіл і стає на два кроки від Данка. Як і тепер ще не запримітить, то хіба знак, що гнівається. Хіба.

Данко відривається від кривульок на нотовому папері й хапається гітари. Притулює інструмент до себе й, щоб не заваджати нікому, обертається боком до Дарки. Аж до цього мусіло дійти!?

Дарка кидається на розмову з Уляничем через усю довжінь салі. Голос підозріло веселий, нап'ятий, як струна, скакає по словах, як колесо по вибоях гірської доріжки. Не завважить? Ще й тепер не завважить він її?

Бунтівнича кров починає вже булькотіти в Дарчиному серці. Аж скобоче щось у ліктях, щоб схопити ту гітару за хвіст і з усьої сили гримнути нею до стола, щоб аж шиби повилітали. Потім ще ногами потоптати, потоптати, щоб сам чорт не міг її вдруге зліпити.

Нахиляється й фальшиво посміхаючись, так фальшиво, що має охоту сама себе по лиці витраскати, каже:

— Ви з цією гітарою… прийдете до нас?

Данко ніби не відразу впіймав її слова. Дивиться на неї своїми ясними, як незабудьки, очима й каже щось, що анітрохи не згідне з мовою його очей:

— Ви ж не маєте охоти говорити зо мною, як я вас відпроваджую… Чого ж обзиваєтеся тепер до мене?

Дарка в одній секунді змітає, як мітелкою, фальшиву усмішку з уст: небезпека заочевидна, щоб бавитись у дипломатію.

— Я цього не казала… — оправдується тихенько Данкові над вухом.

— Я цього не казала, — вже аж проситься в нього. Але він не відразу прощає. Приймає поки що до відома її каяття й каже тоном учителя:

— На другий раз числіться краще з словами…

Хмара небезпеки просувається поза Дарчину голову, й тепер стає Дарці зовсім ясно: вона все буде тією, що прохатиме в нього перша вибачення. Навіть коли він провиниться. Тепер уже знає зовсім певно, що він, той Данко, ніколи не простягне перший руки до згоди.

Дарка виходить з школи враз із сестрами Підгірськими. Данко стоїть на порозі школи й мружить очі до сонця.

Дарка знає, що він не відправить тепер її домів: кара за її химери мусить бути. Покарана, трохи розжалоблена, відлучується Дарка коло ясенів приходства від сестер Підгірських і сама вертається додому.

VIII

Наче якийсь велет схопив Дарку, застромив на вісь вітряка й наказав усім вітрам світу розмахати свої крила.

І Дарка крутиться… крутиться… без пам'яти, часу й міри…

Таке саміське діялося з Дарчиною головою перед тією забавою.

Тут Ориська, як песя, що візьметься за ногами, прилітає по десять разів на день — все з повним подолком питань:

— Чи можна буде піти на забаву в суконці у складки? Чи не буде занадто по "смаркатому" виглядати?

Дарка сказала, що можна.

За годину Ориська знову на їх подвір'ю: "Софійка щойно купила собі коробку пудри. Може б, відсипати нишком у папірець на забаву для них? Що?"

Дарка цим разом не збуває Ориськи півтора словом: справа поважна. Коби то, ох, коби то можна було так напудруватись, щоби цього не можна було "пізнати", ну, тоді, річ ясна, нема чого вагатись... Але що буде, як відразу пізнають? Краще не думати, що скаже мама... Про те, що Костикові не тяжко ту справу при всіх розголосити, то й не згадувати проти забави... Дарка кидається від одного плота думок до другого й не може рішитись, якою відповіддю заткати цікаві Орисьчині очі, що ждуть її, як пси охлапа з панової тарілки.

— Ориська, а ти... напудрувалася б?.. — хоче збагнути Дарка глибінь Орисьчиної відваги. Ориська затріпочує очима на всі сторони:

— Як... ти... напудруєшся... то й я... обітру собі пушком ніс...

— Ах, то така ти приятелька!

— Принеси пудру... хай побачу, яка вона. Але уважай: як я напудруюся... то ти так само "задуже" маєш насипати й на себе... Ти дуже мудра, Орисько: все на мене зіпхати...

Це бринить уже, як погроза. Ориська наставляє і свої ріжки:

— То йди сама — кради в Софійки. Я ще маю час пудруватись...

Але в тім менті закидає стрічку поєднання:

— Дарко, треба нам, щоб сміялись з нас?.. Скажи сама! Лише Ориська відбігла, зайшла дорогу Гафійка: де ставити флакони з квітами?

Солодко, як кутя з медом, що дівчина не звертається до "пані" з цією, як-не-як важною справою, тільки до Дарки. Але що вона скаже, як сама на тому ані дрібки не розуміється?

І знову вуйко Муха, як "добрий дух" у казці, стає в пригоді: сам перебирає на себе прикрашення кімнат, зокрема вітальні.

Вуйко бере собі до помочі Гафійку й лише наказує: фотелі з трьома ногами геть! Фуксії від діда-прадіда — геть! Столик — ще з бабиної шлюбної виправи — геть! Розкладану отоману — геть! Вази з Боснії — геть! Фігури цигана й циганки — пам'ятка по бабинім браті — геть!

Має бути зовсім модерно. Так, як по великих театрах на сцені. Так каже вуйко.

Мама тільки постогнує по кутках: такий заколот! Дарка щаслива, ховає усмішки в кулаки й думає собі: що на це все скаже… Данко?

В неділю рано (хай гнівається Бозя або ні) не стає вже ані часу, ані терпеливости піти на Службу Божу.

Перед полуднем прибігла ще Ориська з очима, як дві електричні жарівки: Данко мав у церкві нову сіро-зелену сорочку з такою самою краваткою. Може, це з нагоди забави?

Дарка з обережности не допитується багато. І без цього може уявити собі, як відбиває сіро-зелена сорочка від очей, як незабудьки.

О четвертій могли вже самі янголи злетіти з неба й проходжуватись по вітальні. Таке тут усе було нове, пахуче й гостинне. Із спальні повиносили ліжка. І вуйко одним кивком "чародійної палички" замінив її на "касино". Малу кімнатку, де ночує Дарка з бабцею, призначено на гардеробну: ану ж схоче якась панна поправити собі панчішку або припудрувати носик?

Коли Дарка відчиняє шафу, щоб сягнути по суконку, мама передає їй невеличкий пакуночок і відходить до кухні, бо дуже занята і часу на лік не має. Дарка скоренько розгортає папір: ясно-сталеві шовкові панчохи.

За годину стоїть Дарка перед дзеркалом готова зустрічати гостей. Але тому, що вказівки годинника здоганяють щойно п'яту, Дарка стоїть і дивиться на себе. Дивиться на себе й — чи не сміх людям казати? — не може надивитись...

Що ж вона винна, коли їй так подобається ця дівчина в дзеркалі в білій, як піна на тістечках, суконці, з цими кольору гречаного меду косами понад чоло, з цими темно-сірими великими, щасливими очима, з цим здоровим, прирум'яненим, як пшеничний разовий хліб, лицем?

Нехай! Нехай веснянки занадто зухвало визирають з-над насади носа. Хай ніс трохи "завеликий пан" у відношенні до уст. Хай усміх відслонює горбаті, покручені зуби. Але ж бо ті очі й рум'янці на щічках затирають те все, притемнюють, відсувають десь аж на третє місце. Зуби, навіть ті криві зуби, білі й здорові, як шульки "канарки", і нема чого соромитись показувати їх людям. Дарка стає навшпиньки й обкручується колом перед дзеркалом. Сміятись мусить тепер зі своїх думок (тепер вони від неї за дев'ятими горами, за дев'ятими ріками), що стільки клопоту приспорили її малому жіночому серцю.

Перші з гостей прийшли панство Підгірські. Дарка не відважилась запитати, де Софійка, Стефко й Ориська, хоч вказівки годинника досягнули вже чвертки з сьомої години.

Трохи вкололи серце надто галасливі, занадто масні похвали пані Підгірської: ай, ай, яке тут все елегантне, яке зі смаком! Чи не Дарусина голівка видумала це все?.. Ніби, як Дарчин татко не священик, тільки вчитель, то в них вже елегантно не може бути? Або чого то питатись, чи це Дарчина праця, коли, напевно, знає, так напевно, як два рази два є

чотири, що це вуйка Мухи вигадка? Що то Орисина мама когось за дурного вважає, чи що?

Це були "мамині гості" (слава Богу!). Мама завела їх до вітальні, моргнула на тата й вуйка, щоб ішли помагати бавити гостей, і "мамина" забава почалася.

Дарка стала собі на порозі "гардероби" й незамітно, але з великою уважливістю, закидає сіті на слова з вітальні... І так має виглядати "забава"!? Ну, то дякую красно. Бо, прошу уявити собі, прошу тільки уявити: вони говорять про сіно! Дарка вдирається нігтями в одвірок, як кітка пазурами, і аж шкрябає ними спересердя: то на це, щоб пожуритись, чим корови і телята годувати взимі, потрібно було аж цієї переобстановки в домі, потрібно було три милі за ледом до містечка гнати?

Дарка вихиляє голову у вітальню і, хоч їй не до сміху, мусить сховати лице, щоб не образити самим виразом його маминих гостей: вони так "вдають", що аж смішно! Слово чести!

Хіба ж це та сама Орисина мама, оця пані з підпертою просто, як патичком, спиною? Навіть мама, навіть, направду, той світовий вуйко Муха, що десь пів світу облетів, пушиться між ними, як індик!

Якщо має так виглядати "забава" з її гістьми, то краще було сидіти тихо й не починати нічого!

В саді за вікном знову зойкнула тихенько, на осторогу, хвіртка. Нарешті! Дарка відскакує від одвірка й втікає з "гардеробу": не треба, щоб вони всі відразу втопилися в її ожиданні. Та хвіртка хіба забулася, чи що? Замість гомінких громадних кроків, чиїсь нечуткі, як котячі. Ах, це лише панство Данилюки... самі.

Пані директорова, з лицем, як гарна, засушена квітка, звертається просто до Дарки своїм німецьким, що від нього аж вуха болять, голосочком:

— Ов, то Лялі ще нема? Ані Данка? Ані панни Софії? Ані Ориськи… Ще нікого з Дарчиних гостей нема?..

Що за неделікатність, швабська[6] неделікатність от таке питати: хіба очі не бачать, що нікого нема, і… не знати, чи вже прийдуть? Мама похапцем (ніби вона роками не бачила пані директорової чи пана директора!) загортає своїх гостей до вітальні. Тамті теж аж "заакали", що їх побачили (навіщо вони всі так удають?), а Дарка остається сама й уже знає, так, напевно, знає, що не завагалася б і присягнути: "вони" не прийдуть. Це Костикова помста. Годинник, як янгол смерти, вибиває своїм смертоносним крилом-вказівкою: пів до восьмої. Поволі, хоч цього зовсім не потрібно було, бо на неї і так не звертає ніхто уваги, висувається Дарка у півсмерки гардероби і, не думаючи про ніщо вже, затикає кулаками очі і паде, як в пропасть яку, на ліжко. Не в голові, що волосся збуриться, не в думці тепер, що накрохмалені закладки суконки покрушаться на кусники, цілий світ пішов тепер стрімголов, хай іде і це.

Але вона не плаче. Чому вона не плаче? З вітальні напирають на вуха, хоч прикрила їх подушкою, голоси й сміхи "маминих" гостей. Тепер, певно, вже не про сіно говорять!.. Може… може… зовсім не завважать, що її гості не прийшли? — вговорює в себе до сміху неймовірну думку Дарка.

А тут мама вже за порогом "касина" — у малій кімнаті.

— Бійся Бога, дівчино, як можна було положитися в суконці? Як же ти виглядатимеш?

Боже, мамі може бути ще суконка в голові! Та ж вони й так не прийдуть, хіба не все одно?

Та про них саме йде мамі.

— На котру ти просила своїх гостей?.. Вже доходить три на восьму, а я не знаю… як з вечерею розпорядитись…

— На шосту. Точно на шосту були прошені, мамо. Але вони не прийдуть. Не прийдуть, мамо! Тому не питати… нічого не питати тільки…

"Боже єдиний, нічого, нічого на світі — тільки знайтися тепер у своїм ліжечку, у самій сорочині, в маминих обіймах… Не треба забави, не треба гостей, не треба "панування"… не треба четвертої гімназійної… тільки лежати тепер з накривалом вище вух у своїм ліжечку… і ні про що не знати!

Мамо, рятуй!"

Але мама сама, сама мама ніяковіє:

— Дарчику, що сталося? І… для кого я стільки напекла? Дарчику, признайся мамі: ти, може, погнівалася з дівчатами? Може, образила кого з хлопців?

Дарка хитає головою вліво, потім вправо: перша не образила нікого.

— Михайле, — прошу сюди, — взиває помочі мама.

І, як на картах, викладає Дарчин сором: так і так. Були запрошені і не прийшли. Що тут робити? Вуйко скручує уста в тунель. Наче б тим каналом мала якась спасенна думка влетіти до голови. Гм, що робити, що тут робити?..

І нагло, як весняний дощ — раптовий, здоровий, жвавий — під вікнами вітальні: "Многая літа".

Мама з вуйком вибухають вдоволеним сміхом, а Дарка слабне від несподіваного спаду температури. Зовсім-зовсім ослабла в одній хвилині. Але тільки на манісіньку мить. Коли хор з урочистого гимну перескакує на пісні, Дарка оживає. А коли аж вікнами стрясає "Добрий вечір, дівчино", Дарка не видержує і вибігає надвір. І падає просто на квіти, що їх наставив Костик. Це для неї. З нагоди її спізнених уродин.

Знадвору майже вносять "вони" Дарку на ліктях і руках у хату. На порозі вітальні ще одне "Многая літа". Тепер пристають до хору й старі зі своїми надщербленими голосами.

Мама гукає на Гафійку, щоб скорше, скорше звивалася! Позапалювати лампи в спальні, в малій кімнаті. Хай буде ясно. Так ясно у кімнатах, як у серцях. Та вуйко завсіди має якісь нові думки про запас: у вітальні непотрібно стільки світла. Зараз буде музика грати. Музика й таке язикате, недискретне світло? Ні, ніяк! Він віднаходить старий мамин червонаво-фіолетний шаль й закидає його на тінник лампи.

Язикате світло вмовкає. І всі приявні з людей перемінюються в якісь фосфоричні тіла, що, порушаючись, видають з себе червоні й фіолетні проміні.

У спальні грають вже тарілки з ножами в цимбали.

— Музики… хочемо музики… — за всіх і себе домагається вуйко.

— Панство… панство… — хоче прийти до слова мама з своєю вечерою, але її вже заглушують переклики строєних інструментів.

Ляля й Празький — скрипки ("перша" й "друга" — хоч обидві скрипки подібні, як близнючки), Данко — гітара. Наймолодшому все, що

найгірше. Дарка присягнути могла б: Данко має більше чуття в мізинному пальці, як той Празький в обидвох коморах свого серця.

Скрипки зразу торгуються тільки між собою. Гітара час до часу бренькне на них і на мінутку опам'ятається. Потім вже починають сваритись. Що одна, то голосніше. Нарешті погодилися: смики насторожились в одній висоті в поготівлі, як змагуни на старті: раз, два, три і… готові!

Ані коней, ні овець…

— зірвались своїми голосами скрипки: дрібно, жваво скочно, скоботливо.

А я хлопець — молодець…

— це голос Костика. Його вирвала музика з-під стіни, кинула ним на саму середину вітальні й викручує йому на всі застави: голову, язик, ноги…

— Гей дівчєта, небожєта…

— обертає Костик язиком і прищухає: якби надслухував, що йому хтось до вуха шепче. Кидає головою: ага, вже знає!

— Дарко, в данец, — наслідує мову сільських парубків.

Стефко десь аж з порога малої кімнати кричить:

— Що з ним? Він п'яний!

Але з Стефка тільки сміються: дай, Боже, щоб всі були зараз тут такі п'яні. Щойно тоді була б забава! Тільки не від Дарки починати. Дарка

прискалюється, звивається й ховається за плечі Софійки: ану ж той шалений Костик схоче виконати свою погрозу, кинену тоді в школі на "перепросини".

Так, він, власне, це мав на думці. Продирає півколо і стає перед Даркою розгуляний, червоний, небезпечний.

— Дарочко, до першої коломийки… прошу дуже…

Кажеться "прошу", але видно по ньому, що він тепер щойно не знає жартів. Дарка невиразно, крізь густу сітку свойого перестраху, показує йому свої зуби:

— Що? Я перша? Ой, ні… ні… ні… — Трохи сміється, а трохи проситься в нього. Коли це не помагає, Дарка висуває на саме чоло правду:

— Я… не вмію ще танцювати…

— Вона тільки так каже… — під'юджує злобно заздрісна Ориська. І це переважає. Костик тягне її на середину вітальні, обкручує, як вужівкою, навколо себе, кидає музиці "грай" й пускає її перед себе, як забавку.

Музиці не треба два рази казати. Дарка хвилину стоїть, ніби сильно заспана, потім дає ногам знати. Як забава, то забава!

Пускається наперед з розпростертими руками, розкидає ногами на всі боки, щораз то скоріше, щораз то химернішими скоками. Напівпритомна, розгарячкована, п'яна. Хтось за плечима душиться від сміху. Ориська чи Софійка — щось вимахують руками, щось показують. Мама продирається над сам круг кола, де танцюють, і щось хоче пояснити, спростувати. Та музика вже вхопила Дарку в свої зубчасті триби й не випустить так скоро. Всі мами — Софійки, Ориськи, Стефки —

тепер тільки мигають перед очима, як телеграфічні стовпи від скорої їзди потягом. Вона ледве може пам'ятати, що вона — є вона, Дарка.

Раптом музика урізує в половині тона. Слава Богу, бо ще трохи — й ноги повідпадали б.

Мама знову пригадує свою вечерю. Знову наводить всім на думку, що забава — це не тільки музика й сміхи, але й качка печена. Властиво, вечеря щойно за мінуточку, але мама прохає не танцювати більше. Щоб відпочили музикантам пальці, а танцюристам ноги.

— А старим очі, — пускає смішку в свою золоту, як у Христа, бороду о. Підгірський.

Дарка спітніла, як по пригодах з одноокими смоками в сні. Аж ноги в колінах делькотять. Костик, якби знав, чого треба: бере її попід руку й саджає на отоманці коло Ориськи.

— Добре було… — каже, — трохи "май" інакше, як у людей, але здорові! Дівчина при коломийці, запам'ятай собі, Дарочко, танцює взад, а хлопець вперед… У нас було навпаки… Я трохи собі ніг не повикручував тією дрібушечкою взад… На другий раз поправимося, що? — Костик говорить тепер знову їй на "ти", але це не ображає Дарки, бо голос Костика сьогодні такий гладкий, такий без колючок, якби позичений в когось дуже сердечного.

Заледве він скінчив, Ориська захіхотала, як дурний до сира:

— З тебе всі сміялись, як ти танцювала вперед… Ти не бачила?

— Але таки танцювала! А ви всі сиділи… як на виставі.

Ориська змовчала: це була правда.

Дарка поволі відходить від танців, як потопельник після води. Розсіває очі по всіх чотирьох кутках кімнати: де Данко? Хто з ким говорить? Хто сміється? А… хто сам? Данко стоїть самий. Закотив брови під гору, звив чоло в кілька звоїв і дивиться на всю забаву, як на театр. Тільки цей театр так мало його обходить… Так мало, що аж це болить "когось".

Грається сміхом Ляля. Трясе кучерями Стефкові над вухом і оком, як дзвіночками. Він заворожений, безвільний, пришпилений до тих кучерів, тільки дивиться, дивиться на неї.

— Так виглядає любов, — міркує собі Дарка, — одно сміється, а друге мову тратить…

Софійка говорить з Празьким. Та чи це Софійка? Дійсно, чи це Софійка, ця жінка, в чорній, такій скупій, що, як на пластичній мапі, видно всі заглибини й випуклини тіла, суконці, обведеній високо, аж під саме підборіддя, з гладким, як примащеним (ніби не можна було вже хоч би з огляду на забаву потягти кілька разів залізком по волоссю?) чорним, аж неспокійним волоссям, з цими подовгастими, як каюки, а чорними, як смертельний гріх, очима, з цією визовною безсоромною, одною-однісінькою айстрою на вузькім, як межа, рамені?

Якийсь злий дух, чорний, злий дух — не Софійка.

Дарка не може розуміти, про що вони можуть говорити: вона, як дух, і він, здоровий, як майстер різницький?

Мама цим разом таки рішуче просить до вечері. Нова несподіванка навіть для Дарки: коло кожної тарілки картка з прізвищем. Гості перші витягають шиї за своїми картками. Гості все й всюди мусять бути перші!

Ляля бринить від тарілки до тарілки, як бджілка. Ах, ось вона! Хтось дуже "мудрий" розкинув карточки: по її лівиці якраз картка Стефка Підгірського.

Софійка вже теж віднайшла себе. Підводить картку до очей, оглядає, потім спокійно (прецінь, цього не вільно робити, прецінь, це образа для мами!) перекладає картку на чотири місця. А з того місця картку ставить коло себе. Уляних, хто б то подумав, що він такий цікавий, цей Уляних, підглядає. Ага, вже піймав! Бо сіріє на всьому лиці й каже, але так, якби грозив:

— Добре, приймаю до відома.

У відповідь (як можна бути таким невихованим?) Софійка обертається до Празького й каже так, щоб і Уляних міг чути:

— Як добре... ми сидимо разом...

Вже такий час, що й Дарка без ущербку для "доброго виховання" може розглянутись і за своїм місцем. Ось воно, те її місце: між вуйком і Костиком. Напроти неї — Ориська. Між Уляничем (мала бути між Празьким) і Данком.

І кажеться... що ніхто так не розуміє своєї дитини, як мама. І кажеться... аякже, що ніхто так не може відчути болю дитини, ніхто так не може відгадати її думок, як мама. Дуже, о, "дуже" відгадала мама її думки, саджаючи Дарку між Костиком і вуйком.

Хоч вуйко хотів би, щоб вона чулася в його товаристві якнайкраще. Забігає коло Дарки то з одної, то з другої сторони. Аж злостить.

— А ку-ку? — хочеться покривитись вуйкові.

Дарка посилає очі від одної пари до другої, третьої, четвертої і всіх питає:

— Ти щасливий цього вечора? Ти вдоволена? Не хочеш, щоб щось змінилося? Щоб коло тебе хтось інший сидів?

І всюди дістає одну й ту саму відповідь: так, ми вдоволені тим, що є. Тільки, як стає перед Улянича очі, ті заперечують: ні, ні, ні…

Уляних, Дмитре, — питають Дарчині очі, — де болить? Софійка винна? Вона? Та переставлена картка? Так, Дмитре?

Та на співчуття й сердечні запити нема місця в цьому ярмарковому гаморі. Промови, переклики, дотепи й співи змітають усе, як повінь. По вечері вся ця повінь людських голосів знову заливає вітальню. Розпливається по кутках ста відногами, клекоче, гудить. А все по двоє. Все парами. Роззухвалені, свавільні, молоді. Дарка сновигається від одної пари до другої, нікому не потрібно третього. Навіть там, де троє, не потрібно четвертого, нового.

Празький трохи що не стелиться перед Софійкою своїми широкими, як брама, грудьми. Його заборча рука за спинкою Софійчиного крісла ось-ось діткнеться її плечей.

Ляля забилася в найтемніший куток зі Стефком і тільки, як перепелиця скиглінням, так вона сміхом, дає про себе знати.

А Данко?

Данко передав Орисю теплій опіці Улянича, а сам стоїть на дверях, як вартовий, — мовчазний, скупчений, одинокий.

Дарка мусить добре комбінувати, щоб не наткнутись на вуйка, висмикнутися якось з-під рук Орисьці та обдурити Костика. Нарешті кривульками… кривульками й добилася до входових дверей вітальні.

— Вам… не подобається забава? Чого ви такі… такі якісь задумані?

— Мені не подобається те… що ви такі сьогодні від самого початку… такі "зайняті", що не маєте часу на два слова для мене…

Що це? Люди добрі, що це? Заздрість? Докори? О, тричі будьте благословенні, докори, і вшестеро благословенна будь, заздросте, що родиш ті докори.

Сині очі такі сумні, такі кохані в своєму терпінні, що хочеться взяти їх у долоні й гасити ними свою спрагу, як джерельною водою.

— Я не могла… інакше… бо забава в нашім домі… А до того… я думала, що вам приємніше… з Ориською… Вона так гарно співає…

Маленька жіночка робиться захланна: хоче все, все відразу знати. Він ще замало досвідчений, щоб впізнати підступ.

— Ну і що з того, що співає? Ви думаєте, що як хтось має голос, то вже… все?

Смішака! Власне, що вона, Дарка, так ніколи не думала!

Данко несподівано зачерпує з іншого ведра думок.

— Дивіться, які вони всі залюблені… панна Софійка…

Дарка дивиться: рука Празького вже от-от торкнеться плеча Софійки. А лиця їх так близько коло себе, що межа поміж ними не

ширша за нитку. Навіть Ориська й та кокоче коло Костика, як курка коло яйця (де би Уланич дівся?), хоч той бавиться нею, це ж видно, як песятем. Дарка оглядає Ориську й віднаходить ще один "тайних хід" в її душі, про який досі не знала: їй однаково, хто коло неї Данко чи Костик. Щоб тільки хлопець у штанах.

— Бачите? — питає третій раз одне й те ж саме Данко. І в той сам час міняє голос і мову очей. Каже щось зовсім інше:

— Я не міг би при стільки свідках показувати своїх почувань… Якби я мав колись… комусь про свою любов говорити, то мусіло б бути так тихо, як… у церкві, коли о. Підгірський підносить св. Тайни до неба. І так мусіло б бути самітньо… щоб ніхто крім "неї" й Бога не чув моїх слів… А ви як думаєте?

Дарка думає розсудніше:

— Наперед не можна нічого казати. Ніколи не знати, як воно статись може. Наприклад, хтось від'їжджає на війну і конче ще хоче сказати своїй дівчині, що її любить. А тут… ніяк не може зустріти її на самоті… Що тоді робити?

— Хто їде на війну, тому любов не в голові, — перетинає він пряжу Дарчиної фантазії. Данко подається кроком за поріг вітальні: двері від веранди просто в сад.

— Ходім, перейдімося по саді… — не то дораджує, не то просить Данко. Дарка здвигає раменами.

— Ви боїтеся? — хіба жартує він, бо ніч ясна: гола-голіська. Дарка ще вагається.

— Прошу… дуже прошу… — і тим своїм "дуже прошу" вибиває всю оборону з Дарчиних рук.

Дарка глипає у вітальню, потім на Данка, а ще потім ступає за поріг веранди — у сад і голу ніч.

З неба скапують зорі на голови, з землі паде роса на ноги. І місяць так близько над землею, що ще крок — і зійде по драбинці подивитись, як тут люди бавляться на уродинах.

— Вам мусить бути холодно… ви так легенько вбрані… — клопочеться Данко голосом, що від нього на морозі стало б тепло.

Дарка заперечує головою. А в душі, куди не можуть досягнути, хоч і які прозорі, Данкові очі, каже собі:

— І що з того? І що з того, що трохи зимнаво? Та ж коли б я навіть цю ніч мала пізніше в ліжку відлежати, то я все одно не завернула б тепер до хати… Хіба… хіба ти зробив би це, Данку?

— Як тепер… на наших очах… спаде зоря з неба, то буде знак… що нас чекає велике щастя, — ворожить Данко.

А Дарка думає: "Якби це мала правда бути… то зараз посипалося б звізд, як граду. Така… я щаслива тепер…"

Вони обійшли вже раз весь сад і завертають вдруге.

— А якби так ця ніч мала ніколи не скінчитись… ані цей сад не мав би межі, ви… пішли б зі мною?..

— Так.

— Всюди, Дарко? Навіть, якби ми вже мали ніколи додому не вернутись?

— Я не знаю, чи й тоді… — вже вагається Дарчина готовність. Перед очі появляється та зухвала дівчина з книжки, що то сама світ об'їхала, і Дарка каже вже певно:

— Так, навіть тоді…

Але тепер Данко хотів би щось інше знати:

— Чому так, Дарко?

Чому? Чому? Хто ж це може знати. Зрештою, може, й є десь хтось такий, що знає, але Дарка не знає. І Данко не допитується вже. Він просить:

— Ви ще ніколи не звертались до мене по імені… Скажіть тепер… о, дуже прошу, скажіть тепер мені "Данку"…

Він задержує її в ході, бере обіруч за рамена, перехиляє її голову взад і грозить жартома:

— Скажіть… бо…

Нехай уже раз станеться те, що мусить статись. І Дарка згортає всю свою самопевність, всю розлиту по цілому серцю сердечність до Данка докупки й каже йому найкраще слово над словами:

— Данку… мій Данку.

Він пускає її з своїх рамен, а сам аж подається взад від горячі, що вдарила на нього від цих слів.

— Від сьогодні "ти" аж до кінця життя… так? Так, Дарко? Тільки про це не має ніхто-ніхто знати… Ти… ти… Дарка… — любується він тепер тим словом, що його "винайшла" вона.

Їхні уста вже так близько себе, що дихають з одного струмочка повітря, але він знечев'я пускає її руки: думки його вже знову не при ній.

— О, цього року, татко казав, запишуся вже до державної музичної школи… А потім… Може, Відень навіть… Преціньо, можу там мешкати зразу в маминого брата так, як Ляля…

Дарку це все анітрохи не турбує, крім того "Відня", але не хоче чужим думкам дозволити пірвати його за собою і питається тільки, щоб пригадати йому свою приявність:

— Скажи мені, на чому легше вчитись грати: на скрипці чи фортепіяні?

— О, річ певна, що на скрипці без порівняння трудніше вивчитись добре грати… Фортепіян що? Вистане техніку опанувати. А це можна й без слуху.

Дарчина увага аж присідає: що? що? До фортепіяну не конче слуху? Але він пригадує собі щось знову інше:

— Моя жінка мусить вміти на фортепіяні грати…

— Якось то буде, — потішає його в дусі Дарка. Тепер марево фортепіяну блідне в її очах, як місяць. Вже якось ми дамо собі раду з тією технікою, коли можна при цьому без слуху обійтися.

— Ти… — ластиться головою до його рамени. Хоче йому щось сказати, щось таке таємне й особливе, коли нараз шорох на стежці перериває їхні думки. Безпотрібно злякались: адже це мама! Дарка

лише збирається гукнути мамі, що вона тут, як мамин голос випереджує її:

— Дарко! — голос мами аж корчиться від надміру злости чи остраху. Щось мусіло там у хаті статись. Оставляє Данка і біжить направці до мами:

— Мамухо я… тут… Що сталося? Чого мамуха така подратована?.. Мамухо!

Хоче заспокоїти, розговорити маму й закидає руки на шию, але мама (на Бога, що сталося?) відкидає її руки геть від себе:

— Ти ще питаєш, чого я подратована? Що сталося? Ти… фальшиве, облудне сотворіння!

Дарка виставляє свої здивовані, перелякані очі наперед, як слимак ріжки, й мовкне. Щось мусіло трапитися дуже неприємного, коли з мамою навіть говорити не можна.

— Пішла мені зараз до хати… Гафія постелить тобі в кухні спати… хто не вміє, як слід поводитись, то хай спить у кухні з службою…

Тихше, тихше, бо йде Данко. Потім будете сварити, за що самі схочете і скільки самі загадаєте, тільки тепер мовчати… мовчати… Але мама вже і Данка побачила.

— Дуже гарно "пане" Данилюк… Так робить пан гімназист? Ученик шостої гімназійної? Вимкнутися з-під опіки й бродити по саді. Гарні речі!..

Ах, то мама це має на думці! Нічого не сталося. Обидвоє вони цілі й здорові, навіщо цей крик й галас? Направду, Дарка навіть не змерзла… зараз перезує мештики від роси й навіть катару не буде. Хто ж видав на

самі уродини так ганьбити когось! Та в тім — чиясь рука... Не видно виразно — Марцина чи котроїсь із дівчат-служниць, у всякому разі, якась всеприявна і всесвідома, просувається зі смолоскипом по притемнених коридорах Дарчиної свідомости: "Дурна, хіба мама не бачить, що ви обидвоє цілі й здорові? Чи думаєш, що мама задля "дурного" катару стільки крику наробила б? Мама що інше має на думці... Мама, певне, в "тім" нас підозріває... Ану, скажи, попробуй сказати, що він тебе навіть не поцілував, чи мама повірить... Дурна, сліпа ще ти, Дарко".

О ні, вже не сліпа! Обертається до мами такими гарячими від ненависти очима, що тій аж слова на устах в'януть. Так! Потім шукає за Данком, щоби попрощатись ще з ним мамі навмисне, але його вже нема коло неї: саме тепер вийшов на дорогу. Значить, таки пішов додому. Ну, тепер може вже діятися, що хоче!

— Іди до кухні, — наказує мама.

— Я не піду до кухні. Сяду собі під хату на лавку й там буду сидіти... доки мені самій схочеться, — відповідає тим самим голосом Дарка. — Хліб за хліб.

Мама не договорюється більше, й Дарка сідає собі на лавці під хатою. Буде от так сидіти, хоч би до рання. Хоч би й поза "рано". У вітальні грає музика, як би нічого не сталося. По якімсь часі відчиняється вікно над лавкою, на котрій сидить Дарка.

— Дарко, іди до хати... бо перестудишся...

Мама вже не наказує, а майже просить. Вона це вміє, та мама. Насварити, кинутися, а потім хоче, щоб в одній мінуточці вже все можна було забути.

— Дарко, ти чуєш, що я кажу?..

— Ні, не чую, — відповідає Дарка зухвало, як Марці. Кулиться вдесятеро, бо холод без жартів добирається до плечей і рамен, і далі сидить на своїй лавці. Цікаво знати, котра тепер година може бути: чи далеко ще до дванадцятої. Хоч із кухні світло досить великим клином врізується в сад, але цього замало на оборону проти духів. Знову за якийсь час відчиняються двері. Хтось не ступає навіть поза поріг.

— Дарцю, ану-ко ходи сюди.

Бабця! Дарка іде: бабця найменше тут винна.

— Що сталося, Дарцю? Чому не йдеш до своїх гостей?

Перед Дарчиною пам'яттю затанцьовують тепер мамині слова: "Ти ще питаєш, що сталося? Ти фальшиве, облудне сотворіння!.. "

— Я буду собі тут сидіти, бабцю… Прошу, замикати двері.

Тепер вилазить правда, як шило з мішка: бабця прийшла сюди в змові з мамою.

— Іди до хати, дитино, та й не роби мамі прикрости. Де ж бо… Мама перестрашилась, що тебе ніде нема… Схвилювалася та й мусіла трохи насварити. Але сама знаєш, що це твоя забава, і не випадає, щоб гості бавилися, а господиня сиділа собі десь надворі. А втім, я тобі скажу, дитинко, що так не робиться, як ти зробила. Або беремо всіх гостей з собою на прохід до саду, або нікого. А одного взяти, а всіх оставити… це ні! Ну, ходи до вітальні!

Дарку якби хто шпанівками пришпилив за фальбанки суконки до лавки. Ані не в гадці рухатись. Неправда… неправда те, що говорить бабця. Мама інакше думала. Змовилися обидві, а тепер бабця "закручує" всю цю неприємну справу. Якраз бабця надається до цього! Дарка не рушається з лавки, а бабця — з порога. Одно жде на друге.

— Бабцю, я не знала, що це щось "злого", що ми пішли з Данком перейтися по саді… — Дарка не оправдується (ніби за що?), хоче тільки показати бабці, що вона ніякий "турок", що можна їй закрутити "юра", як самі хочуть; вона знає, в чому справа.

Бабця, "притиснута до муру", вже не має куди боронитись.

— Гай, гай не договорюй багато, але ходи у хату…

І Дарка іде. Тільки тому, що бабця призналася до крутійства. Тільки тому.

Дарка повільно, з великою обережністю всувається поза поріг вітальні. Всі вже знають про її пригоду, всі вже добре "намовлені", бо ніхто ніби навіть не запримітив, що вона вийшла, а тепер знову прийшла.

Забава дальше підстрибує своїм трибом, і нікому навіть не в голові, що нема когось, для кого вся ця забава була придумана й намріяна.

Дарка стоїть на цій забаві, як заблукана сирітка на багацькім весіллю: неважна, нікому не потрібна ані не цікава.

— А прецінь, "це моя забава", — розважає і стримує заразом себе… — моя! І якби я хотіла грозити їм всім — якби я хотіла… то могла б зараз всіх на сто чортів розігнати звідси геть! Хоч потім і вбили б мене дома… але показала б їм, як то забувати про мене на моїй власнісінькій забаві…

І від цього пожару в серці наче свобідніше стає в грудях. Наче добачує себе саму в світлі цієї луни й притомніє: "Що з нею? Хай бавляться… О, навіть "старі" розтанцювались. О!.. о!.. Татко танцює з Орисиною мамою! Як дивно якось виглядає тепер татко в цьому своєму трохи старомодному, залежаному чорному убранні. Зовсім, як на портреті шлюбнім. Боже, і танцює якось інакше від усіх… Що він собі

думає тепер, що він може тепер собі думати..." — б'ється Дарчина думка.

Вона обсипує очима Орисину маму і вже напевно знає, що татко собі думає: йому здається, що він ще до школи ходить, такий ще молодий...

Орисина мама зовсім подібна до Софійки, тільки вища й худша, вже з сивавим волоссям, тепер у вогнях цього червоного світла в танці виглядає, як підліток.

І раптом звідкись несамовита думка: "Татко повинен був оженитись з Орисьчиною мамою..."

Щось стрілило музикантам до голови, й вони ні з сього, ні з того з дунайських хвиль перелітають на нашу верховину.

Тато, низинин, не має що тепер шукати в танці. Він трохи що не втікає з панею Підгірською під стіну: місце молодим! Празький — великий і незграбний — звивається у коломийці, як фуркало. Софійка повіває коло нього, як хоругвка. Ориська, так, Ориська іде рівненько, пишно (не сягає навіть Костикові по пахи) в танці, як та дівчина, що "ходила бережком, заганяла качурика батіжком". Стефко Підгірський напосівся Дарку витягнути насередину (якби Ляля не мала скрипкою спутані руки, то інакше було б), але Дарка рішуче, аж нечемно відказується: хай інші бавляться! Її забава вже скінчена. Нагло Костик задержується в танці і кричить:

— Панотець нам спаської затанцюють!

— Просимо! Просимо! Панотченьку! Прошу... ану... просимо... — сипляться на голову отця, як град, з усіх боків. Отець відмахується руками і головою, але не обурюється на це зухвальство. Ціла вітальня аж гуде, аж ногами тупотить: отець мусить показати, як у Спасі танцюють! Отець Підгірський вже тільки відпрошується: хіба ж лицює

йому? Потім, якби його хто добре штовхнув, підкасує реверенду, піддирає голову і йде метелиці, що аж страшно очам дивитись! Дивіться тепер всі: оттак танцювали колись у Спасі за моїх парубоцьких часів.

Дарка приперлася до одвірка дверей і не може собі ради дати з власними думками: одне конечно хотіла б знати. Але то таки конечно! Чи всі ці люди будуть такі самі і завтра, як сьогодні? Чи отець не буде соромитися, що дав себе намовити на цю, у вихра запозичену метелицю, чи Орисина мама схоче признатися, що підскакувала з її татком, як дівчинка, чи Софійка буде й завтра, і позавтра, і все вже від сьогодні обійматись із Славком Празьким, чи Ляля десь там, у Відні, пам'ятатиме те все, що надзвонила сьогодні до вуха Підгірському, і чи Данко не забуде завтра того, що сказав їй сьогодні в саді?..

Маленький, кошлавенький, сірий сум підкрадається на рачках до Дарчиного серця. Байдуже, що Лялина скрипка заводить, якби хто жили з неї висотував. Байдуже, що Костикові мало що пипоть не виросте із безнастанного співання.

Все це якесь таке далеке, якби не в цей вечір, а колись... колись творилося.

Дарка пильно вважає, чи хто не дивиться на неї і поволеньки, поволеньки, по пів, по чверть крока висувається з забави: направду, не має чого більше тут шукати. У темній "Гардеробі" хоче дібратись до ліжка, намацує і скрикує зі страху:

— Хто тут!?.

— Не бійтесь... То я, Дарочко.

Ах, Улянич! Він теж, видно, має тієї забави "досить".

— Ви за чимсь шукаєте? — питає якось змучено, ніби рад, щоб Дарка зараз винеслася звідси. Так Дарці здається.

— Ні… я прийшла посидіти. Мене щось голова розболіла, — якось мусить закрутити Дарка.

— Так, як мене… — каже і собі Дмитро. Дарка думає: "Якби я була сказала правду, то він теж признався б. Як то завсіди на зле виходить неправда. Він думає… Він може щось подібне припускати, що я не знаю, чого він втік з забави. Якби я була сказала правду… Та тепер вже запізно".

Але її мале жіноче серце не може вдержати, щоб не потішати. Воно торкається кінчиками пальців його чола й каже зі святим переконанням:

— Я, і Ориська, і Данко, направду, навіть мамця, сто разів більше любимо вас, як Празького.

Чи це признання нічого не значить? Мабуть, небагато, бо Улянич не відзивається. Тоді каже Дарка тоном дорослої жінки:

— Слово даю, що не знаю, що сьогодні тій Софійці сталося. Ага, тепер Улянич вже чує, що хтось до нього говорить!

— Дарочко, я вас дуже люблю, вірте мені, але дуже прошу не втручатись не у свої справи. Ані панна Софійка, ані товариш Празький тут при нічому. Зрештою, ви ще замолоденькі на подібні здогади чи помічення. Вас не цікавить забава?

— Ні не цікавить… Так само, як і вас, — грає ще молодшої Дарка. І вони знову не відзиваються до себе. Але ж бо Дарці жаль його.

Вона присувається ближче до нього, злегенька кладе свою руку на його плече і питається, бо не може дивитись на його сум:

— Я не розумію... Прошу не гніватися на мене, але я, бігме, не розумію, як може Софійці більше подобатися Празький, як ви. Я вже не говорю про те, що ви маєте таке добре серце, але ви й багато... це кожний видить... багато... ну... гарніші від нього.

Що вона таке сказала, що він схоплюється раптом, якби на шпильку сів, притулює її до себе й каже вже без удавання, просто, як своїй рівні:

— Я теж не розумію цього, Дарочко. Я теж нічогісько не розумію, дитино, і це... мене найбільше болить!

Дарка хоче ще щось запитати (чому не використати хвилі, коли він розговорився?), як влітає Костик, якби сто чортів за ним гнало:

— Ану "геравс" звідси! Ми закладаємо тут пошту!

Що за "пошта" в хаті? Чи той Костик здурів до решти? Уляничбере її за руку:

— Ходіть, Дарочко: "наші" хочуть бавитись.

І Дарка не допитується більше. Виходить разом з Уляничем і стає собі у вітальні разом із ним в однім кутку. Акт приязні, такої сердечної, яку лише нещастя приводить на світ, що його в такім важнім менті перервав Костик, доконується тепер сам собою. Дарка стоїть собі коло цього Улянича, цього найліпшого з усіх людей на світі, Дмитра Улянича, — горда, вивищена, наділена ласкою, що про неї навіть найближчі ані не догадуються. Ориська строїть до неї якісь чудернацькі міни, але що ж може тепер зв'язати її з Ориською?..

Стоять собі з Уляничем, як не з цього світа, і приглядаються всьому, що твориться, як крізь закіпчені шкла: таке те все якесь невиразне й нецікаве.

Бо прошу, що ж у цьому цікавого, що одно піде до темної кімнати й ніби "надає" до другого "неоплачений" лист. Те друге йде викуплювати той "лист", і знову наново, і знову наново. Забава добра для дітей, що ще до школи не ходять, а не таких старцунів!

Але вони всі, як пияки, що перебрали міру і тепер вже кожний новий лик горілки насвіжо замакітрює їм голови, вони просто шаліють від цього дурного "листоноші". Ось Ляля вибігла з тієї їх "пошти" з розбурханим волоссям, з червоними плямами, ніби саме безумство.

— Свинство... Що за свинство! — обурюється Уляніч. Дарка трохи не розуміє його: чому аж "свинство"? Ні, скорше, глупота... Неоправдана, смішна глупота.

Коли викликають Дарку на "пошту по лист", вона не відразу летить. Без жалю відпустила б це Орисьці: їй аж очі світяться! Та на "пошті" вуйко і міг би образитись (хоч ніяк не може розуміти, що й вуйко дався на ці дурниці намовити!), якби вона кого іншого "підміняла".

— Вуйку, я викупила свій лист. Тепер прошу звідси забиратись. Я маю до когось надати лист.

— Це не важне. У нас справа не полагоджується з порога, — горлає Костик і силою тручає її до темного покою. І ще (дурний "Костище!") замикає двері за нею, щоб, не дай Боже, не втікла з "пошти".

Зразу Дарка не бачить ані стін, ані вуйка. Потім скорше, ніж вуйка, чує коло себе неприємний, омліваючий сопух перефермeнтованого з квасами жолудковими вина. "Вуйко п'яний", — прояснюється їй у голові і хоче втікати звідси. Втікати! Але скорше, як вона за клямку, хватають її сильні, безоглядні, заборчі рамена. "Він мене вдусить..." — звідкись така думка. "М-м-м", — вона хоче кричати, але тугий, слизький і якийсь такий неприродно великий, як у корови, язик безлично привалює їй уста і добирається до середини уст. Дарка кидається головою вліво, щоб

оборонити уста… аж чує, що чужа рука повзе по її тілі. Поволи, з притиском повзе щораз вище, щораз вище, аж намацує груди. Це вже болить! Вона відривається якось від того язика і з усією злістю, з усім страхом впивається своїми здоровими зубами в ту руку на грудях.

Аж тепер звільняють її кліщі його рамен, і вона прожогом влітає до вітальні, з червоними плямами на лиці, задихана, перелякана і переможна. Костик загороджує їй дорогу якимсь глупим жартом, але Дарка бачить тільки мамине обличчя під тінником лампи. Забута вже образа й гнів, все, що накипіло на серці, а тільки мамині обійми, що в них можна все виплакати.

Мама тулить її здивовано до себе. Дарка хлипає і ховає голову в мами на грудях. Але коли зводить свої розбиті, затроєні страхом очі, щоби шепнути мамі, в який нелюдський спосіб її обдурено, як нечувано, підступно зневажено її там, за дверима, то, вражена до крови, відвертає очі від маминих; мама сміється чогось!

— Ох, ти моя дикунко мала! Я думала, що Бог зна, що сталося… Ей, ти, моя панно, панно, де нам ще до забави! Що сталося? Вуйко відкусив кусник носа?

Як то, Боже єдиний, мама знає, що з нею там робили, і може так спокійно, з такою посмішкою, що від неї аж серце умліває, говорити про те при всіх? Це хіба якесь непорозуміння, якесь страшне, смертельне непорозуміння… Дарка вже не тулиться, а ховається у мамину стать. Проте бачить просто себе спітніле, аж масне вуйкове обличчя, що дивиться на неї з безличним сміхом, відвертає голову в іншу сторону і натрапляє на друге, третє, четверте обличчя. Всі ці лиця, як маски з гарбузів, сміються з неї… Всі тут сміються з неї, а мама, рідна мама, замість взяти її в оборону, замість розторощити кожному голову, хто відважився б посміхнутися з її горя, сама притакує їм!

Чи вони подуріли всі, як мама з ними разом?

Дарка шарпає маму за плечі, як вуличник який (може, так опам'ятає її!):

— Мамцю, мама… чує? Мамцю, ходім звідси. Я хочу вже спати, — вишукує якусь причину, щоб тільки витягнути маму.

— От тобі й на! — сміється мама. — Прошу панства, не переривайте собі забави. Таке з "паннами"!

В кімнатці жде вже на неї бабця. Обидві з мамою розбирають її. Коли мама поправляє собі розбурхане цією переправою волосся, Дарку нападає сам з себе плач:

— Хай мамця нікуди не йде від мене… Я не хочу, щоб мамця йшла до них… Ой, мамцю, як мама могла… Як мама… — плач скаче по словах, як сухе колесо по нерівних вибоях вулиці. Мама щось переморгується з бабцею, здвигає бровами, дуже зачудована, але остається з Даркою. За десять, може, хвилин лежить уже Дарка в ліжечку, ще своїм дитячім ліжечку, у своїй нічній сорочині з маминою рукою на грудях. На столі світиться притемнена лампа. Ніби в хаті хтось хворий. Дарка прикріплює мамину руку сильніше до своїх грудей. А, може, це не мамина рука? Іде вище по цій руці своїми пальцями і натрапляє на гладку випуклину підборіддя: значить, таки мама коло неї… Музика починає тепер на переміну в лівім усі гудіти. І якось так дивно: скочні коломийки перев'язуються всуміш з довгими тонами наддунайського вальса. Крутнула головою… де мама? Де мама?! Ага… ось де мамина рука, і знову чує, як хтось м'який обводить теплим, замоченим у сон, пензлем по повіках… Потім вона біжить сходами в гімназійному будинку. І так добре пам'ятає, що це, прецінь, їй так сниться… А ще потім… не може вже вловити границі між сном і явою… Музика гудить в усі що раз то тихше, щораз, то дальше, аж заглушує її зовсім сонне хропіння Дарки.

Дарка пробуджується від важкого почуття, що дома хтось захворів. Згодом здає собі справу, що це тільки сіре світло світанку пробивається крізь завіски. В ухах дзвенить ще музика, й сильно пити хочеться.

— Мамцю…

І зараз десь, напричуд скоро, з'являється мама, заспана, сторожка мама:

— Мама тут, коло тебе. Що донечко?

— Води, мамцю.

— Зараз, дитинко, зараз.

Але Дарку мучить тепер інша вже думка: чи мама знає вже, чому я хотіла, щоб вона ночувала коло мене?

І сідає на ліжку відразу твереза й свідома подій, що тільки перед часом висмикнулись у минуле. Прецінь, треба тепер… тепер, заки ще ранок не показав свого носа у шибах, заки ще в хаті тихо, що можна думати, що Господь тільки маму й доньку сотворив на світі, завернути ще раз те, що сталося, задержати, і враз з мамою, тільки з нею одною, приглянутись йому, розпізнати, розтрясти все до стебелини і… розвіяти, щоби спомину не осталося. Але тільки мамусі можна відслонити свій сором. Тільки їй одній зі всіх-всіх людей на світі. Але мама зараз вияснить і це: прецінь, не могла аж "те" про неї і Данка подумати.

— Мамухо… — вона простягає свої руки до маминої шиї: найбільше скажеться тоді, коли голос потребує якнайменше дороги зробити від уст до вуха.

І мама це розуміє. Завиває її своїми раменами, як теплим шалем. А тепер тільки говорити, говорити… замкнути очі з сорому і говорити, щоб так стало легко на серцю, що аж плакати захотілося.

— Мамухо. Я з Данком тільки походила по саді… Чому мамуха думала…

Мама ніби цілує їй в уста, якраз тепер в самі уста, і це виглядає, ніби мама хоче, щоб вона не говорила про те, що зайшло. Ні, це не "ніби", мама таки, направду, не хоче про ніщо чути.

— Спи, донюсю, ти моя "велика панно", що вчора мамі лише сорому наробила і пусто перелякала маму… Хто ж бачив так по-дикому поводитись, як котеня яке? О, спи вже, спи. Вуйко не гнівається на тебе. Но, спи, і не думай багато.

Як? Як? Як має вона не думати про це? Як може вона забути… так відразу? З ким, на милість Божу, має вона поговорити про це, коли мама, її мамуха, не хоче вислухати її?

Мама ще раз просить "спати й не думати", потім накриває Дарку ковдрою і йде спати. Дарка каже повікам спуститись над очі і дає волю кожній наймізернішій думці! Кожна тепер може прийти до слова, і кожна буде вислухана, коли для Дарки рідна мама не хоче мати дрібку зрозуміння.

Якась чужа, заблукана думка скидає шапку перед Даркою і просить і собі слова. Прошу! Думка кланяється і каже:

— Ти дурна, Дарко, коли думаєш, що мама стане з тобою про такі справи говорити, або, коли тобі здається, що мама хоч словечко скаже вуйкові за тебе. Ні, ні, так не буде! Мусиш забути, небого, про ті часи, коли ти з найменшою "бубою" бігла до мами на пожалування. Тепер ти

вже "велика". Хіба ти не бачила, що вчора мама сама сміялася з твого сорому?

Дарка не на все дає свою згоду, бо думка з шапкою набакир переходить на інші струни:

— Бачиш, у "них" можна все робити... найпоганіше... навіть те, що вуйко з тобою витворював, щоб тільки... під "їх оком". Розумієш тепер, чому мама сварила на тебе, як ти вибралася з Данком сама в сад? "Так не робиться", — казала бабця. Але "це" можна! Це забава. І це можна. Так, так, Дарко...

— Може бути, може бути, — не відразу пристає Дарка. Заслуховує і чує, що мама вже спить. Підводиться на лікоть: мамине лице бліде в ранішньому світлі, як у небіжчика.

"Ще вчора була б присягнула, що це моя мама. Ще вчора здавалося мені, що ще маю маму", — свідомо крає на кусники власне серце.

"Тепер я вже, направду, велика", — формує словами весь свій досвід, всі прикрі розчарування, всі свої помічення, своє сирітство і солодкі надії. Все, все, що пережила й побачила в той вечір, змістилося в тому одному слові.

Та думка з шапкою набакир мала рацію: "вони", справді, наче б якусь курячу пам'ять мали. Забули, а, може, тільки вдали, що забули, все, що того вечора було. Дарка здурніла, і вже тепер сама добре не знала: було так чи тільки снилося?..

Тільки Ориську поскоботів язик і спитала:

— Дарка, ти оповіш мені, що з тобою і "вуйком" було на тій "пошті"?..

Тепер мусіла й Дарка собі короткопам'ятної вдати:

— Що тобі Бог дав? Що мало бути… Смішака!

І вийшло на те, що Ориська здурніла і теж вже путала дійсне з уявним. Дарці видався світ, як одна велика саля, де люди цюцюбабки з собою граються: одно ховає правду перед одним і раде, як вдається йому збити з сліду іншого.

IX

Потім сталося щось, що всіх засмутило і за одним махом гепнуло всіх у інший бік: румуни заборонили давати виставу. Чому? А чому не хочуть, щоб в церкві по-українськи правилося? А чому кажуть вже навіть і історію всесвітню здавати по-румунськи? Бо їм так хочеться!

Як поїхав татко до префектури, то сказали, що ніби тому заборонили, бо там Улянич грає. Виходило б на те, що треба було б Улянича викреслити, але це неможливо. Вистава без Улянича, як пава без хвоста. Нехай хтось скаже, що варта пава, як хвіст їй обітнуть?

Як Костик поїхав, то вже іншої заспівали: буцім тому відмовили, що на сцені малося б виступати в козацьких строях. Не вільно селу пригадувати козаків.

А як Празький поїхав, то вже треба було тільки кілька тисяч леїв. Але хто мав дати тих кілька тисяч?

Якби не те, що була дійсна заборона на козацькі строї, то позволення можна було б вже "купити" за кілька соток. Але з забороною коштувало воно дві, а може, й три тисячі леїв. Може, по торзі можна було б дістати його навіть за тисячу леїв, але хто мав їх зараз таки вродити?

"А все ж таки… ці козацькі шаравари поєднали їх… краще, як моя забава", — міркувала Дарка, дивлячись, як всі вони клопотались тією

забороною, як метушились, бігали, нараджувались, складали гроші. І не було: Улянич не Улянич, Софійка не Софійка, Празький не Празький — ніхто тепер не думав про це, нікому не могли бути тепер в голові особисті справи й порахунки.

Дарка одне тільки була цікава знати: чи всі вони так метушаться тому, що село не побачить козаків, чи тому, що жаль їм, що ролі на бляшку повиучувались? Якось підійшла з цим питанням до Улянича. Він відповів таке, що соромитися мусіла своєї короткозорости.

— З вас ще дуже велика дитина, Дарко. Нам ішло про те, щоб пригадати, бодай пригадати людям, що вони ще українці...

Того дня признала Дарка Улянича "святим". Дарка ніколи не думала про те, що вона українка. Ніколи-ніколи її не обходило те, що люди можуть забути, хто вони. Сказала собі, що це сумне, ні, ще не так, це страшенно сумне, що наші бідні люди навіть вже на сцені не можуть побачити козаків (а звідки ніби вони мають знати, що в нас колись справді козаки були?), а все ж таки... не могла обігнатись від радости, що її обсіла на саму думку, що вже остаточно прийшов раз кінець тим пробам, тим співам, тим вічним сходинам, що тільки забирали Данка, а куди вона приступу не мала.

Розіпніть її, а вона не могла тим не радіти. Розуміла, Боже мій, ще й як розуміла, що треба було інакше думати, і думала так, як треба, але серце потихеньку співало свою пісеньку. І що з ним вдієш?

Коли трохи всілося, Данко приступив до неї:

— Що поробляєш? — спитав, а Дарці стало смішно, що, прецінь, міг краще речення видумати, де б теж могло приходити "ти".

Вона хотіла показати себе в курсі справ:

— А вистави таки не буде… І ти не будеш виступати… ані співати…

— Ми могли б якусь салонову штуку взяти. Але там нема стільки співу і музики. А це хіба найважніше.

І ще раз Дарка утвердилася в тім переконанні, що тільки один Улянич думав про село і козаків. Ще й цим разом мусіла собі сказати, що коли б розділювано нагороди за те, хто є найбільшим українцем, то першу нагороду дістав би тільки Улянич.

Данко відвів її поза "громадську криницю" і попрощався; ішов дорогою похорон, і він не хотів, щоб о. Підгірський зустрів їх разом. Дарці не треба було два рази казати, що це значить: в кого сумління "чисте", хто не потребує зі своїми думками ховатись, то може на нього і десять отців Підгірських дивитись.

І як це воно сталося!?. І чому досі він ще не сказав їй того? Прецінь був вже один такий вечір, де не було нікого, крім них двох і дерев…

Місяця не можна було брати під увагу, бо він був зависоко. Ще раз повертає до думки, чому, властиво, вже раз Данко не скаже їй, що її любить, коли вона й так уже знає про те… Ніби чому зволікати?

Питає себе і відразу знає відповідь: прецінь це має статися там, у Чернівцях, як вона буде на станції. Може, їй буде скучно за домом (цього ніколи не можна наперед знати), може, не вийде так відразу знайти приятельку (на Ориську ніколи не можна певно числити), а тоді, як їй буде дуже смутно і самітньо, він скаже їй про свою любов. Вона затаїть перед ним, що про це вона вже давно знала, і ніби вдасть дуже зачудованої, щоб його визнання виглядало на несподіванку.

За десять днів вже від'їзд… Направду, не знати, що більше годиться: сумувати за домом чи радіти тим, що має там, у тих Чернівцях, від Данка почути?..

Чогось згадалася тета Тіна: така гарна, може, навіть краща від Лялі і Ориськи, а така нещаслива… Чому так?

І раптом звідкись тверда постанова, майже присяга: вона, Дарка, хоч на четвертину менше гарна від тетки Тіни, мусить бути завсігди дуже щаслива. Аж щоб їй інші завидували. Так!

Підсміхнулася до своїх міркувань: пречінь, все щастя в житті — це те, щоб Данко завсігди був до неї такий добрий, такий ласкавий, як у той вечір на забаві…

Доглянула чубчик батьківського дому і пригадала собі, що остання пора поговорити з мамою про лекцію фортепіяну.

Дома застала всіх при підвечірку. Зробила байдужнісеньке лице й заговорила ніби "між іншим", от, як добра дитина, що хоче все пригадати:

— Мамця знає… Ми ще одного видатку не вчислили, як вираховували мою "школу". Та ж я, пречінь, буду ходити в Чернівцях ще й на музику, на фортепіян, хочу сказати, — поправилася скоренько.

Татко трохи кавою не захлиснувся:

— Ну, знаєш, Дарцю, ти і музика! Дай мені спокій! Та ж ти, дитино, зовсім слуху не маєш…

— А я тобі скажу, — вмішалася бабця, — що до фортепіяну і не конечно такого дуже слуху. А все ж одно гарно, як панночка вміє бодай щось із нот заграти…

— Це колись так було, — перебила без серця мама, — що кожна з "порядного дому" панночка мусіла вміти кілька слів по-французьки і на

фортепіяні "бомкати". Тепер кожний береться до того, до чого має вже вроджені здібності.

Мама налляла склянку молока й поставила перед Даркою.

— Пий, бо мама хоче ще сьогодні виміряти і попришивати тобі раменця до твоїх нових сорочинок.

І ніби хоче цим сказати, що справа фортепіяну вже згори відкинена, пересуджена, недійсна. Але цього не може бути! Прецінь, вона мусить вміти грати на фортепіяні! Та ж від цього, чи мама пішле її на музику, залежить все її щастя, все її життя! Чи вони цього не можуть розуміти? Чому не хочуть розуміти, що вона може весь рік в одній суконці ходити, може подарувати їм ту нову торбу на книжки, може весь рік одного цукерка, одного яблучка не мати в устах, тільки нехай стане грошей на ту музику.

Але цього не можна сказати так просто з серця, бо Дарці щойно чотирнадцятий рік. Тому вона насильно придержує обіруч маску байдужности на своїм лиці і каже спокійно:

— А мамуха знає, що слух можна собі виробити? Ориська буде ходити на музику… і я певна, що всі дівчата в класі теж будуть вчитися музики… лише я одна… Мамухо, я, може, б я таки ходила?..

Вона дивиться на бабцю благально: прошу їх переконати, упросити, перемовити, сказати їм, що це не моя химера, оця музика, але мус, страшний мус, бо я хочу щаслива бути… Але її прохання тільки розсердило маму:

— "Ориська"! "Ориська"! Ориська має слух і голос. І гріх від Бога був би, якби панство Підгірські її не післали вчитись. У цім випадку ніяк не можеш порівнювати себе до неї. Дивує мене, Дарко, що ти, така розумна мамина доня, тепер так по-дурному впираєшся при тій музиці. І навіщо

тобі тієї науки, як ми в хаті фортепіяна не маємо? То лиш пусті дівчата наслідують одні одних, як мавпи. Розумна дитина буде тільки за те братись, до чого має талант. Ну, пий молочко, бо мама хоче ще сьогодні зміряти суконочку і сорочинки.

Але молоко не смакує. Тривога, стоока, зелена тривога, що й ця остання нагода може висмикнутися з рук, зовсім затамувала просмик до горла.

Та коли таки нізвідки помочі, а нагода на очах пакує свої манатки й хоче раз на все втікати, Дарка мобілізує всю свою відвагу, всю зухвалість предків і таки не дає так легко виховзнутись їй із рук.

— Я мушу ходити на фортепіян… Я мушу… — вона зразу просить, але аж сльози вирвались і потекли так, що всі вже вспіли доглянути їх, Дарка аж тоді усвідомлює собі, що справу посунула задалеко, й з остраху і сорому за свої сльози, починає кричати вже:

— А я таки буду… вчитись на фортепіяні, таки буду! Ой… бо я мушу.

Вона тепер сама не знає, чим більше в них виблагає: терором чи проханнями — тому кидається собою на всі сторони і дуже докладно нагадує тепер собою Дарку, як було їй чотири роки. Тоді теж, коли пішло не по її, кидалась на землю, била ногами, повторюючи безнастанно своє:

— Таки буду… Таки буду…

Та тепер не сподівалася мама щось подібного по панні з четвертої гімназійної. Зразу ніби не пізнає рідної дитини, а потім, впізнавши, що це та сама Дарка, що колись була, б'є кулаком до стола й ще голосніше, як Дарчин лемент, кричить мама:

— Тихо! Що то має значити?! То ти вже відтепер будеш мені свої "панянські" фохи показувати? Ти, шмарката! Ти!.. Ані слуху, ані голосу, немузикальна, як пень, а забагається їй якогось фортепіяну… Розуміється, вона вже тепер числить на те, що буде мати чого, "здувши" ноти під паху, пополудні до міста вибігти… Милишся, донечко, ми посилаємо тебе до міста на науку, а не на якісь витребеньки. А ту музику вибий собі з голови. Агі, як роззлостила мене сьогодні. Фе, Дарко, повинна вже ти раз розум мати. Ну, пий, пий вже раз те молоко, хай Гафія з стола збере.

Дарка вже не пам'ятає акуратно, як воно до того дійшло, що склянка, яку мама підсунула їй під ніс, тільки подзвенькотіла по підлозі. Зараз потім побачила білу пляму на хіднику і краплі молочної роси на маминій суконці.

Ані трохи в порівнянні до того, що накипіло в серцю, не боліло те, що мама потовкла нею кілька разів до стіни і витраскала долоні, що аж пруги подіставали. Чогось смішними видавались батькові погрози, що вона, замість до школи, піде гуси пасти, бо там місце дикунці. Навіть не зворушив образ бабці, як зігнута вдвоє, вимацувала кусники шкла по долівці і витягала платком молоко з хідника. Стояла під стіною, куди трутила нею мама, далека від того всього, що коло неї творилося, байдужа до отупіння.

Автоматично приймала все до відома, що доходило до її вух: і гуси, і "дикунку", і бабцину покору, і мамині удари.

Данковою жінкою і так вже ніколи не буде. Все проче може ставатись або ні: їй однаковісінько.

Як осталися тільки удвох з бабцею в кімнаті, та пробувала (бо бабця все когось годила б) склонити Дарку, щоб таки перепросила батьків. Але Дарка стояла твердо при своїм, як дуб у землі:

— Не буду, ну, не буду. Нікого не буду перепрошувати. Нехай насамперед перепросять мене, — вихопилася з-поза ґрат серця думка, але Дарка зараз завернула її. — Вони ще колись попам'ятають цей день… Буде бабця бачити… Колись не знати що схочуть дати, щоб я вміла на фортепіяні грати, але буде запізно…

Бабця небагато звертає уваги на ці грозьби без змислу і основи. Але Дарка думає своє: докори совісти татка і мамці за те, що могли ущасливити свою дитину, а не зробили того, будуть колись найкращою помстою і відплатою за сьогоднішній її біль. І вона так само рішуче і з переконанням, як заприсягала собі завсігди бути лише щаслива в житті, постановляє все своє життя бути нещасливою. Колись будуть говорити про неї подібне, як про тету Тіну:

— Ця Дарка любилася колись з одним, але мусіла розійтися, бо її батьки були такі "скупіндри", що пожалували для неї на науку музики. А "він" хотів тільки музикальної жінки.

І всі будуть оглядатися за нею з сердечним співчуттям, а маму і тата будуть на кожнім кроці проклинати. Ну, може, не проклинати, але любити не буде їх вже ніхто.

Мама ніби ненароком совгається попри двері кімнати, де роздумує Дарка.

— Нічого з того не вийде — шкода чекати. Я таки не перепрошу, — бурмоче в дусі Дарка. Не було іншого виходу для мами, як у гніві вимірити суконку.

Бабця знову підбігає за Даркою, як курчатко за квочкою: перепроси та й перепроси маму. Бабця цього ніяк не розуміє, що кривда сталася не мамі, а їй, їй, Дарці, а вона не вміє це сказати так, щоб бабця зрозуміла й дала врешті їй святий супокій.

Мусить аж на двір, за стодолу, втікати від бабці. В хату приходить аж по вечеру. Гафія поставила тарілку і для неї, але ніхто їй не накладає ані не каже сідати. Добре. Дуже добре. Може спокійно постелити собі постіль (теж ніколи цього не робила досі сама) і думати, про що гадки самі захочуть.

Тонконогий, анемічний жаль закрадається до Дарчиного серця:

"Боже... Боже... "Дурної" склянки не можуть переболіти, а я маю забути їм, що через них, через рідну маму ніколи його жінкою не буду. Боже... Боже..."

X

"Рано" збудилася Дарка досить пізненько: сонце вже закотилося за другу половину вікна. Думка була за тим, щоб відразу встати, але голова ваготіла й не могла розлучитись із подушкою. В устах було якось так, як по добре невиспаній ночі, хоч цієї ночі спалося а спалося...

З подвір'я затарахкотів віз на снопи: мусів вже зо три рази обернути.

Стала по своїй любій звичці в ліжку відразу на ноги (скільки було вже не раз балачки про те, що пружини з ліжечка повилітають!) і відразу присіла, задихана з страху: з лівого боку на сорочці червона, ще свіжа кров...

Метнулася до простирала: ті самі ще свіжі сліди...

Впала на ліжко, скорчивши під груди коліна і так перечікувала, аж прогуде гураґан першого страху. Думки і собі розбігалися всі до одної, поховалися по кутах, нездібні з переляку до ніякого діла.

Тільки в передсінку свідомости змагалися зі собою неясні відомості з певними здогадами...

"Таке", а може, тільки йому подібне, з жінками буває. Але чи вже так завчасу, чи в пізнішім віці, невідомо. Нема теж певних відомостей про те, чи таке трапляється з всіма жінками, чи тільки з тими, що мають родити дітей... І чи "воно" приходить постійно, напевно, з літами, чи тільки як злий знак, випадково...

Але роздумування на пізніше. Тепер треба чину. Вже. В цій хвилині. Перш за все — затерти сліди своєї ганьби. Сорочку можна випрати. Взяти нишком з собою і у ставку випрати. Адже бували вже випадки, що пів дому шукало за Дарчиною нічною сорочкою, а вона преспокійно лежала собі, наприклад, у вітальні на фотелі. Зможе й цим разом кудись "задітися". Плями з простирала найкраще виловити щіточкою від зубів. Знову ж — неясного походження, розпливчасті, вогкі плями на простиралі можуть кинути й інше підозріння. Нехай. Все інше краще від "того".

Далі: кров тамується холодними металами і окладами з холодної води (вода з їх криниці зимна-зимна). Це вона знала. І це вона зробить.

Все ж таки ці заходи не багато помогли. Кров вправді спинилася, але взяли такі сильні болі, що здалося, сама смерть стала з косою перед очі.

Ціле щастя, що дома було власне "по сварці", без перепросин, і ніхто не звертав на неї уваги.

І добре, що можна було їсти й бути певним, що за тобою ніхто не слідить.

Та від цього анітрохи не зменшало нещастя. Навпаки, чим більше старалася злегковажити цей випадок у своїх очах, тим зростав він до більших розмірів. Як навмисне. Кров, жива кров — це не жарти.

Соромно і боляче (дійшло до того, що вона, Дарка, мусить в Ориськи "радитись") було ж говорити про це з Ориською, але кому мала розказати Дарка своє горе, коли з мамою була у "гніві?

Ориська вислухала її очима й вухами, а потім сказала свою думку:

— Ти будеш мати дитину.

Дарка зблідла, але скоро зарожевілася й засміялася: прецінь, дитини не мається ні з сього, ні з того. По-друге, в ту справу все мусить бути якийсь мужчина вмішаний. Ні, ні… Ориська помиляється. Це мусить бути щось іншого.

Та Ориська таки стояла при своїм.

— А я тобі кажу, Дарко, що таки будеш мати дитину. Ти все думаєш, що я нічого не знаю, а я, може, більше від тебе бачила. Так. В нас заки корова мала мати телятко, то з неї кров ішла, слово чести.

— Ой, Ориська… Або я корова? — хотіла відразу перебити цю пусту балаканину Дарка.

— Добре, а чи ти знаєш, що з жінки теж іде кров, як вона має мати дитину? Ти знаєш, раз післала мене мама до Петрихи по квасне тісто. Я влітаю до хати, а вона якраз має дитину. Кажу тобі, вся постіль від крови, аж по хаті було нею чути… Так, якби свиню зарізали…

Ориська така дурна. І хоч чваниться, що все знає, видно, що нічого не розуміє. Ну, як дитина? От так собі — заболіло в животі, і вже дитина?

— А "від кого" мала б я мати дитину? — спитала зачутим у селі, хоч і незрозумілим щодо свого змісту, терміном.

Ориська аж очі вирячила. Ага, вона певно "забула", що дитина може тільки "від когось" бути! Ну, а що ж тепер? Але й Ориська і на це питання має відповідь. Жива кров мусить бути передвісником народин живої людини.

— Дарко, ти так все "пискуєш" до мами. Чи ти думаєш, що Бог не міг за кару так зробити, щоб ти без нікого мала дитину?..

— Іди, іди, такого ще відколи світ світом не бувало, — борониться самопевно Дарка.

— Не вір, добре, не вір, що Бог, як хоче, то може все зробити... — остерігає і загрожує водночас Ориська. Дарка не відважується заперечити Божої могучости й гніву. В її очах вони наростають, укладаються у піраміди: одна вища другої, а та ще вище третьої, і так без кінця.

Акт прогнання прабатьків з раю блідне перед чудом планетарної системи. Звізди ховаються в тінь перед загадкою безсмертности душі. Безсмертність душі зводиться до природного явища перед тайною самого Бога в трьох особах.

Справді: той Бог все може. Добре і зле. Ще одно, може, вже останнє прохання до приятельки:

— Орисько, я тебе дуже прошу: не кажи нікому, що я, може, буду дитину мати. Навіть якби я вмерла, то не кажи нікому, чому.

Орисьці стають сльози в очах.

— Що ти говориш, Дарко? Боже, що ти говориш! — Вона хоче розрадити її своїм цілунком, але Дарка не допускає до нього:

— Що ти мені поможеш? Що можеш ти мені помогти?

Не договорює багато, іде собі навіть без "па" — самітня, недоступна, майже горда у своїй самоті. Ориська не задержує, не забігає, лише стоїть і дивиться: хто б то подумав, хто б то подумав, що Дарка за свою зухвалість до мами піде так марно зі світа?

За ясенями попівства нова хвиля тверезости вдаряє на розгарячкований Дарчин ум: це неможливо, що вона мала мати дитину. Таки ні… Хоч — згадує всі надприродні сили — це правда, що Бог може зробити все, що захоче. Це свята правда.

Ні, ні, сто разів ні. Це не буде дитина. Але що саме — вона не знає. Одно лише знає певно: це щось, чого треба соромитись.

Сльози товпляться до очей, і серце таке маленьке, як порошинка. Аж жаль того власного, бідного серця.

Нещастя цілих вакацій збігаються тепер до одного роздоріжжя, в'яжуться в один вузол і давлять, ой, як давлять те бідне, маленьке, як порошинка, серце.

І те, що вона вже ніколи Данковою жінкою не буде, і те, що, замість до гімназії, піде на громадську толоку гуси пасти (навмисне не хоче пам'ятати, що мама вже після того, як татко таке сказав, приміряла її суконку, яка, прецінь, тільки для гімназії шилася), і те, що мама не мала ані вуха, ані серця для її нещастя, і тепер це страхіття звалюється на те, що їй нічого додому вертатись. Стає і заслуховує хвилину: може, знайдеться хоч одна така думка, що промовить слово за домом, але коли нема ні одної такої, западає постанова: додому більше не вертатись.

— Адже, — підлабузнюється і визиває Бога, — Бог може зробити так, щоби того всього в одній хвилині не було. Стою тут на вулиці без дому й мами, а може так статися зараз, якби тільки Бог схотів, що можу

знайтися дома, в ліжку, з мамою, і можу бути відразу вже й на музику записана...

Вона знає, що так не станеться. Але хоче тільки, щоби там, в небі, знали, як вона вірить в їхню силу. Просто хоче перекупити їх своєю вірою і забезпечити себе перед їх гнівом. Тепер, коли вже певна, що віддала себе вищій опіці і нічого "дуже злого" їй не станеться, ще раз закріплює свою постанову: додому ніколи вже не вернеться.

Вечір уже закидає свої сіті над землею, і чути десь зітхання вмираючого дня. Пахне солом'яним димом по селу і парою зготовлених вечер. Чути бренькіт дзвіночків худоби, що повертає з поля, і м'який відгомін босих ніг по битих стежках.

Людські переклики і чергований гавкіт псів нагадують, що робітники вже вернулися з поля. Значить, вечір таки на добре розпаношується по землі.

Дарка йде дорогою, що веде до сусіднього села, і думає:

"Мушу відтепер більше, як досі любити небо й траву, бо тепер вони будуть моїм "домом".

За хатами надбігає з піль теплий вітерець і аж до ніг стелиться, щоб дальше, тільки дальше йти... І хоч уже давно забулося, коли сонце замкнуло двері за собою, з страху — ані сліду. "Новий дім" — небо засвічує всі лампи до одної: так ясно, що можна розпізнати якого кольору придорожні квітки.

Якісь люди минають і йдуть далі. Це тільки утверджує в тому переконанні, що нічого незвичайного не твориться: люди навіть не дивуються, що вона йде сама полем. Видно, так уже мусіло бути й буде.

Перші, невиразні світелка з сусіднього села чогось приспішують биття серця. Вона ж вже за "готарем", в чужім селі, між чужими людьми. Доходить до села й відразу почуває, що вступає в новий, досі тільки з оповідань бувальців знаний світ.

Треба буде проситися "на ніч". Треба буде видумувати історії про злу мачуху або батька п'яницю. Треба буде на "службу" годитись. Ах, треба буде забути, чим досі булося.

А ніч вже на п'яти ступає. Страх перед чужим селом і людьми заходить з одної, то з другої сторони коло Дарчиного серця. Лапне за душу, що аж мурашки побіжать спиною від того дотику, причаїться, потім знову на іншому місці дасть знати про те, що він ані на крок не відступає від Дарчиного серця. Пошуки нічлігу з романтичної пригоди переходять у прикру конечність.

Хат у селі, як муравлищ на зрубі: до котрих дверей застукати?

Дарка числить до десяти: до десятої хати підійде. Десята хата, мало що інша від прочих дев'ять: під ґонтами і з одною лише освітленою половиною.

Дарка заходить у браму на подвір'я, а звідти — просто через відчинені наростіж двері — до хати.

Якась жінка, молода й непривітна, порається коло кулеші на кухні; решта родини розкинена по всіх кутках хати.

— Що скажеш, дівчино? — питає, якби спішилася в роботі, молодиця.

Тон голосу молодиці онесмілює Дарку, вибиває за одним махом весь порядок слів.

— Чи не могла б я у вас переночувати? — питається якось по-дурному, ніби заздалегідь було так умовлено, і вона тільки для певности питає ще раз.

— А ти чия? Ніби звідки? — втручається з цікавістю, хоч теж не дуже привітно, ґазда. Невідомо, батько чи чоловік молодиці.

Дарка неприготована на таке питання на самому вступі. Ще не може рішитися, котрого концепту вхопитись (мачухи чи батька п'яниці), як молодиця вже за неї відповідає:

— Іди собі, небого, звідкись прийшла, та й не сновигайся по чужому селі… По тобі видно, що зле тобі не діється. Іди, іди…

Не дає змоги відповісти, бо відразу повертається спиною до Дарки, а лицем до чавуна з кулешою, як би нікого чужого в хаті й не було.

Все ж таки здається чомусь Дарці, що якби вона попросила ґазду, сердечно попросила, то він позволив би переночувати десь у кутку. І відразу знає, що хоч би мали вовки на полі роздерти, нікого не прохатиме з цієї хати. Не схиляється, не кулиться, по звичаю бездомних, тільки природною ходою іде за поріг. Без "добраніч".

— Слухай… гей, дівчино, — гукає за нею голос ґазди, — ану-ко вернися — маєш букатку хліба.

Дарка має вже на кінчику язика просту відповідь: "Подавіться ним", — але нежданo для себе самої відповідає так, як її вдома навчили:

— Дякую! Я не голодна.

А за порогом цього негостинного дому знову ніч і знову гострі дотики страху. Боже, Боже, ані додому в цій порі вертатися, ані ночувати тут, серед вулиці. Дарка вишукує всі призабуті слова давніх

молитов і засипає ними всіх знайомих святих в небі. Зокрема прохання, щире, як сльоза сироти, до Ісуса:

— Зроби так, щоби хтось прийняв мене на ніч… Тільки на цю одну ніч. Завтра, як ти цього захочеш, Ісусе, вернуся навіть додому.

І від цієї молитви вступає віра така ясна, як ранок, у серце, і Дарка сміло входить у пороги якогось нового, бо тільки на половину викінченого, дому.

І знову питання:

— А ти чия?

Тепер питається вже якась старенька жінка. Молода жінка, що присипляла дитину, повертається до Дарки і каже до мами чи свекрухи:

— Лишіть, най ночує. Кажу вам… — замикає остерігаюче уста старшій жінці, і та покірно робить їй місце коло себе на постелі. Їй підсувають миску з молоком і кулешею, але Дарка цим разом вже не може лише подякувати. Бере за ложку — і молоко смакує, як ніколи досі.

В хату приходить молодий ґазда. Щось хоче питатись чи розвідуватись, але молодиця шепотом просить його мовчати, й він ніщо не питає Дарки. Ніби її зовсім нема в хаті. Дарці стелять на лаві під намисником.

Молодиця поправляє їй "подушку", стару кожушину під головою, а Дарка, перейнята вся вдячністю до своїх незнайомих добродіїв, думає: "Остануся вже в цих добрих людей. Завтра розповім молодиці всю свою біду й залишуся коло дитини…"

Їй здається, що про її постанову знають вже всі в хаті, і вона вже не почувається їх довжником. Навпаки, вони повинні оцінити як слід її рішення.

Потім, можна сказати, що таки зараз потім, як заснула, збудилася від якогось раптового світла. Коли відчинила очі, усвідомила собі, що мусіла збудитись від того галасу, що зчинився в хаті. І заки могла з'ясувати собі, що куди, чого ці люди схопилися вночі і бігають з хати на двір, а знадвору до хати, була вже в татка на руках.

— Татусю... — ніби втішилася, ніби здивувалася.

Ще чула, як татко ще раз дякував молодиці, що "дала знати", потім знову вчула людську мову, аж як стали в себе на подвір'ю. Мусіла заснути по дорозі і збудитися від того, що віз перестав нагло тарахкотіти.

З хати вийшла сплакана, з перекривленим лицем мама і відразу стала докоряти Дарці. Аж тато мусів спам'ятати маму:

— Дай спокій: дитина перетомлена... Завтра будеш розпитувати...

Тато (Дарка ніяк не могла зрозуміти, що йому сталося, що він так нагло подобрів до пастушки від гусей) заніс Дарку сам на руках до ліжка. Дарка хотіла чимскорше чкурнути так, як стояла, під покривало, але мама, що теж нагло зробилася добра, як би хто її медом намастив, конечно захотіла сама розібрати "свою донцю".

І в цей спосіб вийшла на яву ганебна Дарчина тайна.

Мама вже навіть не допитувалася багато, чому вона з дому втікала. Кожний тепер розумів причину.

Дарці розклеюються зовсім очі, і вона не може так скоро знову заснути. Мама просить, щоб вона, прецінь, таки заснула: про все поговорять завтра. Дарка хоче послухати мами, стулює повіки, але таки не спить. Мама це бачить, тому сідає на край ліжечка, гладить легенько Дарку по лиці і починає розказувати.

Страшні неймовірні речі розказує мама. Що пережила мама, як пішла до Ориськи й довідалася, що Дарка пішла звідти кудись. Як шукали її по всьому селі. Які страшні думки приходили мамі до голови. Не знати певно, чи мама не захворіє від того всього. Стежечками, стежечками і мама заходить аж до Дарчиного сорому. Дарка завмирає. Можна сказати: перестає існувати. Як ще й мама скаже щось подібне, як Ориська видумала, то хіба більше не жити їй.

Але що це? Мама сміється з її переляку: прецінь, це звичайнісінька річ, що ні одної жінки на світі не минає. А кров? — хоче знати Дарка.

Кров у цьому випадку природніше явище, як кровотеча з носа… Тільки от що: дівчатка мусять у тому часі вважати на себе. Боже борони, перестудитись, мочити ноги в зимній воді, бо можна захворіти на все життя.

Дарка скліпує очима, як би хотіла відігнати думки від себе: що? що мама говорить про зимну воду і каліцтво на все життя?

Напружені весь довгий день нерви не видержують, і Дарка вибухає плачем:

— Чому… Боже мій… чому мама не сказала мені цього всього два дні скорше?..

І на таке просте, природне питання мама не знає, що відповісти.

XI

З поля довожували останні, спізнені снопи. І скрип возів чомусь нагадував клекіт бузьків перед відлетом у вирій. На ясній тканці бадьорого ще сонця привиджувалися вже білі нитки бабиного літа. Заносило вже запахом осені, і було сумно без очевидної причини.

Мама купила нову, спеціяльну для Дарки на "довіз" із дому, валізу. Як рекрутові. І від цієї нової валізи, від цього осіннього запаху в повітрі родився сум і сотками тоненьких ниточок зв'язував Дарчине серце з домом, селом і ще чимсь, чого вдома не відчувалося, а чого так дуже бракує між чужими.

Заборона вистави якось розігнала братію. А може, сходилася поза Дарчиними плечима?

Ориська переказувала, що вони зустрічаються всі щовечора на пероні, перед приїздом вечірнього поїзду.

Дарці ніхто не говорив про те. Ніхто не запрошував на ті зустрічі, ніхто, з того видно було, не відчував її неприсутности, а вона була горда, щоби сама налазити їм на очі. Гафія любила часом похвалитися, що здибала директорового "панича" в селі, але Дарка якось не мала цього щастя.

Але сьогодні припадком зустрілася з Лялею на пошті. Дарка збентежилася так дуже, що готова була вдати, що не завважила Данилюківної. Але Ляля відразу підійшла до неї з сміхом і тією фальшивою щирістю, що муситься їй вірити наперекір здоровому розсудкові.

— О, Дарка… Ви теж надаєте лист? І теж "рекомандо"… У вас уже був Улянич?

Дарка заперечила. Чого мав би в неї бути Улянич?

— Ох, то ви нічого не знаєте? Ми робимо в четвер "прощальну" прогульку до "скали". Я вже від'їжджаю у п'ятницю "nach Wien"[7]. Уляних мав вас попрохати на ту прогульку. Ви знаєте, що він дістав вже посаду в гімназії в "реґаті"[8].

— То добре. Він, певно, буде тішитися.

— Думаєте? Ні, він не тішиться. Ви знаєте, як він не любить румунів, а тепер має йти вчити малих румунчат. Хоч ніби чому? Я не розумію. Чи вам щось злого зробили румуни? Правда, що нічого? Бо мені вони теж нічого не винні. А він трохи не казиться, як я співаю румунські пісні. Що йому це може шкодити? Ну, ні? Я не розумію Улянича, а ви?

Дарка побоялася вразити Лялю тим, що вона все ж таки трохи розуміє Улянича, і тому відповіла дипломатично:

— Він дуже добрий хлопець…

Вони вийшли вже разом з поштового уряду (Ляля підождала на Дарку).

— Знаєте, — задержалася Ляля, — що я собі подумала? Я подумала собі, що ми так добре знаємося, а ви ще ані раз у нас в хаті не були. А я у вас вже кілька разів була. Знаєте що? Ходіть тепер, зараз до мене. Добре?

Дарка подивилась пильно Лялі в очі: сердечність несподівана чи засідка?

Ляля обняла її за рамена:

— Ну, ходіть, "братово".

Дарка спаленіла й відразу сіпнулася вбік:

— Я не хочу… Я мушу додому.

— Дарко, що вам? Чого ви не хочете? Не хочете моєю "братовою" бути?

— Ні, — відповіла напівм'яко, напівтвердо Дарка, бо ще досі не знала, з ким має діло.

— Шкода, — засміялася Ляля так, що Дарка відразу догадалася, що вона ще щось більше знає, — бо ви… моєму братові подобались. Конечно наказував мені, щоб вас на ту прогульку витягнути. Що ви на те, Дарко?

"Тільки не дати себе збити з пантелику. Тільки не виговоритись. Напевно, Данко нічого не говорив… (хіба ж не мала це їх "тайна" бути?)", — підбадьорює свою завзятість Дарка.

— Що я можу на таке казати? — питається невинно, — ваш брат нічого мені не говорив. Звідки я маю щось знати?

Але до помешкання Данилюків іде без пручання. Завсігди хотіла подивитись бодай одним оком, як Данко мешкає. На порозі кухні паде відразу в німецькі рамена пані директорової.

"Не знати, — мигнула думка, — чи пані директорова так само широко відчинили б мені рамена, якби знала, що я її синовою буду…"

Ляля трохи образливо для Дарки (ніби де Дарка виховувалась: у джунґлях чи де?) показує кімнату за кімнатою (з канцелярією їх чотири): які в них квіти, як завіски на взір віденських, яка в них модерна шафка на книжки… Дарка оглядає те все лише настільки, щоб не образити своєю байдужістю Лялі: думки її зовсім при чімсь іншім. Тільки коли Ляля зупиняється перед якоюсь отоманою, що нагадує передню часть

ґондоли, зі словами: "А тут Данко спить… — а потім ще: А це його етажерка і його "спеціяльні" книжки…" — Дарка задержується з увагою, розглядає, трохи що пальцями не доторкається того місця, де він спить. Тільки рукою погладити по подушці, тільки злегенька приложити лице до його подушки… — проситься неймовірне, фантазійне бажання.

— Ходім уже, Дарко, — приводить до дійсности Ляля. Дарка притомніє: прецінь, це все й так колись буде "її".

Ляля має вже досить цієї хвальби: може б, Данка десь коло хати пошукати.

"Власне… власне…" — підхоплює скоро цей проєкт Дарчина думка.

Данко лежить під грушкою, босий, в розстібнутій сорочці з книжкою під головою. Зачувши шелест трави, він схоплюється й відразу розсипається радісним сміхом:

— А… а… вітаємо, що за незвичайні гості…

Дарка наслуховує пильно: "ви" чи "ти" — при Лялі. Ніяк. Оминає, трохи зручно, а трохи — ні, всі такі місця в реченнях, що конечно потребують того "ви" чи "ти".

Ляля ніби на це тільки ждала, щоби вони зійшлися. Вона зазирає за грушками, зимовими, твердими грушками, що можна тепер собі зуби до них повиломлювати. Потім ніби раптом полонили її увагу квіти: вимучені, анемічні айстри, які сьогодні, певно, інакше виглядали б, якби так Ляля на початку ферій хотіла звернути на них свою увагу. Все ж таки простір між ними й Лялею такий, що можна заризикувати на шепіт: може, легіт не донесе його аж до неї.

Данко карткує якусь книжку про далекі краї і, ніби пояснюючи Дарці образки в тій книжці, шепче скоро, нетерпеливо, дуже тепло:

— Недобра Дарка… Чому тебе ніде не видно? Я не можу так, Дарко. Я кожного дня хотів би тебе бачити. Ти будеш сміятися, але я коли три рази на день переходжу попри трафіку[9], ніби таткові по тютюн ходив, бо все думаю, що, може… може, тебе побачу. А як прийде вечір, і я вже не маю надії тебе зустріти, я граю, так довго граю, що мене аж з хати виженуть, Дарко, ти, Дарко, як би тепер не було Лялі коло нас, я показав би тобі, що то значить цілий тиждень давати на себе ждати. Ти, ти, дівчино моя…

Дарка з уткнутими нерухомо в образок книжки очима, червона по вуха, захлистується його словами і моментально ще раз і ще раз переживає наново кожне його слово в своєму серці:

"Те саміське і зі мною твориться… Так самісько і я без цілі блукаю по селу, щоб його зустріти. Такий заміський жаль і я до нього маю, що він забув мене. Навіть так само хочу, щоб тепер нікого не було в цьому садочку, крім нас. Які однакові думки… Ні, хіба таки, направду, має бути… моїм чоловіком". Хоче йому переказати бодай щось зі своїх думок, але вже не встигає, бо Ляля наближається до них із блідо-фіолетною айстрою в руці.

— Я вже піду додому, панно Лялю, — ніби оправдується Дарка. В дійсності аж тепер не розуміє, навіщо Ляля запросила її сюди, а запросивши для себе, відступила її Данкові.

Ляля навіть не задержує її занадто:

— О… о… вже хочете йти до дому? Але на прогульці будете? Певно? Ну, то до побачення… па!

Данко задержує довше її руку у своїй дивно гнучкій долоні:

— До побачення, — каже з натиском.

Вони обоє (Данко смішно викривлює ногами до камінців) відпроваджують Дарку аж поза браму школи.

Ще раз прощаються, але цим разом тільки дівчата між собою. Данко стоїть збоку з ясним, як його очі, лицем, вирозумілий, вибачний: він знає, що Дарка десять разів воліла б подержати його руку, як сестрину.

Дарка пускається скорим кроком, але небавом з вирахуванням звільняє. Оглядається обережно поза себе: так, як думала й хотіла. Данко стоїть ще на брамі і сміється до неї. Тепер може вже йти, не оглядаючись.

XII

На четвер випав дещо вітряний, але чистий, як роса, ранок. До Дарчиного вікна застукав Улянич, і вона трохи що не настрашилася його вигляду: бліде, аж сіре того ранку лице Улянича, обведене смертним, білим рантухом коміра сорочки, на тлі чорного, зовсім не "прогулькового" убрання, з близького приятеля робило його якимсь чужим, з "теплих країв" місіонером.

— Вже всі ждуть, — сказав коротко.

І так було. Угледівши Данка, відразу віджила: був свіжий і вихуханий, як курятко, яке щойно обсохло з яйця.

"Мій Данко", — попестила його в думці і зараз станула собі коло нього, певна своїх прав і його взаїмности.

— Данку… пане Данку, — відразу зорієнтувалася в ситуації, — йдемо на прогульку!..

— Я перепрошую вас, — була відповідь, — але я хотів би з товаришем Празьким щось поговорити.

І він, Данко, лишає її на боці, саміську одну, бере Празького попід руку і щось шепоче йому. Дарка не може чути слів, але присягнула б, що Данко оправдовується, що має "тих дівчат" (а може ще інакше каже — хлопці між собою не дуже перебирають у словах!) вже "по вуха" досить.

Дарка іде якось так між Оріською і Костиком, ніби з ними, ніби сама, щоб не занадто впадала в очі її самотність, і одне не може розуміти: як можна так галасувати, так некультурно, крикливо поводитись тоді, коли комусь, хто йде в тому самому гурті, так страшенно боляче, що світ Божий не милий… Ні, справді, ті всі "приязні", що ними нашпікована кожна читанка від першої класи аж до матури, — це тільки казки із тисяча і одної ночі…

На "скалі" треба було перейти вузенький просмик тільки на одного чоловіка.

Попереду пішов Улянич, а за ним з вівкотом і вереском посувались дівчата. Дарка стала собі остання з дівчат, бо перший з хлопців ступив у просмик її Данко.

— Вам не крутиться в голові? — спитала тоном, що дослівно говорив: "Чому ти сьогодні недобрий до мене? Чому…"

— Ні, — відповів Данко. І те "ні" — не означало нічого більше, як "ні".

Дарка ще підождала хвилечку по тамтім боці на нього, але він заледве досягнув ногою певного ґрунту, зараз оглянувся за Празьким:

— Пане Празький, ми ще не докінчили своєї теми.

— Як хочете, — відповів недбало Празький, і по тім Дарка пізнала, що це ніяка "тема", тільки свідоме маневрування зі сторони Данка, щоби з нею не говорити.

Так, і це називалася "прощальна" прогулька! І це мало бути тим милим, останнім завершенням всього, що пережилося за вакації!

Хіба сам сатана в пеклі міг придумати такий кінець, а не люди з серцем і назвою "приятелів!"

Ляля розложилася на траві білою плямою і плете вінки з роменів, що її засипує ними "дурний" Стефко. Дурний Стефко, що вірить Данилюківні, її сміхові, її пальцям, як гадючки… Дурний Уляних, так, Уляних теж, що так скоро переболів, вибачив (може, ще навіть сам просив того вибачення?) Софійці її поведінку з Празьким тоді, на Дарчині уродини, дурна й вона, Дарка, аякже, дурна, як перша-ліпша гуска з толоки, що повірила Данилюкові. Прецінь, могла знати, що фальшива сестра не може мати щирого брата. Стільки вже повинна була знати.

Ляля виплела віночок, а Стефко аж розпинається, щоби вона сама вбрала його на голову. Щоб бодай дотулилася ним чола. Ляля бороніться руками й ногами:

— Ні, ні, що вам Бог дав? Орисько, ану ходіть сюди, Орисько… я хочу вас у вінок вбрати.

І Ориська, те теля на мотузку, валить до Лялі під вінок, як у дим. Ляля насуває їй вінок ген на чоло і обертає нею лицем до всіх:

— Дивіться!

Всі подивились, а хтось (чи не Костик?) аж цмокнув із зачудування: Ориська виглядає, як дівчинка на образку.

— Мавка, чиста мавка, — вирвалося Уляничеві. Але Ориська вже засоромилася і конче хоче стягнути вінець із чола:

— Хай і Дарка вбере, — бороніться по-дурному.

А тоді Данко:

— О, не скидайте його ще, дуже прошу, вам так прекрасно в ньому! Дарка, панна Дарка має ясне волосся, і їй не буде добре в роменах. Для неї хіба волошок треба би пошукати. Ні, ні, не скидайте.

Розуміється, і вона не скидає, коли її Данко просить! Чи той Данко сьогодні вже й осліп, не тільки оглух? Чи він не бачить, що вона, Дарка, стоїть і дивиться на це все?

Мабуть, таки осліп і оглух.

Дарка хоче відвернути, кудись сховати свої очі від Данка й Ориськи, стріляє ними в протилежний бік і натрапляє на другу пару: Улянича і Софійку. Що за фальш, що за безсоромний, "попівський" фальш: Софійка притулилася до Улянича, як приліпочка до паски, і гладить йому волосся, яке вітер раз у раз роздуває на боки. Але треба бачити її очі, треба бачити, як вона водить тими своїми пальцями по його голові!

"Ох, — засвічується Дарці в голові, — ці ласки звідти, що Улянич вже посаду дістав!"

До переповненої чарки власного нещастя доливається ще кілька крапель співчуття для приятеля, і воно мусить вилитись поза береги. Мусить...

Дарка підповзає до Улянича і шепче йому над вухом:

— Пане Дмитре... я маю вам щось сказати...

Улянич дивується, трохи нерадий, що мусить зняти Софійчину долоню з своєї голови, але встає все ж таки і відходить з Даркою набік.

— Не вірте панні Софійці… бо вона фальшива… — викидає одним душком з серця Дарка.

— Прошу… прошу… що ви сказали?.. — ніби недочуває Уляних, хоч Дарка дуже виразно сказала перший раз.

— Я кажу… що Софійка трохи фальшива для вас… — вже злагіднює свою думку.

Уляних хвилину мовчить заслухано, ніби ще не зрозумів добре Дарчиних слів, потім розрегочується на всю "скалу", пориває Дарку за лікті вгору і при всіх цілує в чоло.

— Що сталося? Уляних… що це має значити? — гуде зі всіх сторін.

А Уляних вже знову тільки "місіонером" з далеких країв:

— Нічого… кажу вам… діти й дурачки говорять завсігди правду… Хіба ви цього не знаєте?

Уляних знову повертає на своє місце, а на Дарку ззираються всі так, що вона, слово чести, не знає, чи вважають її за дитину, чи за дурака.

Під гострі шпильки цікавих поглядів сідає собі плечима до Данка і Ориськи і… і… числить зуби скали.

— Ваш светер, — підсуває їй під очі загортку Данко, що її лишила Дарка коло них.

Дарка бере лівою рукою, навіть не повертаючи голови в той бік, і раптом здригається вся, але зараз опановується: тільки не зрадитись, бо з светером завандрувала до її руки записка.

Обережно-обережно розгортає звиток паперу з марґінеса часопису. Там стоїть написано його рукою:

"Як підуть всі в ліс, я остануся коло речей… Ти піди й повернися, бо я маю тобі щось сказати…"

Коли вони, нарешті, тільки двоє перед купкою тих речей, Данко бере її за обі руки й каже:

— Дарко… я мусів так… Ляля розбубнила всім, що ми любимося… і всі мали на прогульці слідити за нами… Так, Дарко… ти ще її не знаєш. І тому я ніби уникав тебе. Ти не гніваєшся на мене за це? Не гніваєшся? Скажи…

Він нахиляється до неї і шукає того вибачення по всьому лиці.

Дарка хоче, щоб він знав, що вона вже не гнівається, може, навіть ніколи не гнівалася направду, тільки жаль почувала до нього, хоче, щоб він це все знав і тому закидає свою праву руку на Данкову шию і каже так, як думає:

— Я не гніваюся. Я на тебе ніколи не буду гніватися, що б ти не знати, яку прикрість мені зробив…

Данко, втішений цією вісткою, розіскрується з радощів, може, хоче подякувати Дарці за її добре серце так, як ще ніколи нікому не дякував, обіймає її за рамена, перехиляє через свою руку її голову й поквапно пускає, можна сказати, відтручує від себе: хтось над ними на скалі зашарудів ногами.

Дарка почервоніла, переловлена, збентежена, кинулась і собі ніби до клунків: не має відваги підвести вгору на скалу очей, бо, може бути, це хтось із чужих, навіть і не з їх села, але… але може бути, хтось і з своїх прогульківців.

Данко мусів вже доглянути нахабу і пізнати, бо стоїть, як вмурований у землю. Дарка підводить очі і трохи не паде з ніг: на скелі над ними стоїть, наче з землі виріс, Улянич. Він мусів бачити всю сцену згори, бо дивиться на них грізно, як батько, що збирається дітей карати.

— Данку, Дарко! — каже голосно, — чого ви скриваєтеся зі своїм серцем, як злодії? Чому ви, Дарко, не підійдете до нього щиро, одверто і не спитаєте, що сталося, але душитеся, дитино, від болю і інших зачаджуєте тим димом? Ох, діти, згадаєте колись мої слова, що дні ці згадуватимете ще колись як найкращі у своїм житті…

Він підійшов ще ступінь вище, так, що видно було його тепер всього, подивився по горах і задекламував, як би ті каміння перед ним, то не каміння, а сотки соток молодих залюблених, що мусять скриватись із своїми почуваннями перед старшим від себе:

Юних днів, днів весни

Не стидайсь, не губи…

Вітер термосив його волосся, а він стояв із простягненою перед себе рукою, як найкращий квіт землі, який коли-небудь виріс із неї і говорив, говорив… так, що вкінці не знати було, до кого він говорить: до них, до того каміння, що являло собою в тій хвилині ранню молодість і перше кохання, чи до своїх днів, що вже минулися.

— Данку, — звернувся він несподівано по імені, якби пригадав собі, що вони слухають його:

— Не зрадь мені ніколи цієї дівчини, хлопче, бо таких, як вона, небагато між ними… — А за хвилю додав: — Я прийшов помогти вам, Данку, перенести клунки, бо переходимо на інше місце.

Але сам забрав усі клунки на голову і рамена, як вантажний верблюд, а Данкові лишив одинокий тягар — Дарку.

Данко взяв Дарку попід руку і перший раз за їх ближчого знайомства не випустив своєї руки з її рамени й тоді, коли підійшли до гурту.

Ляля, доглянувши на цю малу каравану, хотіла щось дотепного сказати, але подивилася на Улянича й попристала тільки на знаці Стефкові.

— Знайомтесь: це "ви" — а це "вони", — заговорив поважно, майже врочисто Улянич.

І ніхто не відважився підняти на сміх тієї нової освяченої Уляничем пари.

Прогулька ця була, дійсно, милим, незабутнім завершенням всього, що пережилося за вакації.

В п'ятницю, о третій пополудні, від'їжджала Ляля вже до Відня. Так, треба було погодитись із тим, що вакації числилося вже трохи що не на години. Дарка не могла увільнити свого серця від якогось настирливого, аж липкого смутку, що обліпив серце з приводу цього від'їзду до Відня.

І коли Ляля надбігла на перон перед самим від'їздом потягу, в подорожнім плащику, в якійсь чудернацькій, на Дарчин погляд, із шкоцького матеріялу шапці, якась чужа, ані на волос не подібна до тієї ясної Лялі з літа, Дарка відразу відчула, що всьому прийшов кінець. Так, усьому. Ось від'їжджає та, що всіх віднайшла, згорнула в одно, що дала їй Данка, а Стефкові — себе, що зробила ці вакації незабутніми по кінець життя...

А тепер від'їжджає собі усміхнена, вже думками не з ними. І все, що було, має забутися, розлетітися по закамарках часу, розплистися в

небутті. Коли потяг свиснув до від'їзду, Дарка дізнала такого гострого почуття болю, якби хто кусник живого м'яса вирвав з її тіла і кинув під колеса тієї потвори.

Па… па… Auf Wiedersehen![10] — замахала хусточкою ще раз Ляля.

Дарка подивилася по всіх: ніхто не переймався занадто цим від'їздом. Чи ж би справді не розуміли вони того, що вже все минається, і що на другі вакації, напевно, всі вже якимись іншими будуть, і що те, що було, вже ніколи-ніколи не повториться вдруге.

Від потягу надбіг Стефко. Дарка мимоходом оглянулася за ним і щось наче тьохнуло їй в самій середині серця: Стефко теж ніколи не забуде цих ферій.

Тільки він і вона, так, тільки їх двоє, коли у всіх прочих і нитки спомину не останеться з цього літа, пам'ятатимуть з нього кожний захід сонця, кожне слово, кожне його зітхнення.

XIII

А у вівторок був вже останній день від'їзду до школи. Дарка зодяглася з самого ранку у новий, ще не пристосований до форм тіла, шкільний мундурок і почувалася в ньому менш-більш так, як засудженець у сірому арештантському одязі.

Валізки наїжились, одна поверх одної й робили весь цей від'їзд до смутку важким. Єдиною ясною доріжкою в цьому хаосі почувань була та легка думка, що на станцію має її сам Данко відвезти. Так зурядив татко, бо сам не міг лишати вписів дітей у своїй школі, а про маму й мови не могло бути тепер. Станцію татко згодив ще раз по іспиті.

Тому Дарка твердо постановила собі не плакати, як буде від'їжджати. До потягу, щоб не навиватись мамі на очі, блукала по

подвір'ю і вмовляла в себе, що, прецінь, на Різдво буде знову дома. Цілих два тижні буде дома набуватися. А все ж таки, як подивилася на квіти в городці й усвідомила собі, що оставляє їх у повній пишноті, а застане вже під снігом, не могла опертися якомусь болючому почуттю — прилягла до квітів, понюхала кожну зокрема:

— Мої малюсенькі, на Різдво вже вас не застану, — прошепотіла й прилягла лицем до фіолетних голівок айстр.

— Дарцю, коні вже ждуть, — закликала бабця.

Дарка твердо приступила до мами. Та вхопила її у свої рамена й наборзі обцілувала все лице, не виключаючи і носика. Бабця пригорнула її статочніше, але на стародавні благословенства теж не стало часу, бо коні були вже в руху.

Дарка так само рішуче вскочила на віз: коби тільки минути браму дому, а на вулиці може вже бути безпечна перед слізьми. Але, власне, так не сталося, бо заледве візник ляснув батогом, як Дарка наперекір своїй постанові й волі мусіла крикнути:

— Мамухо!.. Ой мамухо!..

І сльози, як навіжені, потекли нараз з обидвох очей, аж сперли Дарці дух.

— Задерж коні… — наказала й собі схвильована мама, — задерж коні, Іване. Я їду з вами.

Коні задержано, бабця побігла по нагортку для мами, бо мама була тільки в домашній суконці, як коло хати.

І тепер прийшло щось, чого ні одне з них не передбачувало: мама не могла вилізти на віз.

— Нехай мамуха останеться дома. Я вже не буду плакати… О, я вже не плачу.

Але мамі таки було дальше жаль Дарки, й вона старалася за допомогою бабці ззаду вилізти на віз.

— Мамухо, нехай мамуха уважає… Боже, мама хоче, щоб… — Дарка не потребувала кінчити своєї думки, бо мама й так зараз відступила від воза, почервоніла, ніби засоромлена, але щаслива, аж ясна.

— Ну, їдь з Богом. Мама останеться дома. І коні рушили.

На двірці застали вже Ориську, Стефка, ну, і Данка, розуміється. Данко, може, тому, що сам татко просив його зайнятись у дорозі Даркою, а може, тому, що він Данко, а вона Дарка, кинувся скоренько до її валізок і перші примістив у вагоні. Татко міг тепер із спокійним серцем попрощатись із Даркою.

— Ну, будь здорова, дитинко, і зараз напиши, як заїхалося… — Він якось так сердечно поцілував Дарку й пригорнув до себе, що очі знову виповнились по береги слізьми.

Татко дістававав уже ногами перону, як Дарка гукнула через вікно:

— Татусю! Татусю! Татко завернувся.

— Татку, якби нам народився маленький хлопчик, то, прошу, мені зараз написати про це.

— Добре, — відповів зовсім серйозно татко.

Дарка сіла собі між Стефка й Ориську, зніяковіла, придавлена тим всім, без охоти до зацікавлення своїм окруженням і думки. Ученики й

учениці всідали за кожною новою зупинкою поїзду. Дарка окидувала кожного нового прихожого одним півпоглядом і знову верталася до своїх настроїв.

Не був це навіть жаль за домом. Чого? Адже тепер, коли пізнала Данка, зима, а потім весна без нього тут, на селі, були б просто неможливі. Ні, цього навіть тепер уявити собі важко. Остаточно не був це й страх перед містом і всім новим, зв'язаним з цією зміною місця.

Боже мій, татко буде, прецінь, щомісяця приїжджати. Подумати б тільки: скільки соток дітей на світі живе по станціях на всьому світі і... якось живе та кінчить школу.

По-друге, що найважніше, їде з нею Данко, Данко буде з нею, а цього досить, щоб дивитись на все, як на іграшку.

А проте було важко. Не то сумно, не то тужно, а якось так на-розумно, на-холодно важко. Мовляв, від'їжджає з дому тільки на чотири місяці. Тільки до Різдва. А, властиво, покидає дім раз на все, на ціле життя, можна сказати. Відтепер тільки гостем дома, тільки прихапцем на тих кілька місяців на вакації на Різдво і Великдень і завсігди відтепер між чужими, тільки між чужими... Де Данко? Данко стоїть, припертий до дверей, байдужий, однаковий, як бувалець, адже не першина йому оце подорожування. Все ж таки доглянув її погляд.

— Що ж, Дарко, — спитав якось без співчуття, наче з вищістю опікуна, — жаль за домом?

— За домом? Ні, але, але якось так, думаю, що відтепер вже, властиво, не зможу сказати, що маю "дім"...

І зараз подумала: "Бо мій дім відтепер там, де ти".

Данко скривився:

— Що за думки непотрібні… Як я від'їжджав до школи, мав всього одинадцять літ, але держався бадьоріше від тебе.

— Ти мене не розумієш, — поскаржилася тихенько сама собі. — Ти мене не розумієш, Данку. Це не те, що ти думаєш. Коли від'їжджаєш з дому до першої класи, то ще нічого не розумієш, над нічим не застановляєшся. Це якось легше, якось інакше…

— Думаю, що мені було б однаково, — урвав Данко. Але подивився на неї уважніше і заговорив вже з теплом:

— Може, станеш собі коло дверей: доїжджаємо до Чернівців. Дарка пішла за його радою. Встала, глянула на обрії міста і всміхнулася сама до своїх думок: з Данком може "дім" і на краю світа бути. Всюди з ним буде радісно й щасливо.

XIV

Пані показала Дарці ліжко:

— Тут будете спати…

Ліжко було застелене білим покривалом, чуже, холодне й захмарене.

— А тут можете складати свої речі й книжки.

Те, на що вказала тепер пані, була старомодна комода. Стара, пережита й байдужісінька до всього, що кругом неї діялося.

І ці обидва кутки в хаті — ліжко й комода з її речами, ці два предмети на всю хату, що мали "її" бути, замість того, щоб статися найближчими, відразу сталися чужими, аж ворожими.

Дарка розкинула очима по кімнаті: було старосвітсько й чисто, як би в ній роками ніхто не жив.

"О, я тут не буду, бігме, я тут не буду…" — щось бунтувалося, аж кипіло в ній. Проте на запити пані відповідала зовсім спокійно й чемно. Рішила завтра ранком написати додому, щоб забрали її на іншу станцію, бо тут не буде. Чому? Бо не буде!

З'їла підвечірок (дома все пила молоко, тут дістала каву) й взялася до розпакування своїх речей до тієї ненависної комоди.

Згадалося, що вона перший раз в житті має самостійно рішати, в якому порядку розвішувати суконки, котру за котрою носити, яку стрічку в'язати до блюзки, рішати, котрі хусточки на будень, котрі про неділю…

"Я таки вже справді доросла, коли так самостійно можу розпоряджувати собою…" — подумала. По суконках взялася до білизни. Розложила насамперед все по підлозі (підлога в цьому мертвецькому домі чиста, як стільниця), а потім одно за одним укладала в комоду. Раптом аж в голові закрутилося від наглої пригадки: Господи Боже! Та ж вона забула (як можна було щось подібне забути, як можна!) спитатися Данка, де він на станції… Розійшлися от так, ані умовилися, де мають зустрітись, чи він до неї, чи вона до нього має прийти, коли, де… І що ж тепер буде? Як відшукає вона його в цьому триклятому місті, де кожна вулиця має інших п'ять в собі… Боже, Боже, і що тепер буде? Вона копнула від себе купку білизни, що та аж відразу повалилася, як довга, й зовсім зломана впала на отоману. Клацнула клямка. Дарка зірвалася. Ох, це пані ще з кимсь. Той "хтось" з панею: була чорнява, як циганя, дівчина.

— Познайомтесь, це "наша" панночка, Лідко, а це моя донька, панно Дарко.

Сказавши це, пані вийшла з кімнати. Лідка фамілійно розсілася на отомані:

— Ви скоро привикнете до школи й міста. У нас у класі так весело… Як хочете, то можемо разом сидіти.

Дарка, похилена над рушниками, думала лише: "Ой, забирайся… так, як твоя мама зробила. Мені якраз тепер твоє "сидження разом" в голові… Боже, Боже, як я зустрінуся з Данком?"

Якась фірточка відчинилася раптом в голові й нова думка влетіла до неї: "Ану ж, ця "цигановата" Ліда знайде якусь раду?"

Дарка витиснула на лице сяку-таку усмішку й сказала ніби байдуже:

— Знаєте, маю клопіт… Тут один з нашого села… Він привіз мене до вас. Має мої гроші. Я дала йому в поїзді сховати, а потім забула відобрати. Я якось не спитала, де він живе, і тепер не знаю, як то буде…

Ліді тільки очі заграли.

— А він, може, ходить до гімназії?

— Але ж так! Він шостак!

— Ну, то не маєте чого боятися, — розрадила Ліда, — мужеська гімназія має науку в тому самому будинку, що ми. Вони мають науку рано, а ми по обіді. Можете прийти котрогось дня скорше і зустрітися з ним, як буде зі школи виходити. А ви вже настрашилися, що гроші пропали?

Вона усміхнулася, не розкриваючи зубів, і Дарці відразу потепліло на душі від тієї усмішки й ради. Вона приступила до отомани, сперлася обіруч на її край й сказала щиро, по береги свого серця:

— Прошу… сидім разом в одній лавці.

Приязнь зав'язано. І від урочистости цього акту наче стіни поясніли. Навіть стародавня комода й ліжко із білим покривалом зробилися якісь знайомі, трохи ще не свої.

Першої ночі на новому місці видалося Дарці, навіть не снилося, а якось так видалося, що той дім, та комода, ті паяци на отомані, що ті вулиці з десяткою інших побічних, ті всі люди, що кудись спішились перед себе, що ті безнастанні гудки самоходів і дзенькіт трамвайних рейок, що та пані, та ціла Ліда, що навіть ті гілляки яблуні, що зазирали з саду в Дарчине вікно, що те все — це один велетень, що простягнув Дарці свою руку. Чужий, немилий, страшний велетень, з яким, коли раз подасться йому руку, треба жити на все життя…

Важко з ним, як із нелюбом, жити, але треба привикнути. Бо так мусить бути.

Лідина рада, така, на перший погляд, спасенна, показалася в ділі не зовсім така легка. Перший день у школі почався церквою. Прогудів, обкрутився на п'яті й, як би ніколи його не було, відразу шусьнув у вечір. Як випустили їх із клас, то по мужеській гімназії лише стовпи пороху осталися на коридорах. Може, вийшли пів години скорше, може, тільки чверть, але досить того, що Данкові не прийшло на думку заждати на неї. Само собою, що Дарка не могла того дня веселої вдавати.

— Як не маєте грошей на зшитки, то мамця вам позичить, — хотіла потішити Ліда.

— Дякую, я ще маю трохи, — спекалася Дарка з новою думкою в голові.

Чергового дня з самого ранку вибралася сама-одна в місто. Пані ніби не хотіла пустити її самої. (Хтось би справді думав, що їй так дуже залежить на тому, чи Дарка заблудить, чи ні). Але Дарка вперлася при своєму: нехай ніхто не боїться за неї. Дорогу до школи вже знає. А з школи просто-просто, аж на ринок можна зайти. Може, ні? Ні, ні, вона таки раз сама хоче попробувати піти до міста. Що ж осталося пані, як не згодитися на Дарчину пропозицію?

Та Дарці зовсім не потрібно було ані міста, ані ринку. Їй ішло тільки про гімназію. Адже мусить врешті якось зустрітись із Данком і умовитись на майбутнє. Вона станула собі напроти входової брами на горбочку й ждала, ждала, аж відчиниться та брама. Як врешті задзвонили, і брама розкрила свою пащу, Дарка аж зойкнула: де ж вона відшукає його в цьому плесі голів?

Збігла під гімназію і розігналася в той живий мур, але, переможена, відійшла на бік: нічого не може бачити перед собою, тільки темно-сині плечі, плечі й груди, груди й плечі… В розпуці знову підбігла на горбок. Глянула й, задихана, пустилася в одну сторону… "Данко!" Гатила перед себе, промостуючи собі ліктями дорогу, готова з зубами кинутись на того, хто задумав би її зупинити. "Данко!" Хлопці почали вже врешті самі вступатись їй з дороги: може, загубила що дівчина?

Вже, вже і здається, досягне його рукою… Але скоро, скорше, бо він збирається з якимсь хлопцем відходити.

— Данку… Данку… — кричить вона на весь голос. Ради Бога, щоб тільки почув її та задержався хоч мінуточку ще.

Він мусів зачути її голос, бо відвернув голову, переконався, що то вона, і подав товаришеві руку на прощання. Задихана, спітніла допала врешті до нього:

— Данку, — видихала з себе, — Данку, ми не умовилися, коли зустрінемося. Ані ти мені не сказав, ані я тобі, коли прийдемо до себе. Данку… — шепнула вже зовсім тихенько, як пестощі.

Хтось з гурту хлопців гукнув:

— Хлопці, Данилюк романсує!

І Данко подивився на неї злий, аж побілілий.

Але чи це, що хтось там з глупоти вигукнув собі, було таке важне, таке важне, щоб аж захмаритися на неї? Видно, що це було для нього дуже важне, бо спитав сухо, аж образливо:

— Ти мені мала щось сказати?..

— Я… ми… не умовилися, коли ми… Я не знаю, де ти мешкаєш, і чи ти цього тижня… прийдеш до мене.

— Ет, — сіпнувся Данко, — то ти задля таких дурниць маєш мене перед всією гімназією соромити? Ти, — він тепер шептав їй до вуха, але здавалося, що якби міг, то кулаками втовкав би свої слова їй до голови: Ти думаєш, що це село, що можна собі, з ким хочеться, ходити? Ти не знаєш, що нам… невільно з дівчатами ходити? Ти хочеш, щоб через тебе мене вся гімназія взяла на сміх? Ти ж… — але доглянув, як на її віях тремтіли краплини сліз й заговорив вже з серцем. — Більше не роби цього, Дарко. На цей раз я збрешу, що ти моя кузинка. Як буду мати час, то прийду колись до тебе… Ну, "сервус"…

Він вимкнувся і скоро переплівся в останках синіх плечей і грудей. Дарка постояла ще мінуточку, потім довгим поглядом оглянулася за ним і пішла своєю дорогою.

Це звалося місто й початок нового життя в ньому.